

AILA-LEENA MATTHIES



KAPINASTA

MUUTOKSEN MALLIKSI

**VAIHTOEHTOINEN
SOSIAALITYÖ SUOMESSA**

HANKI ja JÄÄ

KAPINASTA
MUUTOKSEN MALLIKSI

Aila-Leena Matthies

KAPINASTA MUUTOKSEN MALLIKSI

Vaihtoehdotoin sosiaalityö Suomessa

HANKI ja JÄÄ

HELSINKI

Jyväskylän yliopisto, 2021

URN:ISBN: 978-951-39-8565-3
ISBN 978-951-39-8565-3 (PDF)

Painanut WSOY:n graafiset laitokset,
Juva 1990

ISBN 951-8916-23-3

Saatteeksi

Tässä tutkimuksessa käydään keskustelua kansalaisten omaehtoisen yhteisöllisen toiminnan ja sosiaalivaltion suhteesta. Kirja ei sano siitä viimeistä sanaa, vaan havainnollistaa teemaa vaihtoehtoisen sosiaalityön kautta. Ehkäpä se rohkaisee syvemmältä kouraiseviin uusiin kysymyksiin ja kokeiluihin. Muutoksen toivo on pienissä paikallisissa ja idearikkaissa ponnisteluissa silloin, kun mahtavat instituutiot kompastelevat yhä pahemmin.

Tutkimusmatkat vaihtoehtoisen sosiaalityön yhteisöihin, tutustuminen sosiaalisia kokeiluja toteuttaviin persoonallisuuksiin ja paneutuminen kohteiden arjen elämänpiiriin ovat kokemuksina ylläpitäneet ja kannustaneet koko tutkimusprosessia. Kiitän heitä jokaista nimeltä mainitsematta.

Kirja on lyhennetty ja korjailtu versio yhteiskuntapolitiikan lisensiaatintutkielmastani. Sitä ovat eri vaiheissa lukeneet, tukeneet ja kritisoineet Risto Eräsääri, Jorma Hänninen, Raija Julkunen, Mirja Satka ja Tuula Vaskilampi Jyväskylän yliopistosta ja Jorma Sipilä Tampereen yliopistosta. Christoph Sachße Kasselin yliopistosta on antanut ratkaisevia virikkeitä tutkimusaiheen teoreettiselle työstämiselle. Heidän lisäkseen kiitän Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitosta työyhteisöllisyydestä ja Suomen Akatemiaa koko työn rahoittamisesta. Tutkimustyön edel-

lyttämä elämäntapa on vaatinut kärsivällisyyttä Jyrkyltä, joka on siitä huolimatta kannustanut minua kurjissakin paikoissa. Osoitan anteeksipyynnönsekaiset kiitokseni myös Johannalle ja Katrille, jotka eivät ole aina voineet ymmärtää, mutta ovat antaneet työlle välttämättömän vastapainon.

Jyväskylässä elokuussa 1990
Aila-Leena Matthies

SISÄLLYS

I	VAIHTOEHTOINEN SOSIAALITYÖ TUTKIMUSKOHTENA	
	1. Hyvinvointivaltio vaihtoehtojen edessä	9
	2. Suomi ja hyvinvointivaltion tulevaisuusstrategiat	14
	3. Sosiaalityön kysymyksenasettelut	17
	4. Tutkimuksen metodi ja aineisto	19
II	LIIKKEENÄ	
	1. Liikkeet ja suomalainen hyvinvointivaltio	23
	2. Liikkeiden typologia	26
III	KRITIIKKINÄ	
	1. Kritiikin suomalaiset suhteet	48
	2. Kohteiden kapina	49
	3. Ekologinen orientaatio	54
	4. Normaliteettien ohitus	62
IV	HYVINVOINNIN TUOTTAJANA	
	1. Toiminnan sosiaalipoliittiset ulottuvuudet	71
	2. Toimintojen tulkinta	74
	3. Millainen verkon paikkaaja?	78
V	RAJALLISENA RATKAISUNA	
	1. Aineelliset realiteetit	81
	2. Kattavuus	84
	3. Subjektien varassa	86
	4. Yhteisöllisyyden haaste	88
	5. Toimintamallien kuopat	92
	6. Rajoitusten riskit	94

VI YHTEISTYÖOSAPUOLENA

- | | |
|-------------------------------|-----|
| 1. Itseapukeskustelu | 96 |
| 2. Yhteistyöstrategiat | 98 |
| 3. Kunnat ja vaihtoehtoryhmät | 107 |

VII NÄKÖALANA

- | | |
|--|-----|
| 1. Kohti valtion ja omaehtoisuuden uutta suhdetta | 110 |
| 2. Ammatillisen sosiaalityön näköalana | 112 |
| 3. Mahdollisuuksien kiteytys | 118 |
| 4. Kohti uutta sosiaalipoliittista liittoutumista? | 122 |
| Kirjallisuus | 124 |

I

VAIHTOEHTOINEN SOSIAALITYÖ TUTKIMUSKOHTENA

1. Hyvinvointivaltio vaihtoehtojen edessä

Vaihtoehtoliikkeet ovat kahden viimeksi kuluneen vuosikymmenen ajan tuoneet esiin omista lähtökohdistaan nousevia ratkaisuja aina energiantuotannosta ja terveydenhuollosta koululaitokseen. Vastakulttuuriset toiminnat ovat aina alan tavanomaisen ajattelun haastajana. Viralliset järjestelmät ovatkin usein reagoineet kritiikkiin uudistamalla toimintaansa ainakin pinnallisesti ja antamalla ainakin näennäisesti tilaa vaihtoehtoisille kokeiluille ja kokeilijoille. *Vaihtoehtoinen sosiaalityö* tarkoittaa vaihtoehtoliikkeiden toteuttamaa sosiaalityötä, mutta se viittaa myös yleisesti kriittisiin ja omaehtoisiin sosiaalisia ongelmia työstäviin toimintamuotoihin. Jo 1970-luvun loppupuolella Keski-Euroopassa käynnistyneiden kokeilujen sisältöä kuvataan seuraavasti:

»Ekologia- ja vaihtoehtoliikkeiden ilmaisema vastenmielisyys nykyistä (kapitalistista) sivilisaatiomallia kohtaan merkitsee sosiaalityöhön sovellettuna ennen kaikkea kritiikkiä byrokratisoitumista, keskittymistä, sosiaaliteknokratiana, kontrollia ja ihmisten hallitsemista kohtaan ja vaatii itseapua, asiantuntijavallan purkamista usein naiivia paluuta 'luonnolliseen ihmisyyteen'». (Informationsdienst Sozialarbeit, 1981, 4)

Vaihtoehtoinen sosiaalityö on siis ruohonjuuritason kriittistä liikettä byrokraattis-teknisten auttamisjärjestelmien vallankäyttöä kohtaan. Siinä pyritään sosiaalityön kohteiden omien voimavarojen tukemiseen yhteisöllisessä toiminnassa. Usein se heijastaa uudenlaisen elämäntavan etsintää, jossa heitetään hyvästit valitseville normaalisuuden mittapuulle ja jonka arjessa tavoitetaan sopusointua luonnon kanssa.

Vaihtoehtoinen sosiaalityö ei ole koskaan ollut yhtenäinen organisoitunut liike tai opillinen koulukunta. Useimmissa maissa sitä ei edes voi tunnistaa yhtenäiseksi ilmiöksi. Käytänkin vaihtoehtoisen sosiaalityön käsitettä lähinnä tutkimusmenetelmällisenä välineenä tietyyntyyppisen toiminnan ja ajattelun rajaamiseksi, enkä sitoakseni erilaisten vaihtoehtojen etsijöitä johonkin kaavaan. Olin perehtynyt opinnäytetyössäni 1980-luvun alkupuolella vaihtoehtoiseen sosiaalityöhön Saksan liittotasavallassa. Myös Suomesta alkoi kasaantua havaintoja ja huhuja samankaltaisesta toiminnasta. Nuorten vammaisten Vaivaisliike nosti päätään horjuttaen perinteisiä käsityksiämme keräyskampanjoilla sääliä kaipaavista vammaisista. Aulis Junes oli jo aikoja sitten monien saksalaisten kollegojen tavoin vaihtanut sosiaalityöntekijän byroon ja pöydän elämänläheisempiin työkaluihin. Ainakin Kuopiossa ja Jyväskylässä auttamisjärjestelmiin turhautuneet juopot ja työttömät olivat organisoineet omaehtoisia päiväkeskuksia kuiviksi keitaiksi ja elämönhallinnan tukipaikoiksi. Yksinhuoltajat olivat jo vuosikymmeniä käyttäneet organisoidun keskinäisen avun mahdollisuuksia. Tästä täytyi ottaa selvää.

Tutkimusmatkani kulkee poikki suomalaisen sosiaalihuollon kentän ja erityisesti sen reunamailla etsien suomalaista versiota »vaihtoehtoisesta sosiaalityöstä». Millaiset erityiset ehdot suomalainen hyvinvointivaltio, elämäntapa ja yhteiselämisen kulttuuri muodostavat vähäosaisten organisoitumiselle? Tavoitteenani on hahmottaa, millaisina liikkeinä vaihtoehtoinen sosiaa-

lityö ilmenee ja mikä on sen suhde virallisiin auttamisjärjestelmiin. Pysin tulkitsemaan, millaista kritiikkiä se ilmaisee ja mitä se merkitsee osallistujilleen. Matkani lopuksi pohdin yleisemmin, millaisia näköaloja vaihtoehtoinen sosiaalityö avaa hyvinvointipolitiikalle.

Vaihtoehtoinen sosiaalityö, itseapuliikkeet ja kriittinen kansalaistoiminta ovat siis syntyneet ihmisten omasta aloitteesta, mutta myös julkisen hyvinvointipolitiikan ongelmien pakottamina. Yhtäältä pyritään hyvinvointivaltiollisen holhouksen ulottumattomiin, toisaalta vaaditaan parempaa hyvinvointivaltiota. Ennen kaikkea liikkeet ovat alkaneet protesteillaan horjuttaa 1960- ja 1970-luvulla vallinnutta uskoa, jonka mukaan sosiaaliset ongelmat vähenevät sitä mukaa kuin talous kukoistaa ja ammatilliset auttamisjärjestelmät kehittyvät. Myöhemmin liikkeiden esittämä sisällöllinen kritiikki sai rinnalleen poliittista ja taloudellista hyvinvointivaltion painostusta yllättävältä suunnalta. Monissa hyvinvointivaltioissa 1980-luvulla voimistunut konservatiivinen sosiaalipoliittinen ajattelu ja taloudellisen kasvun hidastuminen lisäsivät aineksia »hyvinvointivaltion kriisiin». Vaihtoehtoliikkeiden ja perivanhoillisten sosiaalipoliittisten iskulauseiden hämmentävä yhtäläisyys oli tosin pinnallista, joka hajosi kriisin ratkaisumallien konkretisoituessa.

Hyvinvointivaltion puolustajien ja purkajien vastakainasetteluun jumiutuneeseen keskusteluun alkoi 1980-luvun puolivälissä hahmottua uusia visioita. Niitä on nimitetty tieksi *hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan* (mm. Abrahamson 1985, Anttonen 1988a), painopisteen siirtämiseksi *valtion ja markkinoiden tuolle puolen* tai yksinkertaisesti *vaihtoehtostrategioiksi* (Eräsaari 1988a, 315). Saksan liittotasavallassa kolmannen linjan kehittelijät nimittävät ohjelmaansa *ekologiseksi sosiaalipolitiikaksi* tai *ekososiaaliseksi politiikaksi* (esim. Opielka & al 1983, 7, Opielka 1984, ja Evers & Opielka 1985, 15).

Uusien mallien eräs yhteinen piirre on, että ne ha-
luavat tuoda hyvinvointipolitiikkaan itseapuliikkeiden
ja kansalaistoiminnan ominaisuuksia¹ (esim. Opielka
& al 1983, 15). Kun kolmas linja kytkeytyy näin olen-
naisesti vaihtoehtoliikkeisiin, on sen nimikkeeksi va-
kiintunut *vaihtoehtoinen sosiaalipolitiikka*.

Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan sanoman voi yk-
sinkertaistaa muiden mallien sekoitukseksi tai kään-
teiskuvaksi: kun sosiaalidemokraatit ajavat hyvinvoin-
tivaltion laajentamista ja konservatiivit sen purkamis-
ta, niin vaihtoehtoliikkeet puhuvat hyvinvointivaltion
uudelleenmuotoutumisesta (esim. Opielka & al 1983,
11). Se on paremminkin sekoitus, jossa sisältää »sa-
manaikaisesti hyvinvointivaltion kritiikkiä, puolusta-
mista ja ylittämistä» (extra sozialarbeit 5/1985, 15).

Hyvinvointivaltion tulevaisuutta onkin yhä enem-
män alettu hahmottaa mainittujen kolmen strategian
erilaisina yhdistelminä eli hyvinvoinnin sekataloutena
(welfare mix) tai hyvinvointipluralismina (esim. Evers
1987, Anttonen 1988a, 79). Sekatalousmallit arvioivat
uudelleen markkinoiden ja valtion välistä tehtäväja-
koa. Mutta ennen kaikkea toivorikkaat odotukset
kohdistuvat valtion ja markkinoiden ulkopuoliseen
epäviralliseen sektoriin. Perinteisesti valtion ja mark-
kinoiden väliselle kentälle sijoittuvat perhe, kotitalou-
det ja traditionaalinen vapaaehtoistoiminta. Viimeai-
kaiset tutkimukset ovat kiinnostuneet näiden ohella
myös urbaaneista lähiyhteisöistä, puolivirallisista jär-
jestöistä ja kansalaisten omaehtoisista toimintaryhmis-
tä potentiaalisina hyvinvoinnin tuottajina (Becher &
al 1987, Heinze, & al 1988 ja Kaufmann 1987).

Suomessa on yksityistämisen ja yhteiskunnallistami-
sen kolmatta vaihtoehtoa alettu nimittää *yhteisöllisek-
si sosiaalipolitiikaksi* (Anttonen 1988a, 74, Kosonen

1 Tässä yhteydessä on käytetty myös ilmaisuja »new social initiatives» (European Centre for Social Welfare Training and Research 1984) sekä selfhelp / Selbsthilfe, Selbstorganisation, soziale Aktionsgruppen, Bürgerinitiativen, nicht-professionelle Sozialsysteme (ks. Kaufmann 1987, 10).

1987, 135) Anttonen (emt. 82) tunnistaa kuitenkin yhteisöllisen sosiaalipolitiikan strategialta kahdet kasvot: se on ylhäältä tuleva hyvinvointivaltion strategia ja ruohonjuuritason omaehtoinen selviytymiskeino.

Kolmannen sektorin esiinnousu ei tyhjenekään pelkäksi organisatoriseksi muutokseksi hyvinvoinnin tuotannossa, vaan se merkitsee ennen kaikkea uutta sisällöllistä lähestymistapaa sosiaaliin ongelmiin. Laura Balbo (1987) nimittää sitä tarveorientoituneeksi hyvinvointikulttuuriksi. Se osoittaa, kuinka riittämättömästi valtioon ja markkinoihin perustuva kahtiajako kykenee kuvaamaan sosiaalisen elämän ja uusintamisen rakenteiden kirjavuutta (emt. 212-213). Uudet tarpeidenmäärittelyn prosessit ja kokeilevat lähestymistavat sijoittuvat elämänalueille, joita tähänastiset järjestelmät eivät ole ymmärtäneet tai noteeranneet.

Suomalainenkaan sosiaalipoliittinen tutkimus ei toistaiseksi ole valaissut merkittävästi hyvinvoinnin tuottamisen kolmatta sektoria. Siltä on jäänyt näkemättä se, mitä ei voida tutkia määrällisesti, minkä käsitteellistäminen on hankalaa ja minkä hyvä laadullinen tutkimus vaatisi monitieteellistä lähestymistapaa. Oma tutkimukseni sijoittuu tälle alueelle, mutta rajautuu vain tiettyyn, sisällöllisesti erityiseen ilmiöön. Rajaajan vaihtoehdoisen sosiaalityön muodollisesti kolmannen sektorin sisällä yhteisölliseksi sosiaaliseksi toiminnaksi, joka ei ole perheen tai muiden lähiverkostojen auttamistoimintaa eikä vapaaehtoistyötä perinteisessä mielessä (vrt. Heinze & al 1988). Se on paremminkin uusien intressiyhteisöjen toimintaa (vrt. Durkheim 1985), jonka viitekehyksenä ovat vaihtoehtoliikkeet. Vaihtoehdoisen sosiaalityön rajaaminen on tutkimusmatkan tässä vaiheessa kuitenkin pelkkää teoreettista oletusta; vasta tutkimusmatkan jälkeen tiedämme enemmän siitä, mitä vaihtoehdoisen sosiaalityö Suomessa on.

2. Suomi ja hyvinvointivaltion vaihtoehdot

Hyvinvointivaltion kriisi uusien strategioiden etsinnän vauhdittajana ei ole ollut ajankohtaista suomalaisessa yhteiskunnassa 1980-luvulla (esim. Alestalo 1989). Pohjoismaissa olisikin Kososen mielestä (1987, 314) osuvampaa puhua kriisin sijasta hyvinvointivaltion laajentumisvaiheen päättymisestä. Hyvinvointivaltiomme ei ole myöskään juuri joutunut perusteellisen kritiikin kohteeksi, vaan esitetty kritiikki on pikemminkin tulkittavissa vaatimukseksi hyvinvointivaltion toiminnan lisäämisestä (vrt. Karisto & Takala 1985). Siten kiinnostus erilaisista uusista yhteisöllisistä sosiaalipolitiikan strategioista on osin puhtaasti teoreettista kiinnostusta kansainvälisistä keskusteluista. Toiseksi vallitsee epämääräistä pelkoa siitä, että suomalainenkin hyvinvointivaltio tulee kohtaamaan kriisinsä lähiaikoina.

Jo nyt ilmenee enenevästi laadullisia ja määrällisiä epäkohtia, jotka kokonaisuutena pakottavat arvioimaan järjestelmän toimivuutta ja kehittämään uusia lähestymistapoja. Pelkästään joukkotiedotuksen suodattama informaatio (vrt. Suhonen 1989, 53) horjuttaa uskoa suomalaisen hyvinvointivaltion täydelliseen onnistumiseen: arkikieleen on vakiintunut uusia sosiaalipoliittisia käsitteitä kuten syrjäytyminen, yhteiskunnan jakautuminen A- ja B-luokkaan, rakennemuutoksen sosiaaliset seuraukset, köyhyysloukku tai uskoyhyys.

Yhteiskuntapolitiikan kasvava kyvyttömyys hallita esimerkiksi asuntopolitiikkaa kansalaisten perusoi-keuksia tyydyttävällä tavalla on paisumassa ongelmaksi, joka tekee tyhjäksi muutkin hyvinvointivaltioliset toimenpiteet. Työmarkkinoiden rakennemuutoksen seurauksena työvoimapula ja työttömyys eivät kohtaa toisiaan. Sosiaalivaltion kompensointijärjestelmät lähettävät tihenevään tahtiin varoitussignaaleja, jotka kertovat toimeentuloturvan heikkoudesta, palvelujen määrällisestä riittämättömyydestä, henkilös-

tön ylikuormittumisesta sekä käytettävissä olevien auttamisvälineiden pätemättömyydestä ilmenevissä sosiaalisissa ongelmissa.

Kilpailussa työvoimasta julkisten hyvinvointipalvelujen vetovoima erityisesti miehiin on auttamattomasti vähentynyt (Julkunen 1990a). Palvelujärjestelmien suurisuuntaiset kehittämisprojektit typistyvät pyrki-mykseksi saada edes kansalaisten perushuolto minimaalisesti tyydytettyä. Naistutkijat veikkaavatkin, että ne keskeiset ehdot, joiden varaan palvelujen tarjonnan lisääminen on vielä koko 1980-luvun ajan perustunut, eivät ole voimassa enää jatkossa. Naiset eivät suostu enää halvaksi ja joustavaksi työvoimaksi yhteiskunnallistettuun huolenpitoon, kun heille avautuu vähitellen uraa myös miehisemmillä työmarkkinoilla (Anttonen 1988a, 29, Julkunen & Rantalaiho, 1989, 9-10).

Suomalaisessa hyvinvointivaltiossa on siis tarvetta ja merkkejä uudeltaisesta ajattelusta. Mutta ei ole itsestään selvää, mihin suuntaan uudelleenarviointi tulee johtamaan. Tyypillisesti suomalainen hyvinvointivaltion kehitysstrategia on edelleen yhteiskunnallistaminen eli julkisen vastuun ja valtiollisten toimenpiteiden lisääminen sosiaalisissa ongelmissa. Vaaditaan lisää taloudellisia ja henkilöllisiä resursseja sekä toimintojen sisällöllistä kehittämistä.

Yhteiskunnallistamisstrategian rinnalla on toteutettu yksityistämistä lähinnä subventiomalla yksityistä palvelujen tuotantoa (Kosonen 1988, 137). Asumisessa kansalaiset ovat jo nyt pääsääntöisesti yksityissektorin varassa. Kyösti Raunio (emt. 22) arvioikin, että tulevaisuudessa suomalainen keskiluokkainen enemmistö haluaa mieluummin ostaa tarvitsemansa palvelut markkinoilta kuin esimerkiksi organisoida niitä itse. Julkinen sosiaalipalvelupolitiikka pyrkii vastaamaan näihin ajan vaatimukseen korostamalla yksilöllisyyttä ja valinnanvapautta. Julkisiin palveluihin on alettu soveltaa yksityisen markkinasektorin ideologi-

oita, kuten taloudellista tehokkuutta ja tulosvastuullisuutta (Sipilä 1986, 114 ja 1989b, 184). Vastuuyksityistämistä (Kosonen 1988, 137), yksilön oman vastuun lisäämistä omasta elämäntilanteestaan ei ole ideologisella tasolla propagoitu enemmän kuin ennenkään. Mutta esimerkiksi rakennemuutoksen jälkihoito osoittaa, että käytännössä vastuu yhteiskunnallisten muutosprosessien seurauksista jää yksilölle: olet joko selviytyjä tai syrjäytyjä (Koistinen & al 1987, 87).

Yksityistä ja järjestöjen vapaaehtoistoimintaa on 1980-luvulla pyritty edistämään koordinoimalla sitä ja selkeyttämällä sen toimialaa suhteessa julkisiin auttamisjärjestelmiin (esim. Vapaaehtoistyön toimikunnan mietintö 1978). Vapaaehtoistoiminta mielletään Suomessa julkisesti tuotetun hyvinvoinnin laadullisena täydentäjänä, ja sosiaalialan yksityisten järjestöjen kokonaismerkitys on marginaalisempi kuin useissa muissa maissa. Perinteisten vapaaehtoisjärjestöjen toimintarationaliteetti, toimintaa ohjaava ajattelu, muistuttaa yhä enemmän markkinoiden ja julkisen sektorin byrokraattis-professionaalista rationaliteettia (Pöyhönen 1990). Vapaaehtoistoiminnassa tosin painotetaan yhteisöllisyyttä (esim. Hakkarainen 1989, Anttonen 1989b, 17-18), mutta myös virallinen sosiaalipolitiikka haluaa lisätä kansalaisten osallistumista ja organisoitumista (esim. Heinonen 1985b, Sosiaalihuoltolaki 1984). Sosiaalihuolto näkisi mielellään kansalaisten omaa, ei-valtiollista ja hajautettua sosiaalista toimintaa elävöittämässä sosiaalipalveluiden kenttää. Avohoitoa laitoshoidon vaihtoehtona halutaan kehittää pienten asuinyhteisöjen pohjalta. Yhteisöllistäminen nähdään Suomessa siis lähinnä julkisen sosiaalipolitiikan laadullisen kehittämisen valttina eikä sen vaihtoehtona.

Sosiaalipolitiikka onkin ideologiana ja käytäntönä samanaikaisesti tukemassa sekä individualismia että kollektivismia, sekä autonomiaa että sitoutumista. Hyvinvointivaltio on yhä syvemmissä hämmennykses-

sä, jossa ei voida enää seurata yhtä suurta ohjelmaa tai mallia.

Vaihtoehtoiseksi sosiaalityöksi tulkitsemani suomalaiset innovaatiot ovat toistaiseksi vasta kohdittaisia väriläiskä, yksittäisten virkamiesten ulkomaantuliansia tai palkkatyöläisyyden ja asuntovelkaisuuden pakkojen ulkopuolella elävien eksoottista elämäntapaa. Ne voivat jäädäkin sellaisiksi. Mutta on myös mahdollista tutkia niitä yhtenä jo konkretisoituvana suunnanäyttäjänä toisenlaiselle hyvinvointivaltiolle. Sellaiselle, jossa on tilaa erilaisille rinnakkaisille ja joustaville järjestelmille.

3. Sosiaalityön kysymyksenasettelut

Sosiaalityö on erityisesti tällä vuosikymmenellä nousut suomalaisen hyvinvointivaltiokeskustelun tärkeäksi subjektiksi ja objektiksi. Useimmat edellä mainitut ajankohtaiset sosiaalipoliittiset kysymyksenasettelut ovat sosiaalityön toimintakentän määrittäjiä. Sosiaalityö on vakiintunut välttämättömäksi hyvinvointivaltiolle, mutta sen eteen avautuu yhä monimutkaisempi ongelmaympäristö, joka on yhä heikommin sosiaalityön välinein hallittavissa (vrt. Luhmann 1981). Sosiaalityössä tilanne on otettu vastaan ulkoapäin annettuna ja etsitty apua sosiaalityön sisältä. On pyritty vastaamaan haasteisiin laajentamalla oman systeemin toimintavaltuuksia ja kapasiteettia, eriyttämällä sisällöllisesti palvelutarjontaa ja tuomalla sitä yhä lähemmäksi kansalaisia. Seurauksena on ollut sosiaalityön syyllistäminen osaksi alistavaa vallankäytön järjestelmää.

Vielä 1980-luvun puoleenväliin saakka sosiaalityötä tarkasteltiin syvälle kansalaisten yksityisyyteen tunkeutuvana, asiakkaita alistavana ja kontrolloivana systeemin käsivartena (esim. Heinonen 1984, Kostiainen 1985, Matthies 1984, Pösö 1986). Johtopäätöksenä ei Suomessa missään vaiheessa ole ollut massiivinen irtisanoutuminen julkisesta sosiaalityöstä, kuten joissakin

muissa maissa. Sen sijaan kritiikki kanavoitui sosiaalityön kehittämis- ja tutkimusvimmaksi. Haluttiin selvittää, missä määrin ja miksi sosiaalityö on todella tällaista, ja onko mahdollista tehdä sosiaalityötä toisin (vrt. Hänninen 1989). Vaihtoehtoisen sosiaalityön tutkimus nousee juuri näiden aaltojen välistä: sen lähtökohtatilanteena on sosiaalityökriittisen keskustelun sisällön tiedostaminen, ja motivaationa sen kysyminen, millä tavalla sosiaalityö voi olla kohteidensa omilla ehdoilla toimivaa ja heitä subjektivoivaa yhteiskunnallista toimintaa.

Tutkimus on siis osa sosiaalityön kriittistä tutkimusta, mutta sen yhteydessä sosiaalityö tulee ymmärtää laajemmin kuin Suomessa on tavanomaista. Vaihtoehtoinen sosiaalityö ei nimittäin sisällä vain sosiaalityöhön rajoittuvia vaihtoehtoja, eikä pyri olemaan myöskään sosiaalityötä poissulkeva vaihtoehto. Sosiaalityölle ei ole olemassa yhtä ja kaikissa yhteyksissä pätevää määrittelyä. Useimmat sosiaalityön määrittelymät tähtäävät ammatillisen identiteetin selkiennyttämiseen. Suomessa sosiaalityö rajataan yleensä sosiaalityöntekijöiden ammatilliseksi toiminnaksi, joka on lisäksi kansainvälisesti katsoen poikkeuksellisen organisaatio- ja toimenpidekeskeistä (Sosiaalityön koulutuskomitean mietintö 1972, 11).²

Missä mielessä siis vaihtoehtoinen sosiaalityö voi olla sosiaalityötä, jos se ei ole ammatti, osajärjestelmä eikä oppiala? Rajautuminen sosiaalityöhön ammattina tuottaakin hankaluuksia ei-ammattillisen ja ei-institutionaalisen sosiaalityön mieltämisessä (Sipilä 1989b, 57–58, 75). Vaihtoehtoinen sosiaalityö voisi mahtua Sipilän määrittelyehdotuksiin sosiaalityöstä liikkeenä tai ideologiana (emt. 59). Jos taas tarkastellaan yleisesti sosiaalityön tavoitteita, ei ole ongelmal-

2 Saksan liittotasavallassa taas sosiaalityötä käytetään hyvin väljästi tarkoittamaan ammatillisen sosiaalityön lisäksi myös sosiaalista auttamistoimintaa järjestöissä, kirkoissa, epävirallisissa ja vapaaehtoisissa yhteisöissä. Myös nuoriso-, kulttuuri- ja vapaa sivistystyö saatetaan mieltää sosiaalityöksi (vrt. Flamm, 1981).

lista nähdä vaihtoehtoisen sosiaalityön kaltaisia käytäntöjä ja pyrkimyksiä sosiaalityönä. Toisin sanoen vaihtoehtoinen sosiaalityö on sosiaalityötä siinä mielessä, että sen tavoitteena on helpottaa tai ratkaista ihmisten sosiaalisia ongelmia ja ongelmatilanteita (vrt. Sipilä emt. 58). Yritys ymmärtää vaihtoehtoista sosiaalityötä sosiaalityön teoreettisten ja hallinnollisten määrittelyjen kautta ei ole hedelmällistä eikä mahdollista. Lukijan on yksinkertaisesti pidettävä mielessä, että tässä tutkimuksessa sosiaalityö on ymmärretty tavanomaista laajemmassa merkityksessä. Juuri sektori-ajattelun ylittäminen ja painopisteen siirtäminen järjestelmien ja käsitteiden tasolta toiminnan sisällön tasolle on osa vaihtoehtoisen sosiaalityön »rationaliteettia». Itse asiassa se jo kuvastaa tendenssejä hajottaa tiukkaa hyvinvointivaltiollista itseohjautuvaa asiantuntijakulttuuria kohti joustavaa ja tarveorientoitunutta hyvinvointiyhteiskuntaa (vrt. Dewe & Otto 1989). Vaihtoehtoista sosiaalityötä voi hahmottaa alustavasti ja ideaalittyyppisesti suhteuttamalla sitä virallisen sosiaalityön epäkohdista käytyyn keskusteluun seuraavan sivun taulukon mukaisesti:

4. Tutkimuksen metodi ja aineisto

Tämä tutkimus on laadullinen empiirinen tutkimus. Sen kohteena ovat erilaiset suomalaiset sosiaaliset toimintaryhmät ja kokeilut, joita tarkastelen vaihtoehtoisen sosiaalityön käytäntöinä. Paikoitellen käyttämäni Suomi-Saksan liittotasavalta -vertailun avulla haluan ilmentää tutkittavan ilmiön kansainvälistä merkitystä ja toisaalta tuoda esiin suomalaisen yhteiskunnan erityispiirteitä.

Tutkimusmenetelmäni voi kuvata lähinnä *havainnoinniksi* (vrt. Grönfors 1982, 89-90). En ole sanan varsinaisessa merkityksessä osallistunut yhteisöjen toimintaan (vrt. esim. Murto 1978), vaan minulla on ollut selvä tarkkailijan rooli. Tässä mielessä tutkimustani voi vain rajoitetusti rinnastaa esimerkiksi antropo-

logien harjoittamaan kenttätutkimukseen tai sosiologiseen yhteisöjen ja liikkeiden tutkimukseen. Tutkimuksellani on selkeä sosiaalipoliittinen intressi ja lähestymistapa: huomioni ja tulkintani keskittyvät tutkimuskohteiden sosiaalipoliittisiin ulottuvuuksiin.

Yhteisöjen ja toimintaryhmien havainnointiin on olennaisesti liittynyt aktivistien ja osallistujien *haastatteleminen*. Haastattelut ovat olleet vapaamuotoisia teemahaastatteluja tai keskustelutilanteita, joissa on ollut läsnä useita osallistujia. Kolmantena aineiston-

Taulukko 1

VIRALLINEN SOSIAALITYÖ	VAIHTOEHTOINEN SOSIAALITYÖ
institutionaalista professionaalista	epävirallista, autonomista
toiminta määräytyy organisaation mekanismeista	lähtee sosiaalivaltiokansalaisen tarpeista ja tilanteesta
tekee kohteensa riippuvaiseksi, sopeuttaa	tukee kohdetta käyttämään omia rcsursejaan
sektoroitunutta, tuki haettava usealta luukulta	kokonaisvaltaista, monipuolista tukea samasta yhteisöstä
perustuu auttaja-autettava -hierarkiaan	perustuu keskinäiseen tukemiseen ja itseapuun
tarjoaa vain tiettyjä yksittäispalveluja	tehdään muutakin: seurustellaan, opiskellaan, pilkotaan puita jne.
toiminnan jatkuvuus organisaation omalla painolla	jatkuvuuden takaavat vain ihmiset itse
tarkkojen ohjeiden ja rutiinien sanelemaa	edellyttää jatkuvaa itsereflektiota

keruun menetelmänä olen käyttänyt yhteisöjen ja toimintaryhmien *dokumenttien analyysia*, esimerkiksi toimintasuunnitelmia ja -kertomuksia, pöytä- ja päiväkirjoja tai leikekokoelmia. Neljäntenä empiirisen aineiston lähteenä ovat *muut tutkimukset*, osin julkaisemattomat opinnäyteraportit, selvitykset ja lehtiartikkelit (Esim. Jäntti ja Sulva 1985, Kananen 1984, Kurki 1984, Kuronen 1986, Kuru 1987, Niemelä 1980, Sosiaalihuolto 1987, Uusi-Piuhari 1987, Välimäki 1984 ja Ylä-Rautio 1982). Olen pyrkinyt löytämään mahdollisimman erilaisia yhteisöjä, koska tavoitteenani oli kokonaiskuvan luominen ilmiöstä. Tutkimusaineisto edustaa siten tutkimusongelman kannalta keskeisiä suomalaisia vaihtoehtoisen sosiaalityön toteuttajia, joihin sisältyy toiminta-alaltaan ja virallisuudeltaan erilaisia tapauksia. Pitkäaikaisimmat yhteisöt ovat syntyneet jo 1970-luvun puolella, mutta useimmat ovat käynnistyneet 1980-luvun alkupuolella tai puolessa välissä. Toisaalta mukana on päinvastaisiakin tapauksia: tuntemattomia, spontaaneiksi episodeiksi jääneitä projekteja. Lisäksi olen koonnut tietoa yhteisöistä, jotka ovatkin ehkä paljastuneet vaihtoehtoisen sosiaalityön irvikuviksi tai harhoiksi, mutta ovat silti välittäneet tärkeitä tietoja.

Tutkimusaineistoni ulkopuolelle olen jättänyt kategorisesti kaikki sosiaali- ja terveystieteiden perinteiset järjestöt, ellei niillä ole ollut uutta toimintaa, joka vastaa vaihtoehtoisen sosiaalityön ideaa esimerkiksi kriittisyydessään tai luomalla uudenlaista lähestymistapaa sosiaalisiin ongelmiin. En ole myöskään tulkinnut vaihtoehtoiseksi sosiaalityöksi ammatillisen sosiaalityön ehkä merkittäviäkin yksittäisiä metodisia uudistuksia.

Aineiston ulkopuolelle ovat jääneet ne, joista en ole saanut tarpeeksi tai lainkaan tietoa ja jotka ovat käynnistyneet sen jälkeen, kun olen päättänyt aineiston kokoamisen. Tällaisten määrä voi olla suurikin, koska tietyyntyyppiset toimintaryhmät, esimerkiksi erilaiset

päiväkeskukset, vaihtoehtoiset hoitoyhteisöt ja työpaikat ovat lisääntyneet aivan viime aikoina. Toisaalta ne ovat arvioni mukaan yhä enemmän myös virallistuneet.

Löysin tutkimuskohteeni useilla eri tavoilla: muista tutkimuksista, lehdistöstä, virallisten ja epävirallisten kontaktien välityksellä, alan työntekijöiltä, sosiaali-alan erilaisten seminaarien kautta jne. Tärkeitä epävirallisia tietolähteitä ovat olleet esimerkiksi sosiaalityön pätevyitysmiskoulutukseen osallistuneet kentäntuntijat. Lisäksi tutkimuskohteissa yleensä tiedettiin muutamista muista samansuuntaisista toimintaryhmistä, vaikka kiinteää yhteysverkostoa ei yhteisöillä olekaan.

Olen tehnyt tutkimusmatkoja yhteensä 39 kohteeseen. Joissakin yhteisöissä olen käynyt useammankin kerran ja seurannut niiden toimintaa tarkemmin. »Lähiarkkailussa» olleet yhteisöt ovat siten luonnollisesti vaikuttaneet tutkimustulosten yleistykseen voimakkaammin kuin esimerkiksi ne yhteisöt, joista olen saanut tietoa vain sekundaarisista kirjallisista lähteistä.

II LIIKKEENÄ

1. Liikkeet ja suomalainen hyvinvointivaltio

Yhteiskunnallisten liikkeiden aktiivisuus on osaltaan luonut modernia hyvinvointivaltiota sekä muokannut sen historian käännekohtia ja kulloisiakin uusia kysymyksiä (esim. Abrahamson 1989, 33, Sipilä 1989, 34). Voi olettaa, että kullakin aikakaudella on omat liikkeensä, jotka toteuttavat taloudellisten tai sosiaalisten kriisien pakottamina organisatorisia ja sisällöllisiä vaihtoehtoja. Syklisesti toistuvissa vaihtoehtoissa on Bauerin (1988a, 24-29) mukaan kysymys juuri kansalaisten omaehtoisen sosiaalisen toiminnan merkityksen lisääntymisestä (samoin Schwendter 1981, 5, ks. myös Bauer 1988b).

Sosiaalityönkin juuret johtavat yhteiskunnallisten liikkeiden historiaan (Sipilä 1989a, 31, 1989b, 19). Saksalaisesta kirjallisuudesta välittyy jopa käsitys, että sosiaalityön (ammattillinen) historia olisikin erilaisten sosiaalisten liikkeiden sosiaalityölle antamien metodisten ja organisatoristen impulssien historiaa (Müller 1982, 1988). Vaihtoehtoinen sosiaalipolitiikka voidaan tulkita siis tämän historiallisen jatkumon osaksi.

Suomalaisen hyvinvointivaltion historiallinen ja nykyinen suhde yhteiskunnallisiin liikkeisiin on poikkeuksellinen. Suomi ei ole antiautoritääristen, spontaanien ja omaehtoisten liikkeiden luvattu maa, ja suomalaiset liikkeet ovat yleensä tukeneet ja kehittä-

neet valtiollista hyvinvointipolitiikkaa. Huolimatta vastakkaistenkin liikkeiden vaikutteista itse sosiaalipolitiikka on Suomessa toiminut kansallisena eheyttäjänä ja valtion aseman vahvistajana. Hans-Magnus Enzenberger kiteyttääkin, että pohjoismainen hyvinvointivaltio on kesyttänyt kansalaiset (1987, 21). Yhteiskunnallisten liikkeiden merkitys pohjoismaisissa hyvinvointivaltioissa on nykyisin lähes kuollut tai »post-social-movement» -vaiheessa (Sipilä 1989b, 137).

Sen sijaan toisenlaista sosiaalipolitiikkaa noudattavissa maissa liikkeet ja muut epäviralliset organisaatiot osallistuvat voimakkaammin hyvinvoinnin tuottamiseen, kehittämiseen ja myös hyvinvointivaltion kriittiseen evaluaatioon (1989, 349). Myös Itä-Euroopan maissa epäviralliset organisaatiot ovat korvaamattomia hyvinvoinnin tuottajia, ja kansanliikkeiden valtava merkitys pyrkimyksessä kohti uutta (post-stalinistista) hyvinvointivaltiota on vasta arvailtavissa.

Suomalaisen kansalaistoiminnan ja hyvinvointivaltion kehityksen välisestä suhteesta tiedämme kaiken kaikkiaan vähän. Sosiaalivaltion historiankirjoitus ei ole ollut kiinnostunut siitä, mikä koskee virallisen ulkopuolista kansalaistoimintaa (Satka 1988, Jaakola 1988, 2-3). Yksittäiset historiikit antavat kuitenkin perustan olettaa, että huomattava osa vakiintuneista järjestöistä ja sosiaalipalveluista on alun alkuaan käynnistynyt epäkohtiin puuttuvien intressiryhmien toimesta. Epäviralliset liikkeet ja toimintaryhmät ovat voineet luoda omaakin infrastruktuuriaan, mutta pääsääntöisesti kansalaistoiminta on Suomessa pareminkin tukenut julkisen sosiaalipolitiikan institutionalisoitumista kuin kehittänyt siitä irrallisia vaihtoehtoja. Myös esiintyneet vastaliikkeet ovat vähitellen mukautuneet osaksi kokonaisjärjestelmää jättäen siihen oman puumerkinsä.

Risto Alapuro (1987) selittää jo 1800-luvun kehityksellä sitä, että Suomessa ei ole muodostunut sellaista

voimakasta kansalaisyhteiskuntaa, joka perustuisi itseorganisoitumiseen ja kriittiseen yhteiskunnalliseen keskusteluun (emt. 462). Suomella oli autonomian aikana omat suhteellisen kehittyneet valtiolliset järjestelmänsä, jotka antoivat kansallisille liikkeille ja maan itsenäistymispyrkimyksille erityislaatuisen sisällön ja suunnan. Kansallisuusliike puolusti maan omia valtiollisia järjestelmiä suhteessa Venäjään ja kehitti kansakunnan identiteettiä niiden pohjalta (emt. 458). Fennomaanien organisoitumisidean mukaista oli, että myös kansalaisten yhdistystoiminta kytkeytyi valtioon ja että yhdistyksillä oli hallinnollinen rooli. Jo täältä alkaa pitkään säilynyt suomalaisen yhteiskunnan ilmiö, jota Alapuro nimittää älymystön valtiollispopulistiseksi traditioksi (emt. 476). Sen mukaan sivistyneistö samaistuu vahvasti valtioon, ja näkee yhteiskunnalliseksi tehtäväkseen voittaa kansa valtion puolelle.

Jos oletetaan, että sivistyneistö on yhteiskunnassa uudistusten edelläkävijä, on sivistyneistön itsestään selvä myötämielisyys valtiota kohtaan yksi selittäjä sille, että Suomen yhteiskunnallisten liikkeiden itsetarkoituksena ei ole ollut välimatkan ottaminen valtioon, saati valtiosta irrallisen vastakulttuurin saarekkeiden pystyttäminen. Jopa 1960-luvun vasemmistolainen opiskelijaliike jatkoi Alapuron mukaan älymystön valtiollis-populistista traditiota, vaikkakin sisällöltään muuttuneena (emt. 476). Samoin kuin fennomaanien intellektuellit johtohahmot, päätyivät myös 60-luvun opiskelijaliikkeen johtajat Suomessa valtiollisiin instituutioihin tai muihin julkisen vallankäytön rakenteisiin muokaten poliittisia vaatimuksia valtiollisiksi reformeiksi ja valtiojohtoiseksi yhteiskuntapolitiikaksi (emt. 478).

Työväenliike, naisliike ja raittiusliike ovat oman aikansa vaihtoehtoliikkeinä käynnistäneet myös sosiaalista toimintaa, jonka pohjalta on kehitetty julkisia sosiaalipalveluita tai joka on tarjonnut kriittisen vaihto-

ehdon vallitsevalle sosiaalipolitiikan suunnalle. (vrt. esim. Nätkin 1989, Saarinen 1985, Jallinoja 1983, Pulma 1987, 133, Sulkunen, 1987, 157). Samoin nykyinen lastenhuolto on suurelta osalta luotu rouvasväenyhdistysten hyväntekeväisyyden tuloksena syntyneille rakenteille ja toimintamuodoille (Satka 1989).

Nuorten yhteiskuntatieteilijöiden Marraskuun liike 1960- ja -70-lukujen vaihteessa oli myös sosiaalipoliittinen kriittinen vaihtoehtoliike. Se puuttui julkisessa arvostelussaan mm. sosiaalihuollon tahdonvastaisiin toimenpiteisiin ja ihmisarvon loukkauksiin (ks. Erikson 1967). Liike herätti laajaa poleemista keskustelua ja vaikutti vuonna 1967 asetetun sosiaalihuollon periaatekomitean työhön (Pulma 1987, 238-240, Komiteamietintö A 25 1971). Periaatteet eivät kuitenkaan sellaisenaan vastanneet liikkeen vaatimuksia tasa-arvosta, sallivuudesta ja »eksperttivallan vastustamisesta» (emt. 86).

Kansalaistoiminta on siis yhtäältä tuottanut huolenpitoa tilanteisiin, joissa viralliset järjestelmät eivät ole vielä toimineet. Se on edustanut aatteita, joiden on katsottu puuttuneen virallisesta auttamistoiminnasta. Mutta sosiaalinen järjestötoiminta on myös tukenut valtiota esimerkiksi ottamalla siltä joustavaa toimintaorganisaatiota edellyttäviä tehtäviä (Pulma 1987, 129, 187, vrt. myös Piirainen 1974, 81-86).

Viimeisimmät hyvinvointivaltion tematiikkaan kytkeytyvät liikkeet ovat useissa maissa olleet ennen kaikkea sosiaalityön asiakasliikkeitä, palveluiden kulluttajaliikkeitä ja sosiaalisten ongelmien kohteiden itseapuliikkeitä. Liikkeiden työstämät ongelmat ovat osin historiallisesti uusia sivilisaatio-ongelmia, mutta osin koko sosiaalipolitiikan historian ajalta tuttuja yhteiskunnallisen alistamisen ja köyhyyden ongelmia.

2. Liikkeiden typologia

Ympäristö- ja kansalaisliikkeiden analyysissä on usein käytetty jäsenysmallia, jossa liikkeet luokitellaan ta-

voitteiden mukaan laaja-alaisiin ideologisiin liikkeisiin ja kohdittaisiin yhden asian liikkeisiin (esim. Järvikoski 1982, Keränen & Mäkitalo 1987, 44-45). Tulkitsen suomalaisen 1980-luvun vaihtoehdoisen sosiaalipolitiikan liikkeen vaihtoehdoisen sosiaalityön ideologiseksi ydinliikkeeksi. Se on tematisoinut laajamerkityksisiä sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön ongelmia ja on ollut luonteeltaan pääasiallisesti ideologinen keskusteluliike. Mutta jo ennen vaihtoehdoisen sosiaalipolitiikan liikettä ja siitä riippumatta on Suomessa syntynyt hajanaisesti sosiaalihuollon kohteiden omaehtoista yhteisöllistä toimintaa, kriittisten virkamiesten muutosliikettä ja tietoista vaihtoehdoisten toimintamallien kokeilua. Ne ovat rajatun ongelman käynnistämiä yhden asian liikkeitä, jotka syntyvät (vasta ja vain) silloin, kun jokin uhka koskee osallistujien elämänpiiriä omaehtoisesti (vrt. Lähti, 1988, 15-18). Yksittäisten toimintaryhmien ja ydinliikkeen väliltä ei välttämättä voi tunnistaa organisatorista yhteyttä, vaikka tavoitteet olisivatkin yhteneviä.

Olen luokitellut tutkimusaineistoni karkeasti ja ideaalittyyppisesti viisiluokkaiseksi typologiaksi: (1) *ydinliikkeeksi*, (2) *vaihtoehtoyhteisöiksi*, (3) *itseapuliikkeiksi*, (4) *virkamiesvetoisiksi projekteiksi* ja (5) *viralliseksi vaihtoehtoisreformiksi*. Kuvailen kustakin tyyppiesimerkin lukuun ottamatta viimeistä kategoriaa, josta on kyllin saatavilla muita raportteja. Luokittelu ei kuitenkaan ole yksiselitteistä eikä dogmaattista, sillä tutkimuskohteet ovat moniulotteisia ja muuttuvat luonteeltaan nopeasti.

2.1. Ydinliike

Suomessa 1980-luvun puolessa välissä vaikuttaneen vaihtoehdoisen sosiaalipolitiikan liikkeen syntymähetkeä ja -paikkaa ei voi määritellä täsmällisesti. Ilmeisesti sillä on useita samanaikaisesti kypsyneitä alkioita, jotka sattumalta kulkivat yhteen. Kukin sosiaalipolitiikan kentän subjekti (vrt. Roos 1985, 72, myös Hän-

Taulukko 2. Tutkimusaineiston typologia

ORGANI- SOITUMIS- TYPOLOGIA	YHTEISÖ/RYHMÄ/PROJEKTI
1. Ydinliike	Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen Tampereen ja Helsingin toimintaryhmät, Vespan rohkaisuasema
2. Vaihto- ehtoyhteisöt	Kehitysvammaisten hoitoyhteisöt, Kuttula, Nujula, pedagogiset vaihtoehtoliikkeet, perhehoitoyhteisöt, Selkin yhteisö, Sopimusvuori, Tuulenkyllän asuinyhteisö, Äijälä
3. Itseapu- liikkeet	<p>Perinteiset: AA-liike, A-killat, Elatusvelvollisten Liitto, kylätoimikunnat potilas- ja omaisyhdistykset, Sopu-Maja, suminismi, Tenavatupa, Vanheli, Yksinhuoltajien yhdistykset</p> <p>Radikaalit: Arkadian Nuorisoklinikka, asunnon valtaajat, Asuntojono-toiminta-ryhmät, Helmi, Kynnys, Kohtauspaikka, naisten itsetiedostus- ja itsehoitoryhmät, Nyyti, Suonenjoen Oman Avun kerho, päihdeongelmaisten päiväkeskus (Jyväskylä), Sirkkulanpuiston toimintayhdistys, Tuna, Vaivaisliike</p>
4. Virkamies- etoiset projektit	Kehitysaputyöpaja (Iisalmi), Nuorisoverstas-yhdistys (Laitila), nuorten työpajat (Oulainen, Pieksämäki, Rauma), Operaatio Saapas, psykiatrinen päiväkeskus (Jyväskylä), Sininauhaliiton päiväkeskustoiminta, Snellu, Synkkis, Tourulan Talo, Työpajayhdistys (Kajaani), Työterapiayhdistys, uudelleenkäyttöverstas (Jyväskylä)
5. Viralliset vaihto- ehtoisreformit	Alueellistaminen, asiakkaan asema-työryhmä, Kriminaalihuoltoyhdistyksen toiminta (Helsinki, Pori, Tampere), Piippolan Vaarin Talo, päihdeongelmaisten päiväkeskus (Oulu), kortteli- ja yhdyskuntatoiminta, yhteisölliset palvelut

ninen 1989, 25) tarttui omaa arkea koskeviin ongelmiin oman systeeminensä välineillä: asiakkaat kokemuspääomallaan ajamalla etujaan, sosiaalityöntekijät ja opiskelijat tematisoimalla työkäytäntöjen ristiriitoja, tutkijat kirjoittamalla ja hallinto työryhmillä ja reformeilla.

Vaihtoehtoista sosiaalipoliittista ajattelua 1980-luvun alun Suomessa herätteli ensimmäisenä vammaisyhdistys *Kynnys*, jonka julkaisema kirja »Vaivaisen ääni» julisti uuden vammaisliikkeen poliittista ohjelmaa. Vammaisaktivistit olivat ensimmäisiä autenttisia sosiaalipolitiikan kohteita³, jotka organisoituivat kriittiseksi liikkeeksi arvostellen julkisesti vallitsevia sosiaalipalvelukäytäntöjä ja vammaisajattelua.

Toinen vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen pesäke paikantuu *yliopistoihin*. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tutkijoita ja opettajia innostui sosiaalivaltiokriittisen kirjallisuuden ja ulkomaisten esikuvien myötä vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan hahmottamisesta. Sosiaalityön opiskelijoilla myös ensimmäiset työkokemukset nostattivat kriittistä näkemystä sosiaalityöstä.

Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen järjestäytyminen Tampereella loppuvuodesta 1983 heijastaa ennen kaikkea yliopistoväen ja sosiaalityön erilaisten kohteiden uudenlaista yhteyttä (Jokinen & Juhila 1984, 40-41). Temaattisten painopisteiden ympärille syntyi toimintaryhmiä, joista jäivät toimintaan anti-psykiatria-, asumis-, vammaiskuljetus- ja toimeentulotyöryhmät. Vammaisliikkeen ja joidenkin järjestöjen toiminta kytkeytyi saumattomasti näihin (emt. 45). Helsingissä samoihin aikoihin käynnistynyt vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan toimintaryhmä ei organisoitunut yhtä systemaattisesti. Mutta sen ympärillä toimi

3 Käytän jatkossakin »kohde»-nimitystä nimenomaan vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen itseironisessa merkityksessä kuvaamassa sosiaalisten ongelmien ja hyvinvointivaltiollisten toimenpiteiden kohteena olevien kansalaisten roolia.

vaihtoehtoisten yhteisöjen ja aktiviteettien suhteellisen kiinteä verkosto, joka on tyypillistä eurooppalaisten suurkaupunkien »vaihtoehtonäyttämöille». Mutta kun muualla verkostot perustuvat vaihtoehtokentän yhteiseen osakulttuuriseen infrastruktuuriin, niin Suomessa ne ovat enemmänkin henkilöllisten suhteiden verkostoa. Harvaan asutun maan pääkaupungissakin samoista asioista kiinnostuneet henkilöt törmäävät ennen pitkää toisiinsa. Vaihtoehtokenttä sai sosiaalipolitiikan liikkeestä tavallaan uuden lisäteeman, jota oli mahdollista työstää konkreettisissa projekteissa. Liikkeen ideat kanavoituivat uusia elämäntapoja etsiviin yhteisöihin, omaehtoisen kulttuurin ilmiöihin sekä opiskelijoiden elämänpiiriin liittyviin kokeiluihin.

Näkyvimpiä toimintaryhmien aktiivisuuden tuloksia oli lehti nimeltä »Kohteiden Kapina — kohti vaihtoehtoista sosiaalipolitiikkaa». Lehti sisälsi sosiaalipolitiikan teoreettisia pohdintoja, vaihtoehtojen ohjelmanjulistuksia ja kuvauksia yksittäisistä sosiaalityön vaihtoehtoista toiminnoista sekä asiakkaiden omista kokemuksista.

Tiedotusvälineiden kiinnostuminen liikkeestä oli jopa niin päällekyvä, että se koettiin osin haitaksi toiminnalle. Toisaalta vasta julkisuus teki liikkeestä liikkeen. Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan akateemiselle juurelle olikin tyypillistä julkisuuden ja julkaisujen käyttäminen vaikuttamiskanavana ja toisaalta aiheen ohjelmallinen teoretisoiminen.

Hallinnon osuus vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeessä on ristiriitainen. Yhtäältä osa virkamiehistä ja poliitikoista iloitsi vilpittömästi liikkeestä ja sympatisoi sitä. Mutta toisaalta liikettä pyrittiin alusta alkaen kanavoimaan ja sitomaan julkiseen sosiaalipoliittiseen uudistustoimintaan. Myös hallinnon virkamiesten innostus asiasta selittyy osin tyypillisesti ulkomaan yhteyksillä (ks. Heikkilä 1984): Suomeenkin on saattava sitä mitä Euroopassa on. Muutamat keskushallinnon virkamiehet esiintyivät vaihtoehtoisen sosiaalipo-

litiikan liikkeen yleisötilaisuuksissa, kirjoittivat Koh-
teiden Kapinassa ja antoivat liikkeelle eri yhteyksissä
julkisuutta. Vuonna 1985 sosiaali- ja terveystieteiden
ministeriön alaisuudessa toimineella sosiaalihuollon asiakkai-
den asemaa ja osallistumisesta selvittäneellä työryhmäl-
lä (Asiakkaan asema . . . 1986) oli tiivis yhteys liikkeeseen.
Työryhmässä itse asiassa yhdistettiin hallinnon,
yliopistojen ja asiakasjärjestöjen edustajien näkemyk-
set siitä, millä tavalla vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan
liikkeen ideoita voitaisiin konkretisoida sosiaalihuol-
lon arjessa.

Monet *sosiaalityöntekijät* osallistuivat vaihtoehtoisen
sosiaalipolitiikan toimintaryhmiin Tampereella ja
Helsingissä, mutta silti ihmeteltiin heidän lopultakin
vähäistä osallistumistaan (Jokinen & Juhila 1984, 45).
Sosiaalityön toimipisteissä, koulutuksessa ja seminaa-
reissa vaihtoehtoista sosiaalipolitiikkaa käsiteltiin op-
timistisen odottavasti. Mutta sosiaalityöntekijöillä ei
ollut omaa selkeää roolia liikkeen sisällä: yhtäältä he
ovat osa hallintoa, joka odottaa vaihtoehdoilta inno-
vaatioita omaan työhönsä, toisaalta he ovat työuransa
alussa vielä puoliksi akateemisen yhteisön viitekehyyk-
sessä. Välillä heidät on haluttu nähdä kohteiden mobi-
lisoijana vaihtoehtoihin (esim. Heinonen 1986).
Eräässä keskustelun vaiheessa sosiaalityöntekijät oli-
vat vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen kritiikin
kohteena siinä määrin, että he asettautuivat puolus-
tuskannalle.

Liikkeen manifestoima ohjelma ei ole lopulta kovin
radikaali vaihtoehto verrattaessa esimerkiksi virallisen
sosiaalipolitiikan periaatteisiin. Tavallaan vaaditaan
näiden periaatteiden terästämistä ja todentamista.
Esimerkiksi vaatimukset asiakkaiden subjektivoitumi-
sesta, valinnanmahdollisuuksista tai kontrollin mini-
moimisesta sisältyvät jo sosiaalihuollon periaatekomi-
tean mietintöön ja kuulostavat kuluneilta iskulauseil-
ta. Mutta niiden esittämisen yhteys ja esittäjät ovat
toisia siirryttäessä mietinnöistä kohteiden reaali-
maail-

maan. Omakohtaiset kuvaukset mm. Kohteiden Kapi-
na -lehdessä ja tutkimushaastatteluissa kertovat tasa-
arvon toteutumattomuudesta ja kohteen alistamisesta.
Esimerkiksi vammaisten ja ei-ammaisten henkilöiden
tasa-arvoisuus on yleisesti hyväksytty, ei kovin ku-
mouksellinen periaate, mutta vammaisliikkeen on sitä
edelleen perättävä:

»Kun muut ovat omaksuneet almujen pyytäjän,
suhteiden luomisen ja kiitollisuuden linjan, niin
Kynnys haluaa vedota vammaisten oikeuk-
siin. . . on mentävä niin voimakasta valtavirtaa
vastaan: erityiskohtelun tutkimuksen institutio-
nalisoituminen, hallinnolliset toimenpiteet, kaik-
ki vammaisten auttamisen nimissä.» (Kynnyksen
aktivisti)

Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen merkitys ei
tyhjene kuitenkaan tässä mainittuihin suuntiin ja ta-
pahtumiin. Liikkeen ympärillä koettiin näkökulman
muutoksia ja käytiin keskusteluita, joita ei ole doku-
mentoitu, mutta joiden vaikutus voi olla pitkäaikai-
sempi kuin »mediatapahtumilla». Lisäksi liikkeen in-
noittamana syntyi uusia yksittäisiä projekteja, aikai-
semmat toimintaryhmät saivat sen kautta uutta eloa ja
julkisuutta ja vaihtoehtojen peruspuurtajien identi-
teetti sosiaalityön arjessa vahvistui.

2.2. Vaihtoehtoyhteisöt

Erilaiset asuin- ja työyhteisöjen variaatiot ovat erotta-
maton osa vaihtoehtoliikkeitä. Yhteisöjä on luokiteltu
käsityöläis- ja palveluyhteisöiksi, maaseutuyhteisöiksi,
hoitoyhteisöiksi, aatteellisiksi työyhteisöiksi ja osuustoi-
minnalliksi työyhteisöiksi. (ks. esim Jännti & Sulva
1986, Välimäki 1984, Anttonen 1983). Useat hoitoyh-
teisöt noudattavat pedagogisia vaihtoehtoideologioita,
kuten steiner- tai montessoripedagogiikkaa, tai ovat
osa kansainvälistä Emmausliikettä. Kuvaan seuraa-

vassa vaihtoehtoyhteisöjen tyyppiesimerkkinä Jyväskylän maalaiskunnassa sijaitsevaa Äijälän vammaisten asuin- ja työyhteisöä, jossa yhdistyvät monet vaihtoehtoliikkeiden ideat: yhteisöllisyys, ekologinen elämäntapa, käsityöläisyys, kansainvälisyys, uskonnollisuus ja asukkaiden omaehtoisuus.

Äijälän vammaisten asuin- ja työyhteisö

Äijälä on sekä ulkoisesti että toiminnallisesti systeemiin sopimaton ilmiö. Yli kaksisataa vuotta vanha hirsitalo henkii pihapiireineen maanläheisyyttä ja ajattomuutta kunnianhimoisen kasvukeskuksen kyljessä, moottoriteiden, jättiläismäisen turvevoimalan ja modernien turistipyödysten lasikupolien läheisyydessä.

Talossa asuu lapsia ja aikuisia, eri tavoin vammaisia henkilöitä yhdessä ei-vammaisten kanssa kasvattaen luonnonmukaisesti yrttejä ja vihanneksia, lampaita ja toisiaan. Ei siis ole yllätyksellistä, että kunnat ja erityishuoltopiirit luottaisivat mieluummin keskuslaitoksen vuodepaikkaan kuin epäkäytännöllisen, ikuisen remontin alla olevan talon sekayhteisöön, jossa vammaisen edellytetään osallistuvan ja kokeilevan muutakin kuin kärsivällisyyttään.

Jos Äijälä ei vastaa käsitystä modernista vammaishoidosta, se vastaa kuvaa sen vaihtoehdosta lähes kirjaimellisesti. Talon arki on kiireetöntä yhteisöllistä elämää, jossa häipyvät työn ja vapaa-ajan, talon asukkaiden ja siellä satunnaisesti poikkeavien väliset rajat. Vetäjät ovat akateemisesti koulutettuja keskiluokkaisia elämäntaiteilijoita, joille taloudellinen turvallisuus ja ammatillinen eteneminen ovat toissijaisia sen rinnalla, että voi toteuttaa elämässään sosiaalisesti tärkeää, vapaata ja sisällöllistä ajatusta.

Yhteisön toiminnalle on merkittävää, että CP-vammaisen jäsen oppii kulkemaan tuvan ja kamarinsa väliä ilman pyörätuolia ja että kehitysvammaisen jäsen tajuaa kanojen tarvitsevan ruokaa vain pari kertaa päivässä. Henkilökunnan asianmukaiset sosiaalililat tai

vuodepaikkakiintiön maksimaalinen käyttöaste ovat toissijaisia.

Elämäntavan ekologisuus ilmenee Äijälässä luonnonmukaisessa viljelyssä, kotieläimissä, ja elämän rytmittymisenä vuodenaikojen mukaan. Mutta se on myös erilaisten ihmisten yhteenhioutumista suurperheeksi, jossa jokainen jäsen kuuluu osana kokonaisuuteen. Yhteisön perustajien mukaan

»on suurta tuhlausta, että vanhukset jakavat elämäkokemuksensa ja viisautensa keskenään vanhainkodeissa ja vammaiset suljetaan laitoksiin. Halusimme löytää talon, josta voisi tehdä kodin erilaisille ihmisille. Hyvää rohkaisua vammaiselle on, jos hän saa olla itseään heikompien tai toisella tavalla vammaisen avustaja. Tällainen eri tavoin vammaisten kanssakäyminen ei ole mahdollista laitoksissa, joihin suljetaan yhdellä tavalla vammautuneita».

Sekoitusta täydentävät kansainväliset työleirit, vaihtopilaat, harjoittelijat ja vapaaehtoistyöntekijät. »Toimintaterapia» ulottuu kankaankudonnasta ja puutarhanhoidosta kirjanpitoon ja normaaleihin kotitaloustöihin. Kukaan ei voi tuntea itseään tarpeettomaksi ja suorituskyvyttömäksi.

Muodollisesti Äijälä on rekisteröidyn kannatusyhdistyksen ylläpitämä yhteisö, joka tarjoaa eri tavoin vammaisille henkilöille ostopalvelusopimukseen perustuvaa perhehoitoa ja suojatyötä. Lisäksi yhteisö työllistää työllistämistuen avulla useita henkilöitä. Myös mielenterveys- ja alkoholiongelmasta kärsiviä ihmisiä on ollut yhteisön jäseninä. Vakituisten asukkaiden lisäksi Äijälässä voi olla tilapäisiä asukkaita laitoksista tai kotoa omaisten loman aikana, itsenäiseen elämiseen kuntoutuvia ja väliaikaista kotia erilaisissa elämäntilanteissa tarvitsevia vammaisia.

Yhteisöllisyydestä huolimatta Äijälä mahdollistaa vammaiselle henkilölle liikkumisvapauden ja yksilöllisemmän elämäntavan kuin laitoshoidon. Monet käyvät talon ulkopuolella suojatyössä ja harrastuksissa. Vie-raat ovat paremmin sääntö kuin poikkeus. Äijälän toi-minnan eräänä mottona onkin antaa ei-vammaisille kansalaisille sopeutumisvalmennusta suhteessa vam-maisuuteen. Yhteisö tyydyttää nk. normaalien ihmis-ten hyväntekeväisyyden tarvetta esimerkiksi tarjoa-malla talkootyötä ilman laajempaa sitoutumista; lau-antai-iltapäivä rakennustyömaalla tai porkkananos-tossa riittää. Kun hyväntekeväisyys kohdistuu yhdis-tykseen, ei yksittäinen asukas joudu nöyryyttävään kiitollisuudenvelkaan. Yhteisön ulkopuolisten henki-löiden tukiverkosto on välttämätön toiminnan organi-satoriselle ja taloudelliselle jatkuvuudelle. Äärimmäi-sen epätavallisen toimintamuodon sovittaminen lain-säädäntöön edellyttää erityisasiantuntemusta ja kykyä hoitaa asioita viranomaisiin päin. Vetäjät pitävät toi-minnan suurimpana hankaluutena byrokratiaa, mutta toteavat toisaalta, että

»talo on saanut pysyä villinä, kun ei ole ollut ai-kaa ja resursseja ottaa selvää normeista ja pitää yhteyttä viranomaisiin».

2.3. Itseapuliikkeet

Heikon julkisen sosiaaliturvan maissa itseorganisoitu-misella on sosiaalipolitiikassa pitkät perinteet, ja itse-apuliikkeet ja -ryhmät (selfhelp-group, selfhelp-move-ment) ovat vakiintuneita käsitteitä (ks. esim. Gaerner & Riessmann 1978, Moeller 1978, Kickbusch & Tro-jan 1981, Villmar & Runge 1987). Mitä erilaisimmista ongelmista kärsivät ihmiset liittyvät yhteen kohtaloto-vereidensa kanssa tukeakseen toisiaan, tuodakseen ongelman julkisuuteen, tarjotakseen puuttuvaa palve-lua tai vaatiakseen sitä yhteiskunnalta. Ensisijaisesti itseaputoiminta täydentää laadullisesti tai määrällises-

ti ammatillisia auttamisjärjestelmiä. Mutta sosiaalivaltiokritiikin ja antiautoritääristen virtausten myötä voimistunut uusi itseapuliike (vrt. esim. Schwendter 1985, 145) pyrkii selkeämmin tukemaan myös kohteiden riippumattomuutta auttamisjärjestelmistä (esim. Olk & Otto 1981).

Itseapuryhmiä voidaan luokitella paitsi perinteisiin ja radikaaleihin, myös ryhmän sisäiseen apuun keskittyviin ja ulospäin suuntautuviin ryhmiin (esim. Olk & Otto 1981, 133, Halves & al 1987, 178-182). Toimintamuotoja voi tosin olla monenlaisia samanaikaisesti ja ryhmä voi käydä kehityksensä aikana läpi erilaisia vaihteita. Tavanomaista onkin kehitys kommunikatiivisesta ja sosiaalisesta toiminnasta yhteiskuntapoliittiseksi itseapuryhmäksi (Kickbusch 1981, 14-15, myös Matthies 1984, 1985).

Suomessa uudet intressit kanavoituvat tyypillisesti yhdistyksiksi: vuosina 1917-1986 sosiaali- ja terveysalalla on perustettu n. 10 000 yhdistystä (Siisiäinen 1987). Perinteiset itseapuliikkeet, kuten potilasjärjestöt toimivat tiiviissä yhteistyössä alan lääkäreiden ja muiden viranomaisten kanssa. Ne eivät ole asiantuntijoiden vallankäytön, vallitsevien terveyskäsitysten tai terveydenhuolto-organisaatioiden epäkohtien kriittisiä vastaliikkeitä. Potilas- ja omaisjärjestöjen funktiona on jäsenten tukeminen, tiedon välittäminen ja virkistystoiminta (Kuronen 1985, Spåre 1987).

Jo Suomen pienuus aiheuttaa sen, että ryhmät organisoituvat mieluummin valtakunnallisiksi yhdistyksiksi kuin paikallisiksi painostusryhmiksi. Toisaalta juuri paikallisyhteyteen liittyvät teemat, erityisesti asuin- ympäristölliset ongelmat ovat nousemassa yhä useammin itseorganisoitumisen perustaksi.

Perinteisestikin toimivilla itseapujärjestöillä voi olla radikaali historia ja vakiintuneen aseman saavuttaneella järjestöllä voi olla uusia vaihtoehtoisia ja omaehtoisia ratkaisuja kokeilevaa toimintaa. Useiden itseapuliikkeiden ja painostusryhmien ilmestyminen suo-

malaiselle sosiaalialalle osuu ajallisesti yksin vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen kanssa.

Uudet itseapuliikkeet tukevat postmaterialistisia arvoja kuten yhteisöllisyyttä, kansalaisaktiivisuutta ja kommunikatiivisuutta (vrt. Inglehardt 1977, myös Olk & Otto 1981). Mutta suomalaiset toimintaryhmät tematisoivat myös kovia materiaalisia ja sosiaalipoliittisesti ajankohtaisia ongelmia kuten asuntopoliitikkaa, syrjäytymistä, köyhyyttä ja sosiaali- ja (mielen)terveyspalvelujen epäkohtia. Tämä tekee mahdolliseksi tyyppillä itseapuliikettä pelkäämään uuden keskiluokan vaihtoehtoliikkeeksi. Sirkkulanpuiston toimintayhdistys kertoo seuraavassa, miltä suomalainen uusi itseapuliike näyttää.

Sirkkulanpuiston toimintayhdistys

»Puulämmitteistä raittiustyötä», »Riistetyn miinuden ylösnousemus», »Stimuloimme juoppojen ja muiden syrjittyjen ympäristöä», »Kuntoutusta Fiskarsin eikä Orionin tuotteilla», »Emme halua kunnan avustuksia, pomoja, valvoja, A4-saastetta». (yhdistyksen sosiaalikalhvilan seinäkirjoituksia)

Kuopiolainen Sirkkulanpuiston toimintayhdistys on pääosin syrjäytyneiden, eläkeläisten, päihdeongelmaisten, psyykkisesti sairaiden, rikoksista tuomittujen ja asunnottomien yhteenliittymä. Mutta mukana on myös tavallisia keskiluokkaisten ammattien edustajia, tekstiilityöläisiä ja yksityisyrittäjiä, vapaaehtoistyöntekijöitä ja tukihenkilöitä. Toiminnan kantavuus on riippuvaista kulloinkin mukana olevien ihmisten elämäntilanteista ja voimavaroista. Periaatteena on edetä askel kerrallaan: ideoita ja suunnitelmia on ilmassa solkenaan, mutta pitkäjänteistä sitoutumista niihin ei voi kukaan taata.

Yhdistyksen tavoitteena on omaehtoisen raittiustyön tekeminen. Keinot ovat vaihdelleet: vaatimaton

alku oli kokoontumista pari kertaa viikossa asuintalon kerhohuoneessa. Ratkaiseva askel oli oma (purku)tal-
lo, jonne syntyi kirpputori, itsepalvelukeittiö ja vaate-
huoltotilat, sosiaalikalhvilta ja tukiasuntoja. Välillä yh-
distys oli yli vuoden ilman tiloja ja toiminta tyyntysti
yksittäisiin kokoontumisiin ja erilaisiin mielenosoitus-
tempauksiin torilla. Nykyisin toimitiloja on kaksi:
kirpputori-päiväkeskus keskikaupungilla ja vapaa-
ajan toimintakeskus jatkuvine talkooinen järvenranta-
tontilla kaupungin ulkopuolella. Molemmissa toimi-
pisteissä on lisäksi tukiasuntoja. Yhdistyksellä on kul-
jetuspalvelua, puhelinpäivystystä, yleisötilaisuuksia,
talkooavun tarjontaa ja neuvontaa erilaisissa viran-
omaisasioissa. Kaikki tehdään kollektiivisella yhteis-
vastuulla, jossa osallistujien toimintapätevyys on itse
opittua. Muodollisesti päteviä ammattiauttajia ei ole
palkkalistoilla, mutta kylläkin korvaamattomina tautatukijoina.

Viranomaisilta Sirkkulanpuiston idean ymmärtämi-
nen ja hyväksyminen on vienyt aikansa. Esimerkiksi
raittiuslautakunta vastusti aluksi jyrkästi Sirkkulan-
puiston tukemista raittiustyönä, ja antoi kielteisiä lau-
suntoja yhdistyksen anottua toimintatiloja kaupungil-
ta. Sirkkulanpuistolaiset näkivät tilanteen näin:

»Vastakkain ovat A4-työtä tekevät byrokraatit ja
palkatta toimivat vapaaehtoiset. Raittiusburokra-
tian voimana ovat ennakkoluulot, kieltolakihen-
kisyys, holhousmentaliteetti, suuri toimisto ja läh-
hes miljoonan markan budjetti. Oman avun rait-
tiuskerholla on vain heikkoja ja vahvoja ihmisiä
toinen toisensa tukena, talkoohengessä ja päivä
kerrallaan.» (yhdistyksen muistio 9. 11. 1984)

Viranomaisia epäilytti ennen kaikkea se, että Sirkku-
lanpuiston toiminta ei ollut minkään virallisen organi-
saation kontrollin alaisena. Omasta statuksestaan
kamppailevien ammattilaisten ei ole ollut helppoa

mieltää, että heidän kaikkein hankalimpien asiakkaidensa toiminta olisikin merkittävää epävirallista sosiaalitoimintaa tai edustaisi sitä asiakasorganisoitumista ja kansalaisaktiivisuutta, joita sosiaali- ja raittiustyöntekijöiden tulisi lain mukaan tukea.

Yhdistyksen jäsenet eivät edenneet viranomaiskontakteissaan perinteisellä mielistelystä strategialla. Yhteisön jäsenillä oli voimakas tarve suojella hankeensa autonomisuutta; monelle laitossijoitusten ja viranomaisten toimenpiteiden kohteena olleelle Sirkkulanpuisto tarjosi ensimmäisen kokemuksen riippumattomasta ja vapaasta projektista. Tiedotusvälineet raportoivat Sirkkulanpuistosta usein antaen siten runsaasti julkisuutta myös kritiikille — kohteenaan milloin virallinen raittiustyö, milloin asuntopolitiikka tai sosiaalihuolto.

Vähitellen Sirkkulanpuisto osoitti onnistuvansa siinä, missä viralliset organisaatiot ja professionaaliset auttajat olivat lähes luovuttaneet: huono-osaisten kokemukset ja katkeruus kääntyivät yhteisölliseksi toimintakyvyksi. Toiminnan arvostuksen ja vakiintumisen myötä muuttui vähitellen viranomaistenkin suhtautuminen. Toisaalta Sirkkulanpuiston suurisuuntaiset hankkeet, kuten tukiasuntojen rakentaminen ja päihdeongelmaisten päiväkeskustoiminnan kehittäminen edellyttävät välttämättä taloudellista ja organisaattorista yhteistyötä eri viranomaistahojen kanssa. Yhteistyölle ei ole enää asenteellisia esteitä. Kriittisyys ei silti ole karsiutunut, mutta se kohdistuu yksittäisten virkamiesten sijasta laajempiin yhteiskunnallisiin epäkohtiin:

»Viisi vuotta toiminut Sirkkulanpuiston yhteisö haluaa rohkaista päihde- ja moniongelmaisia ihmisiä ja heidän omaisiaan. Päätäjille yhteisön viesti kuuluu: hyvinvointiyhteiskunta on vastuussa heikoimmistakin jäsenistään. Päihdeongelmaista ei saa syrjiä ja heidän tuekseen jokaisen

kansalaisen pitäisi olla valmis tinkimään mm. alkoholin vapaasta saatavuudesta. Yhdistys itse on näyttänyt esimerkkiä mm. puuhaamalla asuntoja yksinäisille asunnottomille ja tarjoamalla ihmisuhteita, talkootyötä ja erilaisia mahdollisuuksia raittiin päivän viettoon.» (Yhdistyksen 5-vuotis-lehdistöesite)

2.4. Virkamiesvetoiset projektit

»Asiakkaita ei voi kohdata pöydän kahta puolen vointia ja menemisiä tenttaamalla ei tule juttua, nuoret ei puhu. Urahtaa jotain tukkansa takaa. On keksittävä muuta: vapaa-aikaan liittyvää... käsillä tekemistä tämä porukka arvostaa, ei kirjavuutta, sillä ei voi päteä. On herännyt ajatuksia, että voisi tehdä työtä toisinkin, kuin että pojat vuorollaan painavat summeria ja tulevat tuohon istumaan.» (Kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijä)

Ammatillisen sosiaalityön radikaalit suuntaukset ovat jo parin vuosikymmenen ajan halunneet nähdä sosiaalityöntekijöiden yhteiskunnalliseksi tehtäväksi toimimisen huono-osaisten asianajajana, jossa asetutaan selkeästi asiakkaiden puolelle ja tuetaan kohderyhmien organisoitumista (esim. Barabas & al, 1978, Galper 1980, Gerdmann & Müller 1981 ja Liffman 1978). Myös vaihtoehtoisen sosiaalityön keskusteluissa on vaadittu normaalissa työsuhteessa olevia ammattiauttajia toimimaan selkeämmin kohderyhmiensä kanssa ja puolesta (Heinonen 1985b ja 1986, Satka 1985, Sosiaali- ja terveysministeriö 1986). Samoja ajatuksia tunnustaa myös nk. rakenteellisen sosiaalityön ja yhdyskuntatyön opeista. Ammattikäytäntöjen muuttaminen ei kuitenkaan onnistu toimenkuvaa tai johtosääntöä retusoimalla, vaan edellyttää työntekijältä tietoisuutta, joka ylittää »palkkatyöläisen välinpitämättömyyden» (vrt. Blanke & Sachße 1988, 22), rutiininomaisen

minimityöpanoksen suorittamisen.

Virkamiesvetoiset projektit eroavat siis itseapuryhmistä siinä, että keskeiset vastuunkantajat eivät ole varsinaisia ongelmien ja toimenpiteiden kohteita. Vetoajat tai käynnistäjät eivät välttämättä ole aina kirjaimellisesti virkamiehiä tai - naisia. Myös esimerkiksi kohteiden omaiset tai muut, joita asia koskettaa jostakin syystä, ovat luomassa uusia projekteja. Toisin kuin itseapuryhmissä, virkamiesvetoisissa projekteissa säilyy auttajan ja autettavan, työntekijän ja asiakkaan erilainen asema. Niissä voi olla siis myös palkattuja ammattiauttajia.

Vaikka projekteja käynnistävätkin virkamiehet vaikuttavat varsin erilaisissa organisaatioissa, heillä on yllättävän paljon yhteisiä ominaisuuksia. Näistä ominaisuuksista koostuu erityinen suomalainen »vaihtoehtovirkamiestyypin». Vaihtoehtovirkamies on 35-50-vuotias uuteen keskiluokkaan kuuluva mies. Useimmin hänet tapaa kuntien eri hallintosektoreilta käynnistämässä työttömien nuorten työpajoja, uudistamassa seurakuntien nuoriso- ja päihdetyötä, vakiintuneista järjestöistä tai valtion keskushallinnosta tukemassa useampaakin uutta ideaa. Vaihtoehtovirkamiehen tunnistaa myös vaihtoehdoisen elämäntavan etsimisiikkeitä, joihin paetaan työelämän vaihtoehdotto- muutta (vrt. Jäntti & Sulva 1985, 18). Hänellä on akateeminen tai opistotasoinen koulutus, kuusikymmentäluvun vasemmistolaisihanteet tai diakonin tutkinto. Poliittinen tai uskonnollinen vakaumus ovat vaikuttaneet uranvalintaan ja velvoittavat syvällisempään vastuuseen palkkatyössä. Hän on paikkakunnallaan tunnettu henkilö, jolla on vakiintunut, kenties johtava asema. Henkilökohtainen karisma takaa hänelle laajat toimintavapaudet: hänen ei tarvitse pelätä menettävänsä mitään, kunhan kykenee perustelemaan toimintansa ja mahdollittamaan sen lain normeihin. Organisaatioympäristö sallii hänen poiketa tavanomaisuuksista tai hän on luonut oman organisaationsa. Hänessä

yhdistyvät hallinto-, taito- ja kokemuspääomat, joskus akateeminenkin pääoma (ks. Hänninen 1988, 36).

Ilman rajojen kokeilua uusissa projekteissa hänen työnsä olisi yksitoikkoista rutiinia. Siksi hän etsii haasteita, mutta on myös epäitsekästi kiinnostunut yhteiskunnan vähäosaisista. Jos oma leipätyö ei muutu mielekkääksi, hän haluaa ainakin tukea vaikutusvallallaan vaihtoehtoista toimintaa, jossa hänen ihanteensa todentuvat. Mitä näköalattomampaa oma työ on, sitä voimakkaammin hän sympatisoi niitä, jotka uskaltavat tehdä jotakin merkittävää. Vaihtoehtovirkamiehen tuki on hankkeille useimmiten välttämätön: se välittää paitsi materiaalisia toimintaedellytyksiä, myös uskottavuutta ja laajentaa kannatus pohjaa.⁴

Vaihtoehtovirkamiehen pätevyys ei rajoitu vain idearikkauteen ja loputtomaan innostumiseen projekteista. Vielä olennaisempaa on taito junailta tarvittavia muutoksia virallisen järjestelmän sisään. Muodollista välimatkaa järjestelmiin ja joustavuutta toimintaehtoihin voidaan saada perustamalla yhdistys, joka operoi periaatteessa autonomisena yhteistyösapuolena muiden organisaatoiden kanssa. Yhdistysmuotoisuus on yleistä vaikka perustajat edustaisivat valmiita organisaatioita.

Tyypillisesti virkamiesvetoiset projektit kohdistuvat ryhmiin, joilla on heikot edellytykset organisoitua täy-

4 Naiset olivat tutkimuskohteiden käynnistäjinä ja vetäjinä vähemmistönä, paitsi erityisissä naisprojekteissa, yksinhuoltajien toiminnassa ja joissakin hoitoyhteisöissä. Naisten vähäisempi aktiiviteetti suomalaisissa vaihtoehtohankkeissa selittyy useilla erityisesti suomalaisilla tekijöillä. Ensinnäkin naisilla on hyvinvointivalttiollisissa ammateissa harvoim edellä kuvattua asemaa, jossa voisi toteuttaa muita kuin esimiehen ja organisaation näkemyksiä (vrt. esim. Hänninen-Salmelin 1987). Kun suurin osa johtavista virkamiehistä ja miehiä, niin todennäköisesti myös suurin osa vaihtoehtoista toimintaa mobilisoivista virkamiehistä on miehiä. Suomalaisilla naisilla on poikkeuksellisen moninkertainen vastuu suorittavasta huolettamisesta sekä yksityiselämässään että virallisissa auttamisjärjestelmissä. Naiset eivät ole Suomessa massiivisesti mukana vaihtoehtoliikkeiden sosiaalisissa projekteissa yksinkertaisesti siksi, että he eivät ole kotirouvia, kuten monissa muissa maissa kansalaistoimintaa ylläpitävät naiset. Ylipäättensä kansalaisaktiivisuuden vähäisyyttä Suomessa selittää osin se, että kenelläkään ei ole aikaa niihin. Jo asumistarve pakottaa maksimaaliseen palkkatyöläisyyteen. Varsinaisten naisliikkeiden sosiaalipoliittinen toiminta taas on kohdistunut enemmän julkisen sosiaaliturvan ja sosiaalipalvelujen kehittämiseen kuin vaihtoehtoihin kokeiluihin (vrt. Anttonen 1989, 167, Julkenen 1989). Naisten käynnistämät erilaiset arjen suoriutumista edistävät hankkeet — kuten esimerkiksi keskinäiset lapsenhoitorenkaat ja epäviralliset tukijärjestelmät — voivat olla myös niin itsestään selviä, että ne eivät ylitä julkisuuskyynnystä.

sin omaehtoisesti. He eivät halua tai kykene käyttämään tarjolla olevia palveluita. Ryhmien elämänpiirin näkökulmasta palvelut ovat hankalasti saavutettavissa, vieraita ja niiden toimintalogiikka on ristiriidassa oman ajattelun kanssa. Tyyppiesimerkkinä vaihtoehtovirkamiesten vetämistä projekteista kuvailen seuraavassa nuorisoverstaita.

Nuorisoverstaat

Keski-Euroopassa työttömät nuoret ovat jo parin vuosikymmenen ajan perustaneet mitä erilaisimpia työllistämiskollektiiveja ja vaihtoehtoisia tuotantoprojekteja (ks. Weijola 1985). Suomessa mm. kansainvälisen nuorisovuoden komitea ehdotti kuntien tehtäväksi luoda vaikeasti työllistettäville nuorille työpajoja ja verstaita, jossa työ ja koulutus voitaisiin yhdistää. Ehdotus jätti tilaa myös nuorten itsehallinnollisille verstaille. (Komiteamietintö 1985, 106-107). Varsinkin työvoimahallinto oli aktiivisesti pyrkinyt edistämään verstaiden syntyä (ks. Räisänen, 1988, 39-43).

Useita nuorten verstaita on kuitenkin syntynyt jo ennen mietintöä ja keskushallinnon innostumista. Paikallistasolla verstaiden takana ovat olleet vaihtoehtovirkamiehet tai työttömät nuoret itse, tavallisimmin molemmat. He ovat kokeneet, että nuorille, joille koulu ei maistu eikä mielekkäitä palkkatöitä ole, on etsittävä aivan toisenlaisia väyliä. Yhtäältä tavoitteena on tarjota nuorille pehmeä laskeutuminen työelämän pakkoihin ja toisaalta antaa nuorten itse kehittää ideoitaan ja kykyjään.

Useissa hankkeissa haluttiin etsiä nuorten konkreettisiin elämäntilanteisiin ratkaisumalleja, joissa voitaisiin samalla toteuttaa vaihtoehtoliikkeiden ideoita omaehtoisuudesta, yhteisöllisyydestä ja ekologisuudesta. Tuloksena oli varsin kirjavia paikallisia variaatioita: yksi muuttaa muotoaan vuosittain nuorten työ- ja koulutusintressien mukaan, toinen hyödyntää opettajankoulutuksen harjoittelijoita, kolmas tähtää alueen

elinkeino- ja palvelurakenteen monipuolistamiseen ja neljäs ottaa minimitavoitteen opettaa, mitä järkevää voi tehdä ajalla, jos ei ole palkkatyössä.

Verstaat muodostuivat virkamiehen vapauksien ja rajoitusten testauslaboratorioksi: »kerrankin projekti, jossa voi toteuttaa visioitaan ilman tiukkoja normeja ja jossa tuntee saavansa jotakin aikaan». Uutta oli myös nuorisoverstaisten edellyttämä laaja yhteistyö: organisatorisesti ja toiminnallisesti verstaat sekoittivat nuorisohuoltoa ja nuorisotyötä, sosiaalihuoltoa ja työvoimapolitiikkaa, elinkeinopolitiikkaa ja kulttuuritoimintaa.

Verstaisten nopea lisääntyminen edellytti lainsäädännön luomista ja vetäjätkin alkoivat kaivata keskitettyä neuvontaa sekä selkeitä hallinnollisia ja taloudellisia malleja yritys- ja erehdyskokemusten vähentämiseksi. Riippuvuus virallisen järjestelmän taloudellisista ja oikeudellisista edellytyksistä toi mukanaan ohjausta ja normitusta.

Vuoden 1987 lopussa verstaita oli jo noin 30 paikkakunnalla. Kun 1988 alusta kunnat velvoitettiin työllistämään pitkäaikaistyöttömiä ja nuoria laajemmin kuin aikaisemmin, useat kunnat näkivät ratkaisuksi nuorisoverstaan. Verstaat ovatkin vaarassa muuttua eräänlaiseksi reservaatiksi: ne pitävät nuoria vaadittavat puoli vuotta pois kortistosta ja haittaamasta normaaleja työpaikkoja. Toisaalta verstailta vaaditaan selkeämpää ammatillista eriytymistä ja yrittäjähengeä sekä paikkakunnan elinkeinorakenteen palvelemista. Paikallisten tarpeiden ja nuorten ehdoilla toimivan projektin ideaali, johon lainsäädäntöä voitaisiin sovittaa mittatilaustyönä, voikin muuttua palvelemaan lainsäädännön tarpeita ja estämään omaehtoisuutta. Varmimmin verstaisten idea tuhotaan, kun sitä vetämään palkataan satunnaisesti kunnassa pomon töitä vailla oleva henkilö, joka ei ole lainkaan kiinnostunut nuorten omista intresseistä tai niiden herättämisestä. Työllistämistuen puolivuotisjaksotus alistaa nuorta toi-

menpiteiden kohteeksi ja estää pitkäjänteisen sitoutumisen projektiin. Toisaalta katkonaisten työsuhteiden uskottiin estävän laitostumista.

Nuorten omaehtoisuudesta onkin aineistossa ääri-esimerkkejä. Yhtäällä pidetään päivittäin palavereita, joissa nuoret osallistuvat suunnitteluun, päätöksiin vastaanotettavista töistä ja projektin ongelmien ratkomiseen. Toisaalla vastattiin kysymykseeni työpaikkademokratiasta ei-oolla ja kerrottiin tavoitteena olevan opettaa nuoret tekemään »keljajakin hommia nurisematta».

Periaatteessa nuorisoverstaissa on mahdollista saavuttaa vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan ideaalitila: itsehallinnollinen toiminta, jonka taloudelliset ja oikeudelliset perusedellytykset tarjoaa yhteiskunta. Edes työvoimahallinnolla ei ole ollut voimakasta intressiä koordinoida tai yhdenmukaistaa verstaisten toimintaa. Idean optimaalinen toteutuminen tai vesittymisen esittäminen näyttääkin tarvitsevan ennen kaikkea uutta virkamieskulttuuria: kohteiden hyväksi tehdään kaikki se, mikä ei ole erikseen kiellettyä.

2.5. Viralliset vaihtoehtoisreformit

Vaikka useat tähän mennessä esittelemistäni vaihtoehtoisen sosiaalityön kokeiluista elävät julkisen sosiaalivaltion suojeluksessa, on syytä tarkastella erikseen virallista järjestelmää itseään sosiaalipoliittisten vaihtoehtojatteluun refleктоijana.

Vaihtoehtoinen sosiaalipoliittinen ajattelu siirtyi suomalaiseen viralliseen sosiaalihuoltoon mm. vaatimuksena asiakkaiden vaikutusvallan lisäämisestä ja kehotuksena sosiaalityöntekijöille tukea asiakkaidensa organisoitumista. Monia suomalaisen hyvinvointivaltion 1980-luvun reformeja voi luonnehtia Eräsaa-ren (1984, 260) sanoin »renaturalisoinniksi»: ne ovat lähiyhteisöjen elvytysmanööverejä ja toimintojen palauttamista paikallistasolle. Yhteisöllisen sosiaalipolitiikan markkinointi merkitsee käytännössä suurten

hoitolaitosten hajauttamista pieniksi yksiköiksi tai niiden tehtävien siirtämistä asuinyhteisöihin. Paikalliset ja valtakunnalliset hallinnon kokeilut tähtäävät kansalaisten aktivoimiseen osallistumaan heitä koskeviin päätöksenteonprosesseihin sekä asukkaiden yhteisvastuullisuuden tukemiseen. Sosiaalipalvelut alueellistuvat, kun samanaikaisesti monet muut julkiset palvelut keskittyvät ja purkavat alueellista toimintaverkoston.

Piippolan kunnassa vanhainkoti ja lasten päiväkoti yhdistetään »Piippolan vaarin taloksi», jossa vanhukset ja lapset viettävät päivät yhdessä ruokailusta lukuhetkiin ja retkeilyyn. Lisäksi talosta on tulossa kunta-laisten monitoimitalo, jossa on tilaa järjestöille, kulttuuritapahtumille ja 4H-kerholaisten viljelypalstoille. Työntekijöiden ja käyttäjien välistä roolijakoa on tarkoitus välttää ja estää eristäytyminen ympäröivästä kyläyhteisöstä. Ideat onnistuvatkin vain, jos työntekijät sitoutuvat uudenaikaiseen toiminta-ajatukseen, joka edellyttää joustoa työehtosopimuksissa ja työskentelytavoissa. Lastenhoitajan onkin hoidettava myös vanhusta ja keittäjän hyväksyttävä lapset ja vanhukset työtovereikseen. Siivoojan on sopeuduttava talossa vapaasti poikkeaviin ja kokoustaviin kyläläisiin. Johtajia ei taloon palkata lainkaan.

Pelkkä byrokraattien vaihtoehtojattelu ei riitä motivoimaan reformeja, vaan syynä on yksinkertaisesti myös yhteisöllisten, paikallisten ja hajautettujen mallien taloudellisuus. Kun virallinen järjestelmä imaisee itseensä vaihtoehtoliikkeiden ideoita, se samalla haluaa estää ja integroida yhteiskunnalliset häiriöt ja vastaliikkeet ennalta. Työttömien nuorten työpajojen, erilaisten kommunikaatiokeskusten ja yhteisöllisten asumismuotojen ideat ovat siirtyneet melko nopeasti yksittäisistä vaihtoehtokokeiluista osaksi hyvinvointivaltiollisten järjestelmien kunnasta toiseen kopioituja toimintamalleja. Byrokratia metsästä intensiivisesti uusia toimintaideoita nimenomaan kansalaisilta ja

omaehtoisilta ryhmittä. Varsin monet virallisen järjestelmän uudistukset sikiävät siis kansalaistoiminnassa (ks. VI 2.4.).

III

KRITIIKKINÄ

1. Kritiikin suomalaiset suhteet

Vaihtoehtoisessa sosiaalityössä kuvastuva kritiikki ei näyttäydy yhtenäisenä ajattelutapana eikä aukottomana oppina, vaan sen sisältö, ilmaisutapa ja perustelut vaihtelevat. Aina kriittisyys ei ole edes tietoista saati teoreettisesti perusteltua ajattelua, vaan vaihtelee konkreettisten epäkohtien nimeämisestä ja kohdittaisista protesteista kattavimpiin julistuksiin. Tutkimuskohteissa kriittisyys on jotakin, jota tutkijan on pitkälle itse tulkittava havainnoistaan. Suomalaiselle keskustelulle on tyypillistä varovaisuus, konfliktien välttäminen ja jopa itsensä syyllistäminen. Niinpä vaihtoehtoisen sosiaalityön epäsuora protesti on suhteellistettava tähän keskusteluperinteeseen. On myös muistettava, että vähäväkisten yksittäisillä protesteilla ei ole kasvualustanaan eikä tukenaan laajaa yhteiskunnallisten liikkeiden verkostoa kuten useissa muissa maissa. Kriittisyyden asteella on tietenkin yhteys siihen, että uudet kokeilut ovat lopulta useimmiten taloudellisesti ja oikeudellisesti hyvinvointivaltion armoilla.

Vähäinen tai laimea kritiikki ei merkitse kuitenkaan välttämättä sosiaalivaltion täydellisyyttä tai kansalaisten tyytyväisyyttä. Paremminkin lienee niin, että tyytymättömyys kanavoituu Suomessa muualle kuin kriittiseen keskusteluun ja vastaliikkeisiin. Ongelma-

na on siis paremmikin kansalaisten kyvyttömyys artikuloida kritiikkiä relevanttiin suuntaan ja tapaan. Samoin voi ongelmana olla julkisuuden ja viranomaisten haluttomuus tai kyvyttömyys vastaanottaa tyytymättömyyttä. Se tulkitaan esimerkiksi henkilökohtaisiksi heikkouksiksi ja yksilöllisiksi ongelmiksi.

Suomalaisten sosiaalialan vaihtohtoliikkeiden kriittinen itseymmärrys on juuri sellaista kuin liikkeet itsekin: selkiytymätöntä, epäyhtenäistä, pisteittäistä ja osin pinnan alle piilotettua. Mutta samalla se on aitoa omasta elämästä nousevaa kriittisyyttä auttamisjärjestelmien toimintatapoja kohtaan. Siitä voi tunnistaa haparoivaa pyrkimystä nähdä oman tilanteen yhteys laajempiin yhteiskunnallisiin ehtoihin.

Kun seuraavassa tulkitsen yhteisöjen ja projektien kriittistä sisältöä, kokoan sitä kolmen avainteeman kautta: *kohteiden kapinana, ekologisen orientaation peräämisenä ja törmäyksenä modernin työyhteiskunnan normaliteettistandardeihin*. Ne ovat teemoja, jotka nousevat aineistossani keskeisiksi ja joita vaihtohtoliikkeiden sosiaalityössä on mm. Liittotasavallassa tematisoitu. Kysymys ei siis ole puhtaasti yhteisöjen ja projektien omasta ohjelmanjulistuksesta, vaan tutkijan tekemästä temaattisesta rekonstruktiosta ja tulkinasta.

2. Kohteiden kapina

Vaihtohtoisen sosiaalipolitiikan liikkeen lehden nimi Kohteiden Kapina tiivistää suomalaisen vaihtohtoisen sosiaalityön keskeisimmän ja eksplisiittisimmän kritiikin. Tutkimuskohteet toivat kaikkein eniten ilmi epäkohtia, jotka rajoittavat sosiaalivaltiokansalaisen mahdollisuutta omaehtoiseen ja yksilölliseen elämänhallintaan. Yhteiskuntatieteiden viime vuosikymmenien erilaiset kriittiset virtaukset puhuvat samasta asiasta monin eri tavoin. Niiden sisällön voisi kiteyttää prosessiksi, jota Blanke ja Sachße (1987) nimittävät kansalaisten sosiaalseksi pakkolunastukseksi. Sosiaa-

livaltiollisen turvan, sivilisatorisen edistyksen ja yhteiskunnallisen järjestelmien kasvun kääntöpuolena on yksilön omaehtoisten elämänalueiden jatkuva kaventuminen.

Vaihtoehtoliikkeet — ja myös vaihtoehtoinen sosiaalityö — pyrkivät uudenlaisiin organisoitumismuotoihin, jotka mahdollistaisivat yksilöiden ja yhteisöjen omaehtoisen ongelmien määrittelyn ja käsittelyn. Kriittikki kohdistuu asiakkaan huonoihin vaikutusmahdollisuuksiin (myös Heinonen 1986, Rostila 1987 ja Sipilä 1987), alistaviin avuntarjoamisen menetelmiin sekä välinpitämättömyyteen asiakkaan omia näkemyksiä kohtaan.

Mutta samalla toimintaryhmissä nähdään, että laadullisten ja toiminnallisten epäkohtien taustalla on puhtaasti määrällisiä puutteita, kuten asuntopulaa, taloudellisten toimeentulomuotojen riittämättömyyttä, työttömyyttä ja auttamisjärjestelmien ylikuormittamista. Vaaditaan siis lisää sosiaalivaltiollisia eikä välttämättä vaihtoehtoisia järjestelmiä:

»Mutta mistä hiivatista löytyy perinteistä palkkatyötä, missä sellainen maailma on, kun kaveri on istunut Keravalla, on kohta kolmikymppinen eikä ole peruskoulua käyty. Onko sosiaalityön kyettävä luomaan kaikki mahdollinen näille erityisryhmille: koti, perus- ja ammattikoulutus, työt, vapaa-ajat, ihmissuhteet?» (Kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijä)

Usein projektien taustalla on kokemus, että olemassa olevat järjestelmät orientoituvat omien intressiensä mukaan, ja että kohteiden tarpeet ovat toissijaisia. Tämä epäkohta pyritään välttämään omassa hankkeessa. Esimerkiksi eräät työttömien nuorten työpajat pyrkivät järjestämään koulutusta ja tuotantoa mittatilaustyönä omalle yhteisölle. Niissä arvostellaan tavanomaista (työllisyys)koulutusideaa, jossa ensin laadi-

taan kurssi, hankitaan vetäjät ja vasta sitten katsotaan, millaisia koulutettavia kurssille saadaan ja millainen yhteisö heistä muodostuu.

Sekä päihdeongelmaisten, nuorten että vammaisten asumisvaihtoehtojen perustamista on motivoinut se, että muut tarjolla olevat asumismuodot on koettu holhoaviksi ja alistaviksi sekä omatoimisuutta jarruttaviksi. Samoin psykiatrisen päiväkeskuksen perustaminen on nähty tarpeelliseksi, koska

»nykyinen virallinen psykiatrinen hoitojärjestelmä ei tue riittävästi potilaan toimimista yhteiskunnassa vastuullisena ja itsenäisenä ihmisenä. Maassamme vallitsee asiantuntijakeskeinen hoidonäkemys, jolle on ominaista kontrolloiva ja tekninen lähestymistapa.» (Jyväskylän psykiatrisen päiväkeskuksen aktivistin työpaperi, 1987)

Vaihtoehtoiset toimintamuodot eivät pyri vain kohteen autonomian säilyttämiseen, vaan joutuvat osin lähtemään autonomian edellytysten palauttamisesta. Esimerkiksi laitossijoituksen jälkeen yksilön pääongelmana ei ole sijoittamisen syynä ollut poikkeavuus, vaan siviilielämän opettelu.

Erityisesti päihdeongelmaisia ärsyttää virallisiin auttamisjärjestelmiin sisältyvä yksityisyyden kontrolli, erilaisten sääntöjen ja kellonaikojen asettaminen. Saatua terveys- ja raittiusvalistusta pidettiin autoritaarisena ja yksisuuntaisena. Vaihtoehtoisilta toiminnoilta vaaditaan ennen kaikkea näiden epäkohtien välttämistä:

»Täällä on niin, että jos oot ollut vaikka viikon juomakentällä ja tuut tänne oikein kipeenä krapulaisena, niin porukka kysyy että ootko saanu syödä, maistuuko, tai ota kuppi kahvia, meetsä saunaan voit ottaa mun saippuat. Ja vasta muuttaman päivän päästä kun oot kunnossa, voi tulla

karkeena, että sähän olit juomassa. Mutta ei koskaan heti kun on vielä huonossa kunnossa. Niinku muualla aletaan heti se kuulustelu, siis nämä jotka pitäis olla hoitavia ryhmiä.

Moni on sanonu, että ei mee esimerkiks klinikalle (A-klinikka) kun kokee sen niin laitosmaiseksi. Mutta täällä kaverit tietää mitä se on tehny, missä se on ollut, että se on luisunut. Sen ei tarvi enää kertoa. Se on niin nöyryyttävää. Sulle ei määrätä mitään aikaa 45 minuuttia. Sä voit koska vaan just sinä hetkenä puhua, tai vaikka vain 5 minuuttia. Katkolla (katkaisuhoidossa) ja mielenterveystoimistossa lähetään tekeen jotakin suunnitelmaa (hoitosuunnitelmaa).

Jos tää olis kaupungin virallinen hoitopaikka, niin varmaan tulis säännöt. Nyt sääntöjä tulee sitä mukaa kun tarvitaan ja niitä on minimi, ei missään ole niin vähä. Byrokratia ei kykene ite tätä tekeen. Tulee säännöt, työajat. . . » (päiväkeskuksen käyttäjä)

Viralliset auttamisjärjestelmät ovat päihdeongelmaisten mielestä luovuttaneet pohjasakin kohdalla ja osoittavat välinpitämättömyyttä tuottamattomien väestöryhmien ongelmia kohtaan. Vaihtoehtoisessa toiminnassa heidän kokemuksensa voivat olla voimavarana: »ne joita ennen potkittiin päähän, voivat nyt omalla työllään auttaa muita, olla arvokkaita» (Karlson 1987, 24).

Alistumisen purkamisen ainoana tienä nähdään järjestäytyminen — johon alistetuilla on kaikkein heikoimmat mahdollisuudet. Esimerkiksi vankien, psykiatristen potilaiden ja työttömien kohdalla järjestäytyminen on vähäistä. Vammaisten liikkumis- ja kommunikaatioesteet sekä yksinhuoltajien huolenpitovelvollisuudet rajoittavat osallistumista yhteisölliseen toimintaan. Edunvalvontaan ei myöskään voi saada julkista taloudellista tukea.

Hämmästyttävän yleinen käsitys useilla erilaisilla sosiaalivaltiollisten järjestelmien kohteilla on, että apua saavat vain ne, jotka osaavat sitä oikealla tavalla pyytää. Kohteiden organisoitumisella ja sitä kautta syntyvällä keskinäisellä tuella onkin erityinen merkitys tilanteissa, jossa yksilö kokee avuttomuutta suhteessa viranomaisiin:

»Tämmöset tavalliset maallikkoasioitsijat, jotka tuntee lakia ja jotka on käyneet läpi joitain vaikeuksia sielä virkamiesten kanssa, ja tietävät mitenkä täytyy menetellä, niin ne tukevat tällasta kaveria, joka ei oikeen tiiä ja pärjää tuola virastossa. (. . .). Paljohan me tehhäänki sellasta, sitä käyväänki joskus kaverina sanomassa sosiaalitarkkaajalle, että eipäs se homma oo näin (. . .) Kuuhen hengen voimalla käytiin joskus pitämässä yhen kaverin puolta. Sillon kyllä viranomaset saattaa tuola ulkopuoliselle sanoa, että kyllähän meillä siitä Sirkkulanpuistosta on paljon hankaluutta.» (Sirkkulanpuiston toimintayhdistyksen aktivistit)

Välimatka teoreettisen sosiaalivaltiokritiikin ja kohteiden autenttisten kokemusten välillä on kieltämättä pitkä. Esimerkiksi Kohteiden Kapina -lehdissä onkin erotettavissa yhtäältä teoreetikkojen ja toisaalta kohteiden keskustelutaso, vaikka liikkeessä pyrittiin juuri välimatkan ylittämiseen. Teoreettisen ja autenttisen kritiikin lähestymistä näkyy 1980-luvun sosiaalityön tutkimusotteessa, joka pyrkii jäljittämään asiakkaan näkökulmaa. Sen sijaan ei ole saatu vastauksia kysymykseen, voiko sosiaalivaltiollinen toiminta ylipäänsä olla mahdollista kohteiden ehdoilla ja miten nämä ehdot määritellään.

3. Ekologinen orientaatio

Vaihtoehtoliikkeiden ekologisen sosiaalipolitiikan ohjelma (esim. Opielka 1984) osoittaa yhtäläisyyksiä sosiaalisten ja ekologisten ongelmien välillä. Beck (1986, 67) vertaakin nykyistä riskiyhteiskunnan ekologista kurjistumista siihen kurjistumiseen, josta sosiaalipolitiikka viime vuosisadalla sai alkunsa (1986, 67). Rik-kauden tuottaminen on kääntymässä yhä enemmän riskien tuottamiseksi (emt. 17).

Kaikkein radikaalimmat uudet liikkeet asettavat — esimerkiksi sosiaalityön opiskelijoiden suulla — koko sosiaalityön ja siihen sisältyvän edistysuskon oikeutuksen kyseenalaiseksi, kun ihmiskunta on jo ekologisten henkiinjäämiskysymysten edessä (Staub-Bernasconi 1989, 283). Lievempi kritiikki vaatii sosiaalipolitiikan »paradigman» muutosta sosiaalisesta kysymyksestä ekososiaaliseen kysymykseen (esim. Opielka 1985b, 11). Sosiaalipoliittisista ongelmista ei voida keskustella enää pelkästään työn ja pääoman välisenä vastakkainasetteluna tai taloudellisen hyvinvoinnin jakamisen ongelmana. Yhteiskunnan syvin rakenteellinen ristiriita sijaitsee yhä enemmän ekologiseen orientaatioon pyrkivän ja entiseen tahtiin jatkavan politiikan välissä (Blanke & Sachße 1987, 310, Raschke 1980).

Teknis-professionaaliin sosiaalipalveluihin ja palkkatyösidonnaiseen sosiaaliturvaan perustuvan sosiaalipolitiikan edellytyksenä on jatkuva taloudellinen kasvu. Siten nykyinen sosiaalipolitiikka on kritiikin mukaan osasyllinen ihmisen ja luonnon elinehtojen tuhoamisprosessiin. Taloudellisen kasvun ja teollistumisen sosiaaliset kustannukset ovat analogisia ekologisille seurauksille: ei vain ulkoinen luonto, vaan myös ihmisen sosiaalinen ympäristö alistetaan teknisen ja taloudellisen hyväksikäytön rakenteille. Sosiaalisia ympäristötuhoja ovat esimerkiksi ihmisten arjen määrittäminen tuotannon ehdoilla, yksilön muuttuminen työvoima- ja kulutusarvoksi, kokonaisvaltaisten sosiaalisten yhteisöjen ja elämäntapojen pirstoutuminen

ja omaehtoisen toimintakyvyn eroosio. Näitä kompensoivat sosiaalipoliittiset järjestelmät, joita ohjaa kuitenkin sama teknistaloudellinen rationaliteetti. Ekologisesta näkökulmasta esimerkiksi byrokraattis-professionaalinen terveydenhuolto, koulutusjärjestelmät ja sosiaalipalvelut ovat lähes teollisia tuotantolaitoksia, jotka muokkaavat sosiaalista ympäristöä tuottaen uusia ongelmaketjuja (Blanke & Sachße 1987, 309-310).

Sosiaalityössä ekologinen kritiikki kohdistuu sosiaalityön lähestymistapoihin ja tekniikkaan (Blanke & Sachße 1987, 316). Se arvostelee ammatillistumista ja erikoistumista. Järjestelmät perustuvat palvelujen massatuotantoon, työnjakoon ja luonnottomaan ongelmien uudelleenmäärittelyyn ja irrottamiseen yhteyksistään. Ne toistavat industrialismin itseään ruokkivaa perusrakennetta: tuotetaan ongelmia, yritetään kompensoida niitä teknisesti ja tuotetaan samalla yhä suurempia ongelmia (Opielka 1985b, 9). Ekologisen sosiaalityön ihanteena on ihmisten sosiaalisen ympäristön puolustaminen sekä teknis-taloudellista hyväksikäyttöä että samaa rationaliteettia noudattavia hyvinvointivaltioita vastaan (Blanke & Sachße 1987). Vaihtoehtoiset toimintatavat pyrkivät rakentamaan »luonnonmukaisia» elämysyhteyksiä ja suojelemaan tuhoprosesseilta säilyneitä sosiaalisia rakenteita.

Entä kuinka ekologisuutta voi tulkita suomalaisista vaihtoehtoisen sosiaalityön tutkimuskohteista? Pysähtyykö se vaihtoehtoyhteisöjen klassiseen »takaisin maalle» ja »pieni on kaunista» -mentaliteettiin? Konkreettisesti luonnonmukaisuus ja luonnonsuojelu ilmenee vaikkapa tavarankierrätyksenä työttömien projekteissa tai kulttuuriympäristön puolustuksena maaseutu- ja asukasliikkeissä⁵. Nuorisoverstaan väki häi-

5 Sen sijaan ei ole ekologista — vaikkakin luonnonmukaista — ajattelu, jota eräs opiskelijatoverini tapasi pienen kunnan sosiaalisuhteiden sijaisena. Hän sai moitteet sosiaalilautakun-

pyi kesken tutkimuspäiväni metsään vastustamaan vesakkomyrkytyksiä. Asunnottomien kerho lahjoitti rakentamansa linnunpöntöt kaupungille vihjaisten samalla omasta pesän tarpeestaan. Ekologisuus on tavallaan itsestään selvä ohjenuora ratkaistaessa vaihtoehtoisten hankkeiden ulkoisia kysymyksiä. Osin se selittyy aktivistien samastumisella ekologialiikkeisiin, mutta osaksi myös sillä, että monien kohteiden yhteys luonnonläheiseen elämäntapaan ei edes ole katkenut, koska he eivät ole päässeetkään mukaan teknistaloudelliseen kehitykseen.

Mutta sosiaalityössä on teoretisoitu viime vuosina ulkoista luonnonmukaisuuspyrkimystä syvällisempää yhteiskunnallista ekologisuutta, joka merkitsee kirjaimellisesti menetelmien ja toiminnan kokonaisvaltaisuutta. Sen kriitikin kohteena on erillisiin osajärjestelmiin jakaantunut yhteiskunta ja omiin systeemiinsä lukkiutuneet kommunikaatiopiirit (Habermas 1981, Luhmann 1988), jotka estävät järkevän toiminnan niin ympäristökysymyksissä kuin asiakkaan elämäntilanteissa.

Tutkimusaineistoni kertoo osaltaan erillisten sistemien kyvyttömyydestä nähdä kokonaisuutta ja ymmärtää toistensa logiikkaa. Silmiinpistävin ja yhä uudelleen toistuva havainto tutkimuksessani on kohteiden elämänpiirien ja sosiaalivaltiollisten auttamisjärjestelmien lopultakin voimakas eriytyminen ja välimatka. Huolimatta erilaisista lähentymis-, alueellistamis- ja osallistumismanöövereistä auttamisjärjestelmät hahmottuvat monen kansalaisen mielessä käsittämättömäksi mysteerioksi. Siihen sopii Luhmannin kuvaus modernista yhteiskunnasta:

»Funktionaalisen eriytymisensä kautta moderni yhteiskunta on muuttunut niin kompleksiseksi,

nalta, koska oli antanut syyskesällä toimeentulotukea asiakkaille, vaikka »metsät on marjoja ja sieniä täynnä».

että se ei enää muodosta itsessään kokonaisuutta. Sillä ei ole huippua eikä keskustaa, siinä ei ole kohtaa, joka ilmentäisi sen yhtenäisyyttä (...). Ainoa yhteiskuntaa koossapitävä tekijä on sen kompleksisuus.» (Luhmann 1987, 131)

Tai asiakkaan arkikokemus:

»Tää yhteiskunta on niinku jättiläiskokonen arkistolaatikko, sinä löyvyt sosiaaliturvatunnusla siitä.» (sosiaali-, asunto- ja mielenterveysongelmainen Sirkkulanpuiston toimintayhdistyksen aktivisti)

Hyvinvointivaltion eriytyminen yhä useampiin samanaikaisiin, sisäkkäisiin ja päällekkäisiin osasysteemiin on väistämätön modernisaation kehityksen tulos tai vaihe. Mutta hyvinvointivaltio on kaikessa monimutkaisuudessaan kuitenkin järjestelmä, jota ei voi paeta, jota kohtaan yksilöllä on oikeusvaatimuksia tai josta hän on lopulta totaalisen riippuvainen. Tällöin yhteiskunnallisten järjestelmien ylikompleksisuus ja kommunikaatiopiirien rajat tuottavat yhdistyneenä yksilöllisiin elämän solmuihin — ratkaisevan selviytymisriskin.

Virallisten auttamisjärjestelmien toimenpiteet rajoittuvat oman järjestelmän intresseihin ja menetelmävariaatioihin. Ei ole takuita siitä, että ne vastaisivat kohteen tarpeita tai sopisivat hänen elämiskaikkons toimintalogiikkaan⁶. Sosiaalietuuksien varaan joutunut henkilö ei näe mieltä erillisissä osajärjestelmissä, vaan hänen kannaltaan on samantekevää, muodostuuko tulo työttömyyspäivärahasta, sairaspäivärahas-

6 Ehkä ikävin tapaamani esimerkki tästä on tapaus, jossa 30-vuotias työssä käyvä kahden lapsen äiti joutui MS-taudin vuoksi pyörätuolipotilaaksi. Hänet sijoitettiin pysyvästi terveyskeskuksen vuodeosastolle loppuaan odottelevien vanhusten joukkoon sen sijaan, että viranomaiset olisivat järjestäneet liikuntavammaiselle soveltuvan asunnon perheelle ja henkilökohtaisen avustajan tarvittaessa.

ta, toimeentulotuesta vai asuntotuesta. Hänestä on vain käsittämätöntä, miksi elannon saamiseksi on käytävä niin monessa eri virastossa.

Auttamisjärjestelmien eriytyminen estää järkiperäisen auttamisen moniongelmatilanteissa, mutta mahdollistaa ongelmien ja ongelmaisten siirtämisen aina toisaalle. Sekä työttömien nuorten että yhdyskuntatyön projekteissa oli koettu, että esimerkiksi koululaitos ei yleensä ole lainkaan kiinnostunut oppilaittensa ja ympäristönsä sosiaalisista ongelmista, vaan pyrkii rajaamaan ne muille systeemeille.

Auttamisjärjestelmien kynnyks tulee sitä korkeammaksi, mitä syvemmälle ongelmaisuus on edennyt. Kaikkein vaikeimpien asiakkaiden arkitodellisuus on kaukana esimerkiksi päihdehuollon erilaisista organisaatioista. Summittaisesti kohdistetut toimenpiteet voivat jopa pahentaa päihdeongelmaisen olosuhteita:

»Porukka kerätään kadulta leirille viikoksi lihapatojen ääreen ja puhtaiden lakanoiden väliin. Viikon kuluttua lasti kipataan takaisin kadulle»,

kuvaa eräs osallistuja seurakunnan päihdeleiriä. Vaihtoehtoisessa päihde- ja raittiustyössä onkin alan viranomaisia vaadittu lähtemään turvallisista virastoistaan. Sosiaalityöntekijöiden kanssa käytävistä keskusteluista päihdeongelmaiset eivät katso olevan suurta hyötyä, vaan ne muodostuivat

». . .vallankäytöksi ja temppuiluksi, jossa pitää valehdella. Jos puhuu totta, ei saa rahaa tai maksusitoumusta hoitoon.» (päihdeongelmaisten päiväkeskuksen osallistuja)

Päihdehuollon palveluissa lähdetään oletetusta normaalijuopon standardista, eikä voida hahmottaa kokonaisvaltaista kuvaa asiakkaan todellisuudesta. Useimmilta paikkakunnilta puuttuu naisille ja huu-

meiden käyttäjille soveltuvia palveluyksikköjä, ympärivuorokautista akuuttia apua sekä krapulaisten rauhallisia selviytymisasemia. Virallisissa hoitomuodoissa vallitsee lisäksi lääketieteellinen näkökulma itsehoiton kehittämisen kustannuksella. Omaehtoisissa projekteissa toimivat henkilöt eivät kuitenkaan kiellä julkisen päihdehuollon tarvetta, mutta uskovat sen soveltuvan paremmin muille kuin itselleen.

Kokonaisvaltaisen näkemyksen puutetta ja hallinnollisten systeemien »epäekologisuutta» valitettiin myös niissä nuorisoverstaissa, päihdeongelmaisten päiväkeskuksissa ja vammaisten asuin- ja työyhteisöissä, jotka käyttivät valtion työllistämistukea. Työllistämistuen pätkittäminen puolivuotiskausiin lisää elämisen pirstoutuneisuutta ja ulkoapäin tulevaa ohjailua. Toisaalta pitkään vapaaehtoistyön pohjalta toimineessa yhteisössä alkoi muodostua uusia hierarkioita, kun joillekin työntekijälle tarjoutui työllistämistukea ja toiset toimivat samoissa tehtävissä palkatta. Yhteisön ulkopuolisen, hyvääkin tarkoittavan elementin soveltaminen voi uhata yhteisöllisiä rakenteita.

Tuntematta vaihtoehtoprojektia läheisemmin viranomaiset saattoivat yliarvioida sen toimintakapasiteettia ja lähettää sinne todella vaikeita asiakkaitaan, kun muuta ratkaisua ei enää keksitty. Toisaalta auttamisjärjestelmistä lopullisesti uloslyödyt kohteet saattoivat löytää ainakin hetkellisesti mielekkään elämänmuodon vaihtoehtoisesta yhteisöstä, kuten eräs Sirkkulanpuiston aktivisti kertoo:

»Tään homman (Sirkkulanpuiston) avulla on pystyny nousemaan sillä lailla, että pystyn asumaan... Mää oon ollu välillä eläkkeelläki. Nyt on eläke kanissa, ne vaatii että pitäs kolmeks kuukauveks lähtee mielisairaalaan oottamaan sitä. Tutkitaan, tarviiko, onko miehen pää niin laho, että tarvii eläkettä. Sairaspäivärahaa ei saa, kun mää arvelin, että en lähe olleenkaan laitok-

seen. Jäis mökki tyhjilleen. Vihjailtiin hienovarasesti, että joko lähet nyt kolmeks kuukauveks tarkkailuhoitoon, taikka pannaan tulot (eläke) kaputt. Minä sanon sitte ite että pannaan vaan kaputt, kyllä minä pärjään.»

Hänen senhetkinen toimeentuloturvansa oli yhteisön keskinäisessä tuessa, perunamaassa ja Kallaveden kaloissa. Auttamisjärjestelmien sisältä käsin tällainen toimintarationaliteetti tuskin avautuu. Mutta eivät byrokratiankaan pelisäännöt näytä hätääkärsivästä kovin rationaalisilta, kuten kertomus Esan »yksiön» lämmityslaitteesta kuvastaa:

Esa: »Parakissa oli vaan katto ja lattiat. Talvi oli kova. Töissä yritin käyä. Sähköhellalla lämmitin parakkia ja öljylämmittimellä. Mutta oli kuitenkin oma paikka mihin tulla. Olin irtautunut virkavallasta. . . Kaikista työläin oli hommata tuo puuhella, se oli kaikista byrokraattisin hanke. Kuinka paljo joutu polkupyörällä ajaan siks-sakkaa kaupungilla tuon hellan takia. Ennenku sen sai. Veikka ties kertoo, että niitä seisoo kaupungin varastolla kasapäin. Mie sinne. Vaan se pitiki lunastaa ens tekniseltä virastolta. Ne neuvo, että mee ensin sinne, no sielä sano, että pitäis ensin toisessa virastossa maksaa se viis markkaa, ja minen löytännä sitä henkilöö, jolle minä sen maksan. Sit tavotin Veikan.

Veikka: Mua suututti, kun ties miten pitkää kaveri on ajanu pyörällä pakkases hellan peräs, että kun virkamiehen asenne ei ole se, että vie hella hyvä mies, se ruostuu tuonne mejjän varastolle. Mulla oli pinna tiukalla ja mä sanoin että kohta ei neuvotella, me otetaan hella. Mää kysyin tekniseltä toimistolta, että mihin se viis markkaa maksetaan, että me saadaan tää hella. Että pitääkö

tää viien markan sopimus ensin hyväksyä kaupunginhallitukses. Sit ne sano että ota.» (Sirkkulanpuistolaiten haastattelusta, nimet muutettu.)

Kun oma toiminta on joustavaa ja spontaania, ei asioiden hidas edistyminen hallinnollissa järjestelmissä näytä järkevältä. Kärsimätön odotus lisää katkeruutta. Asunnottomien nuorten asuinyhteisöhankkeen vetäjä kuvaa projektin edistymistä:

»Ensin kesti kaupungilta puoli vuotta päättää (lähiuosina purkulistalle tulevan) talon luovuttamisesta seurakunnan kautta meidän käyttöömme ja sitten kesti seurakunnalta vuosi päättää otetaanko talo. . . .»

Ellei toimintaa esimerkiksi ole sisällytetty viisivuotissuunnitelmaan, ei sen käynnistäminen kunnan organisaation kautta ole helppoa. Jos tänä aikana asunnottomille nuorille muodostuu puolestaan varauksellinen suhde yhteiskunnan organisaatioihin, on se osin ymmärrettävää.

»Sitten kun meillä rupes olleen konkreettista näyttöä toiminnasta, me tallattin jonku liikavarpaille liian lujasti. Sitä enemmän lyövät portteja kiinni, mitä aktiivisempia me ollaan. Vaikka tuola lehissä puhuvat, että joo meillä on hyvää toimintaa. Semmonen perusepäily niillä on meitä kohtaan, että ne toivois meidän olevan hiljaa. Nyt kun meillä ei oo tiloja, ne sanoo, että noinko äkkiä teidän toiminta lopahti, että eikö se kestänyt-kään.» (päiväkeskushankkeen aktivistit)

Ekologista yhteiskuntakritiikkiä voi tutkimusaineistosta tulkita siis ennen kaikkea erilaisten toimintarationaliteettien törmäyksenä ja kokonaisvaltaisuuden etsimisenä. Mutta ekologisuus ei ole edennyt tietoiseksi

ohjelmaksi. Paremminkin ollaan vasta tunnistamassa yksittäisten hankaluuksien kautta niitä rakenteita, jotka pirstovat ja tuhoavat sosiaalisen ympäristön kokonaisvaltaisuutta ja tekevät riippuvaiseksi teknis-taloudellisesta rationaliteetista. Kaiken kaikkiaan sosiaalisten ja ekologisten kysymyksenasettelujen yhteinen käsittely on ollut Suomessa vähäistä. Se kuvastaa osaltaan yhteiskunnallisten kommunikaatiopiirien kyvyttömyyttä ylittää rajojaan. Vaihtoehtoisen sosiaalityön hankkeet nostavat esiin näitä kysymyksiä ja tarjoavat pienimuotoisia vastausyrityksiä. Niiltä puuttuu kuitenkin yhteys teoreettisempaan ekologisten yhteiskuntamallien työstämiseen, eivätkä esitetyt ratkaisut ole kovin mullistavia haastajia valtavirralle. Mutta toisaalta: teknistaloudellista jyrää jarruttava ympäristötietoisuus ja sen mukaiset uudistukset esimerkiksi Keski-Euroopassa ovat alkaneet juuri kansalaisten oma-aloitteellisuudesta. Poliitikot, byrokraatit ja tutkijat ovat tulleet vasta perässä. Tässä mielessä vaihtoehtoisen sosiaalityön kaltaista toimintaa voi pitää myös ekologisen ajattelun eräänä edistäjänä, koska siinä ongelmien kohteet ottavat aloitteen itselleen ja näyttävät käytännössä, kuinka asioita voidaan hoitaa toisin.

4. Normaliteettien ohitus

»Kun koko yhteiskunta jäsenyy palkkatyön ja asumisen kautta, on asunoton ja työhön kykenemätön automaattisesti yhteiskunnan ulkopuolella.» (Helmi ry:n aktivisti)

Suuri osa vaihtoehtoliikkeiden kehittämistä teoreettisista malleista ja käytännön kokeiluista pyrkii arkielämään, jossa ylitetään työyhteiskunnassa vallitsevia pakkoja ja etsitään uusia mielekkäitä yhteiselämän rakenteita. Työyhteiskunnan keskeisten »normaliteettistandardien» kuten palkkatyön ja ydinperheen murros ei ole kuitenkaan vaihtoehtoliikkeiden aikaan-

saannos. Paremminkin liikkeet ovat vain reagoineet laajempiin jälkitekollisiin tendensseihin, jota Beck (1986, 113, 220) kuvaa teollisuusyhteiskunnan elämänmuotojen perinteiden ja ansiotyön standardien riisumiseksi.

Koko elämänkaaren läpi kulkeva työura saman työnantajan palveluksessa on yhä harvinaisempaa. Sitä katkovat työttömyys, toistuvat koulutukset, ja tietoiset jaksoittaiset tai totaaliset työelämän ulkopuolisuudet. Joustavan tai lyhennetyn työajan vaatimukset ja ennenaikaiset eläkeläisyydet ovat osa samaa ilmiötä. Vastaavasti esimerkiksi perhe ei muodosta ehdotonta ja vakaata elinaikaista normaalitilaa. Perheettömyys on yhä yleisempää. Tilalle on tulossa myös muuttuvia, vaihtuvia, vajaita tai laajennettuja yhteiselämän muotoja. Teollisuusyhteiskunnan modernisaatio edellyttää yhä enemmän individualismia, yksilön sitoumattomuutta ja joustavuutta.

Mainitut tendenssit sisältävät monia suuria haasteita myös sosiaalipolitiikalle. Sosiaalipolitiikan klassisena tehtävänä on ollut edistää teollis-yhteiskunnallista modernisaatiota tukemalla nimenomaan työn ja (perhe-)elämän keskinäistä häiriötöntä erillisyyttä. Sosiaalipolitiikan olennainen tehtävä on normaalisuuden kontrolloinnissa ja sen mahdollistamisessa, että ihminen (»man») käy työssä ja uusintaa itsensä perheessä. Työyhteiskunnan ja sen jäsenten elämänkaaren moraalisisoalistavat tukipilarit ovat myös sosiaalipolitiikan viitekehyksiä (Pankoke 1985, 90).

Niinpä sosiaalipolitiikka on yhä tehottomampaa ja avuttomampaa, kun yksilöt alkavatkin joukoittain poiketa oletetusta normaalitapauksesta. Kun sosiaalipolitiikan on täytettävä työn ja perheen uusintamisvaijeita, se joutuu ottamaan yhä suuremman vastuun koko uusintamisesta, koska työ ja perhe eivät enää toimi mittapuun mukaan.

Pankoke (1986, 34) kuvaa sosiaalityötä rajanvartijaksi, joka valvoo ja tukee yksilötasolla yhteiskunnal-

listen normaliteettien rajoissa pysymistä. Sosiaalityön käytännössä normaaliteetit ovat kyseenalaistuneet jo ennen kuin murrostendenssit ilmenivät yhteiskunnallisesti. Mutta sosiaalityöllä ei kuitenkaan ole ollut väliä työn ja perheen murroksen ongelmien ratkaisemiseen. Se on joutunut vain puristamaan ongelmat kutakuinkin »normaalisuuden rajoihin» (Dohrenburg & al 1987, 202).

Sosiaalityön ristiriidat johtuvat osin siitä, että muut auttamismekanismit kuten sosiaaliturvajärjestelmä tai asuntopolitiikka lyövät tyhjää työn ja perheen standardien moninaistumisen kohdalla. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön tulisi siis kokonaisuutena mahdollistaa ja tukea uusia positiivisia variaatioita ja vaihtoehtoja murtuville normaliteeteille.

Palkkatyö ja perhe ovat Suomessa edelleen vahvoja normaalisuuden mittapuita, eikä niiden kyseenalaistamisesta ole tullut joukkoliikettä. Siksi olikin yllättävää havaita vähitellen, että lähes kaikilla tutkimusaineistoni kohderyhmillä oli jossakin mielessä poikkeuksellinen suhde näihin normaliteetteihin. Työn ja perheen merkityksen suhteellistuminen ei ole vaihtoehtoisissa kokeiluissakaan pelkästään tietoista ja vapaaehtoista arvostusten uudelleenasettamista, vaan osin seurausta ei-toivotuista prosesseista. Vaihtoehtoisten hankkeiden valtaosa nousee päihdeongelmaisten, työttömien, nuorten, vammaisten, psyykkisesti sairaiden ja asunnottomien parista. Palkkatyön vaihtoehtojen etsiminen on työttömyyden tai epätyytyttävien työolosuhteiden pakon sanelemaa. Samoin osallistuminen yhteisölliseen toimintaan voi kompensoida kipeästi kipeää normaali-perhettä, auttaa selviytymään arjesta vajaalla perheellä tai olla vain perhe-elämän uusi muoto (tai pakoa perheestä).

Olisi kuitenkin liian normaalistavaa tulkita hankkeet pelkästään normaliteettien väliin putoavien erityispalveluiksi. Jännittävää on nimenomaan, kuinka vaihtoehtoisen sosiaalityön hankkeissa kohtaavat yl-

lättäen sekä tietoiset perheen ja työn mittapuiden murtaajat että perheen ja työn mitasta vajaaksi jäävät ja ulkopuolle syrjäytyneet ihmiset. Useat projektit kuvastavat sinänsä sitä, että tavanomaiset auttamisjärjestelmät eivät vastaa yhä laajenevien normaliteetista poikkeavien ryhmien tarpeisiin.

Vammaisliikkeiden tietoinen ja voimakas kritiikki suuntautuu *fyysisen terveyden normaalisuuden* vaatimusta ja siihen perustuvaa yhteiskuntapolitiikkaa vastaan (ks. esim. Kynnys ry. 1983). Vallitseva ihmiskuva ihanoi ruumiillista ja henkistä kuntoisuutta ja erinomaisuutta eikä siedä erilaisuutta ja vajavaisuutta (Linnansalo 1989, 6). Vammaisuus halutaan eristää normaalin yhteiskunnan ulkopuolelle erityisjärjestelmiin. Vammaisten yhteisöissä tuodaan esille poikkeavuuden suhteellisuutta: vammaisuus on suurempi ongelma yhteiskunnan ei-vammaisille jäsenille kuin vammaisille itselleen. Tavanomaiset vammaisjärjestötkin ylläpitävät vallitsevia normaliteetteja sopeuttamalla vammaisia ajattelullisesti ja fyysisesti niihin. Keskeisten yhteiskunnallisten normaliteettien kuten koulutuksen, työssäkäynnin ja itsenäisen asumisen saavuttamisesta vammaisen on kamppailtava erikseen. Tiedonsaannin, liikkumisen ja kommunikaation esteet eivät ole pohjimmiltaan teknisiä vaan asenteellisia ongelmia. Suhtautumiselle vammaisten vaatimuksiin

». . . on kuvaavaa, että kun jäin pois eduskunnasta, niin heti sen jälkeen eduskuntatalosta oli purettu pyörätuoliliuskat; vammaisten ei tarvitse enää päästä sinne, edes vierailulle.» (Kalle Könkölä)

Vammaisten jo saavuttamien etujen ja palvelujen, esimerkiksi kuljetusten tai avustajan, toteutuminen on uskomattoman hankalaa ja edellyttää kohteelta itseltään sekä aktiivisuutta että tietoa oikeuksistaan. Palveluihin sisältyy yksityisyyden rajoituksia ja kontrollia, jollai-

seen normaaliväestön ei tarvitse alistua.

Helsingin mielenterveysyhdistys Helmi pyrkii puolestaan suhteellistamaan vallitsevia *psykkisen terveyden normaliteetteja* ja arvostelee sekä henkiselle kyvykkyydelle asetettavia vaatimuksia että erilaisia yhteiskunnallisia mielenterveysriskejä. Vielä keskeisemmin liike on puuttunut käytettävissä olevien mielenterveyspalvelujen määrällisiin ja laadullisiin puutteisiin. Liike pyrkii edistämään yleisön kykyä suhtautua normaalisti ja luontevasti mielenterveysongelmiin (Helmi ry 1986, 1987).

Yksinhuoltajien ja pienperheyhdistyksen toiminnassa murretaan *perheen normaalisuudelle* asetettavia mittapuita. Yleisön mielipiteeseen halutaan vaikuttaa yksinhuoltajaperheiden leimaamisen vähentämiseksi. Etujärjestötoiminnan eräänä tavoitteena on purkaa mm. lainsäädännössä, verotuksessa ja sosiaaliturvassa olevia kohtia, jotka kohtelevat normaliteetista poikkeavaa perhettä epäoikeudenmukaisesti. Kuvaavaa on myös, että yhdistysten jäsenillä on neuvontatoimintaa yksinhuoltajaperheiden selviämiseen liittyvissä asioissa sekä yksinhuoltajaperheiden erityisintressejä vastaavaa virkistystoimintaa.

Vaihtoehtoisissa hoitoyhteisöissä laajennetaan tietoisesti ydinperheen elämäntapaa, mutta romutetaan myös vallitsevia *hoidollisia normaliteetteja* kuten poikkeavien eristämistä, hoidon kohteeksi alistamista tai ammatillista tehtäväjakoa.

Varsinaisten asuntopoliittisten liikkeiden kuten asunnonvaltaajien, Vailla Vakinaista Asuntoa -yhdistyksen ja Asuntojono-toimintaryhmien lisäksi lähes kaikkien muidenkin projektien taustalta paljastuu törmäyksiä *asumisen normaliteetteihin* ja asunto-ongelmiin⁷. Asumisvaihtoehtoja omien erityistarpeiden

7 Esimerkiksi asumisvaihtoehtojen vähäisyys, suoranainen asunnottomuus, laitoksissa asuminen asunnottomuuden vuoksi, asunnonhakemisen byrokraattisuus, joukkomajoitustilojen kurjuus, asuntoviranomaisten käyttäytyminen sekä normaliteetista poikkeavia asumismuotoja kohtaan osoitettu ennakkoluuloisuus

pohjalta kehitetään päihdeongelmaisten, nuorten, vammaisten, kriminaalihuollon asiakkaiden, psykiatriapotilaiden, opiskelijoiden, yksinhuoltajien ja jopa kylätoimikuntien toiminnassa.

Vailla Vakinaista Asuntoa -yhdistyksen lehti Aukki välittää mm. asuntoloissa asuvien henkilöiden näkökulmaa asuntopoliittiaan:

»Nokka (400 hengen joukkomajoituskeskus) on pahimman luokan lihavarasto, jonne asutetaan sikin sokin miehiä metsistä ja meriltä, muista asuntoloista ja muurien takaa. Yritä siinä sekamelskassa olla ihminen, säilyttää ihmisarvosi ja täyttää vielä erilaisia byrokratian vaatimia lippulappuja oman kämpän saamiseksi.»

». . .ei kestä enää ilman viinaa kolmen hengen kananopissa pikkutarkkojen vahtimestareiden määräysten alla silloin kun samassa kopissa yksi vetää viinaa, toinee sekoilee ja kolmas varastaa kahden edellisen kamat ja iskee puukon selkään.» (Aukki 1/1989)

Julkisesti rahoitetussa tukiasumisessa ei ole asukkaiden mielestä vältetty leimautumista⁸, vaikkakin tukiasunnot ovatkin haluttuja asumismuotoja. Vapaiden markkinoiden alivuokralaissuhteet tiedetään vieläkin nöyryyttävämmäksi: naisvuokralaisilla on kokemuksia esimerkiksi alistamisesta asunnon menettämisen uhalta säännölliseen raiskaukseen (Aukki 1/1989). Taloudellinen liiketoiminta ja markkinatalous saavat vain harvoin syytöksiä asuntokurjuudesta:

⁸ Eräs psykiatongelmainen oli saanut asuntola-asumisen jälkeen normaalista kerrostalosta mielenterveystoimiston asiakkaille vuokrattavan yksiön, jonka ovesta ja rappukäytävän nimitalussa lukee MTT (Mielenterveystoimisto) (Aukki 1/1989).

»Joskus ihmettelee kuinka pitkälle maa- ja asun-
tokeinottelijoiden omatunto venyy, kun näkee
miten asunnoton sekoaa, kuolee viinaan ja me-
nehtyy mieluummin vaikka pakkaseen kuin kärsii
asuntolaelämästä.» (Asukki 1/1989)

Asuntopolitiikan arvostelun valtaosa kohdistuu viran-
omaisiin ja poliitikkoihin. Myös sosiaalityöntekijät
tuntevat asuntotilanteen kuormitukset työssään:

»Asuntojen puutteesta tehdään sosiaalityön on-
gelma. Siksi että on asunnoton, pitäis olla sosiaa-
liviraston asiakas. Pitää olla 'sosiaalishistoria',
että pääsis asumaan. Kun ongelma on yhteiskun-
nallinen, siitä tehdään väkisin yksilön ongelma.»
(Kriminaalihuoltoyhdistyksen työntekijä)

Palkkatyön normaliteetteja kyseenalaistetaan selkeim-
min vaihtoehtoisen elämäntavan kokeilun työ- ja asuin-
yhteisöissä. (ks. myös Välimäki 1984 sekä Jännti ja
Sulva 1985). Yhteisöjen syntyä on tulkittu reaktioksi
työn välineellistämistä kohtaan tai unelmaksi irrottau-
tua palkkatyön tai koko rahatalouden kahleista
(emt.). Mutta myös vaihtoehtovirkamiesten toimintaa
liikkeissä tai niiden taustatukena voi tulkita pyrkimyk-
seksi laajentaa normaalin palkkatyön käsitettä sisältä-
päin niin leveäksi kuin se on mahdollista. Esimerkiksi
Sirkkulanpuiston taustatukena toimiva raittiusvirka-
mies vetoaa pykälään, jonka mukaan »raittiustyö on
kunnan asukkaiden terveiden elintapojen edistämis-
tä». Tavallisestihan työkäytäntöjä säätelevät normit
tulkitaan mieluummin rutiineihin rajoittaviksi kuin ra-
jojen koetteluun haastaviksi. Jos palkkatyön elävöittä-
minen vaihtoehtoisilla hankkeilla ei törmää virallisiin
sääntöihin niin sitten epävirallisiin työpaikkakulttuu-
rin normeihin:

»Uuden tekemisestä saa aina herkemmin haukut kuin vanhan tyylin jatkamisesta.» (Kriminaali-huoltoyhdistyksen työntekijä)

Vaihtoehtovirkamiehet ovatkin usein paenneet työehdoiltaan joustavampaan organisaatioon vaikkapa vammaisten yhteisölliseksi perhehoitajaksi.

Nuorisoverstaissa työelämän normaliteettien problematisointi on monensuuntaista ja suhteutuu työttömyyskokemuksiin. Osallistujat kritisoivat normaalin palkkatyön kovaa tahtia, johon nuorten on vaikea sopeutua ja jonka vuoksi työsuhteet jäävät lyhyiksi. Nuoret edellyttävät verstaan työtehtäviltä sitäkin enemmän: ei tyypillisiä työllistämistöitä, vaan sisällöllisesti merkityksellisiä ja luovia tehtäviä. Verstailla viihdytään paremmin myös siksi, että siellä on mahdollista säädellä työrytmiä yksilöllisesti, välttää työn osittamista, tuoda esiin omia ideoita ja kokea yhteisöllisyyttä. Päihdeongelmaisten päiväkeskuksissa kritisoitiin, ettei normaaleilla työmarkkinoilla ole minikäänlaisia pehmeän laskun mahdollisuuksia. Päiväkeskuksessa tukityöllistetyille asetetaan yksilölliset ja minimaaliset vaatimukset, joka voi lopulta olla tuloksellisempaa:

»Kun meillä huomataan, että kaveri rupes pysyyn kuivilla, niin sanotaan, että mees sinne kattoon, siellä voi olla sulle töitä, vähitellen. . . Työkkärikin (työvoimatoimisto) sano just, että joo hyvä jos saatte sen töihin, me ei olla saatu.» (päiväkeskuksen edustaja)

Pitkäaikaistyöttömiksi tai sosiaalisesti työrajoitteisiksi luokitellut päihdeongelmaiset saattavat tehdä päiväkeskuksissa pitkiä työpäiviä talkootyössä. Työn mielekkyys nousee vapaaehtoisuudesta, käskyjen antajan puuttumisesta ja yhteisestä hyödystä. Työntekijöiden huomion mukaan kaikki päihdeongelmaisten päivä-

keskusten käyttäjät eivät edes ole päihdeongelmaisia, vaan yhteinen nimittäjä on paremminkin työttömyys. Työttömät pyrkivät normaliteetin mukaiseen elämäntapaan rytmittämällä osallistumistaan päiväkeskustointiaan ja talkootyöhön ikään kuin käytäisiin palkkatyössä. Tässä mielessä yhteisöllinen toiminta tukee työelämäänsä paluuta pitämällä yllä säännöllisyyttä ja aktiivisuutta. Toisaalta päiväkeskus voi muodostaa alakulttuurin, joka torjuu työssäkäymisen. Vaihtoehdoisen sosiaalityön projektit kertovat väistämättä tois-sijaisten työmarkkinoiden muodostumisesta, jossa vaatimukset eivät ole kovat ja jonne sijoittuvat varsinaisilta työmarkkinoilta pudonneet.

Kaiken kaikkiaan suhtautuminen normaliteetteihin, erityisesti työhön ja perheeseen vaihtelee suuresti tutkituissa ryhmissä. Siten vaihtoehtoista sosiaalityötä ei voida yksioikoisesti ja yleisesti nähdä modernin työyhteiskunnan normaliteettistandardien ideologise-na kyseenalaistamisena. Ne ovat ehkä paremminkin heiveröisiä avauksia kohti pluralististen elämäntapojen ja tarpeidentyydytyksen yhteiskuntaa.

IV

HYVINVOINNIN TUOTTAJANA

1. Toiminnan sosiaalipoliittiset ulottuvuudet

Vaihtoehtoryhmiä ja virallista hyvinvointituotantoa on periaatteessa mahdotonta tarkastella samalla ulottuvuudella niiden täysin erilaisen rationaliteetin vuoksi. Pyrin kuitenkin tässä luvussa ikään kuin kääntämään vaihtohtoliikkeitä sosiaalipoliitiikan »kielelle» erittelemällä, millaista hyvinvointia ja sosiaalisten ongelmien ratkaisuyrityksiä yhteisöt tarjoavat osallistujilleen ja mikä on niiden sosiaalipoliittinen merkitys. Itse asiassa täsmennän siis niitä perusteita, joiden pohjalta vaihtoehtoryhmiä voi tarkastella »sosiaalityönä». On kieltämättä väkivaltaista funktionalisoida moniulotteisia ja kokonaisvaltaisia elämismuotoja ja spontaaneja toimintoja yksittäisiksi sosiaalipoliittisiksi »tuotteiksi». Ryhmät haluavat ehkä olla jotakin aivan muuta. Mutta oletan, että ilmaisemalla mahdollisimman selkeästi, mitä yhteisöt tekevät ja mitä ne eivät tee, vähennetään yli- ja aliarvioinnin perusteita sekä vaihtoehtoyhteisöjen mystifiointia (vrt. Rauhala 1985, 91-98). Osoittamalla millaisten ongelmien yhteyteen vaihtoehtoista toimintaa on syntynyt, peilataankin oikeastaan virallisen auttamisjärjestelmän epäkohtia. Vaihtoehtoryhmien yllättävän laajan toimintakapasiteetin vuoksi on ehkä oikeutettua analysoida niitä käsitteillä, jotka paljastavat epämääräisen puuhastelun merkittäväksi yhteiskunnalliseksi aktiviteetiksi.

Mutta vaihtoehtoyhteisöt eivät yleensä yksilöi tarjoamaansa apua tiettyihin ongelmiin tai ongelmaryhmiin kohdistuviksi, vaan tyypillistä on paremminkin rajaton avoimuus sekä katkeamaton uusien toimintamuotojen kehittäminen. Virallista auttamisjärjestelmää arvostellaan juuri siitä, että ne siivilöivät käsittelyynsä vain ongelmia, jotka voidaan nimetä systeemin koodilla (esim. Steinert 1981, Dohrenburg & al 1987, 200). Kohteen monisyiset elämäntilanteet joudutaan puristamaan yksittäisiksi mekaanisluontoisiksi toimintahäiriöiksi, joihin tarjotaan kohdittaista huoltoa.

Vaihtoehtoryhmien sosiaalipoliittisia suoritteita ei voi nimetä yksiselitteisesti. Yhteisöllisen avun kokeminen on subjektiivista ja eri toiminnoilla voi olla ilmiä ja piilofunktioita. Avuntarjonta laajenee tai supistuu, muuttaa muotoaan ja painopistettään. Ennen kaikkea on pidettävä mielessä, että merkittävintä voi olla juuri kokonaisuus tai ne ulottuvuudet, joita ei voi nimetä.

Suomessa uudenaikaiselle toiminnalle on yleensä kuitenkin nimettävä konkreettinen tavoite jo pelkästään siksi, että ollaan riippuvaisia hallinnollisten järjestelmien kautta tulevista toimintaedellytyksistä. Esimerkiksi rahoituslähteet ovat yleensä sektoroituneita, joten useamman tai määrittelemättömän kohderyhmän toiminnalle ei löydy helposti rahoitusta. Jo yhdistyksen rekisteröinti edellyttää toiminnan tarkoituksen määrittelyä. Sekin on eräänlaista normalisointia.

Seuraava luettelo on esimerkinomainen läpileikkaus ryhmien ja yhteisöjen tutkimushetkellä ajankohtaisista sosiaalipoliittisesti merkittävistä toimintamuodoista.

1. Asuntopolitiikkaa: asumismahdollisuuden tarjoaminen kohteille erilaisin yhteisöasumisen, tuetun asumisen ja välivuokrauksen keinoin sekä pyrkimystä vaikuttaa asuntopolitiikkaan.

2. *Palkkatyötä »kohteille»*: työmarkkinoille heikosti sijoituville tai vaihtoehtoista työtä etsiville organisoidaan palkallisia työpaikkoja.

3. *Hoitoa*: perushoitopalveluita esimerkiksi laitoshoidoa korvaavissa yhteisöissä.

4. *Kuntoutusta*: kuntouttavaa yhteisöllistä toimintaa esimerkiksi päihdeongelmallisille tai siviilielämään laitos-sijoituksen jälkeen palaaville.

5. *Työterapiaa ja talkootyötä*: konkreettisia toimintamahdollisuuksia ja vastuun ottamista yhteisistä hankkeista.

6. *Psykososiaalista tukea*: kohtalotovereiden keskinäistä kokemuksellista tukea, identiteetin vahvistusta, ongelmanratkaisua ja yhteenkuuluvuutta.

7. *Vapaa-ajanviettoa*: epämuodollista yhdessäoloa ja organisoitua harrastus- ja virkistystoimintaa.

8. *Sosiaalineuvontaa*: käytännöllistä kokemukseen perustuvaa informaatiota ja yhteisölle kerääntyneen tietopääoman jakamista kohderyhmän erityisongelmasta ja -tarpeista.

9. *Perushuoltoa itsepalveluna*: asunnottomilla ja heikosti asuvilla mahdollisuus huolehtia yhteisön tiloissa asioistaan (peseytyä, saunoa, pestä pyykkiä, laittaa ruokaa, käyttää puhelinta, ompelukonetta, kirjoituskonetta sekä tiedotusvälineitä).

10. *Lastenhoitoa*: vastavuoroisesti tai maksullisesti organisoitua tilapäistä lastenhoitoa tai itsehallinnollista lasten päivähoitoa.

11. *Koulutusta*: organisoitua opinto- ja seminaaritoimintaa kohderyhmän erityistarpeisiin sekä osallisuutta yhteisöllisiin oppimisprosesseihin muun toiminnan myötä.

12. *Kulttuuri- ja tiedotustoimintaa*: omien tiedotteiden, julkaisujen ja ohjelmien (esim. City Radiossa vammaisten Kitu-radio) tekemistä, omaehtoisten kulttuuritilaisuuksien ja -harrastusten tukemista.

13. *Nuorten kriisiapua*: päihtyneiden ja pulaan joutuneiden nuorten vapaaehtoista auttamistoimintaa suurissa yleisötilaisuuksissa ja viikonloppupäivystyksessä.

14. *Poliittista toimintaa*: perinteistä etujärjestötoimintaa ja radikaalia painostustoimintaa, ongelmien tuomista julkisuuteen ja omaehtoisten ratkaisujen demonstroimista.

15. *Tavarankierrätystä*: käytettyjen kulutustavaroiden keräystä, kunnostusta ja hyödyntämistä tuotannollisessa toiminnassa tai kirpputoreilla.

16. *Kehitysapua*: tavara- ja raha-avun organisoimista kehityskaarteihin sekä kummitoimintaa.

2. Toimintojen tulkinta

Ensisilmäyksellä vaihtoehtotoiminnan painopiste on hyvinvoinnin *ei-aineellisissa edellytyksissä* kuten psykososiaalisessa tuessa sekä mielekkäässä itsensä toteuttamisessa ja vapaa-ajanvietossa. Näitä merkityksiä ihmiset myös painottivat haastatteluissa. Vaihtoehtoryhmät tyydyttävät tarpeita sellaisilla erityisillä tavoilla, jotka eivät ole edes mahdollisia viralliselle järjestelmälle: keskinäinen tuki perustuu jaettuun elämäntekemiseen, omakohtaisuuteen, kommunikatiiviseen rationaliteettiin ja molemminpuoliseen vapaaehtoisuuteen. Vastaavasti talkootyön mielekkyys on siinä,

että kukaan ei käske ketään, että kokee osallistuvansa merkittävään yhteiseen toimintaan, että osallistumisen laatu ja laajuus määräytyy yksilöllisten edellytysten pohjalta ja että jokaisella osallistujalla on periaatteessa mahdollisuus vaikuttaa projektiin. Näitä työn ominaisuuksia on vaikea saavuttaa perinteisessä palkkatyössä. Vapaa-ajanviettomahdollisuudet eivät ole vaihtoehtoryhmissä välttämättä tarkoituksellisia ja organisoituja viihdykkeitä, vaan ne ovat kietoutuneet irtottamattomaksi osaksi muuta yhteisöllistä toimintaa. Samalla tarjoutuu kontakteja ja yhdessäoloa muiden samassa elämäntilanteessa olevien kanssa. Vaikka sosiaalivaltio ja markkinat tarjoavat vapaa-ajan toimintoja yllin kyllin, ne eivät avaudu kaikille eivätkä kykene vastaamaan kohteiden erityistarpeisiin. Vallitsevat perheen normaliteettiodotukset ajavat yksinhuoltajia järjestämään omia juhlapyhien viettomahdollisuuksia tai lomamatkoja. Vammaisten nuorten diskoonlähtö voi tarvita vahvaa yhteisöllistä tukea ja normaliteettipaineiden puhkomista. Päihdeongelmaiset tai työttömät odottavat loputtomalta vapaa-ajalta mieluummin ehkä rankkaa toimintaa kuin lekottelua. Kriminaalihuollon nuorille asiakkaille ei riitä teatterilippujen jakaminen, ellei ole yhteisöllisyyttä, joka auttaa korkeakulttuurin kynnyksen yli. Vaihtoehtoryhmät eivät siis kilpaile virallisten järjestelmien kanssa, vaan täydentävät niitä laadullisesti. Niiden tarjoaman ei-aineellisen hyvinvoinnin perusero byrokraattis-professionaalisiin palveluihin on omaehtoisuudessa ja erityistarpeiden huomioimisessa.

Osa vaihtoehtoprojektien toiminnoista astuu *sosiaalivaltiollisen auttamisjärjestelmän toiminta-aloille* (hoitoyhteisöt, yhteisöllinen kuntoutus, sosiaalineuvonta, perushuollon edellytysten tarjoaminen, nuorten kriisipalvelut ja lastenhoitojärjestelmät). Ne paikkavat ensisijaisesti määrällisesti virallisen järjestelmän puutteita ja niiden toiminta voitaisiin periaatteessa siirtää vaikkapa kunnille. Mutta myös näihin periaat-

teessa sosiaalivaltiollisten tehtävien hoitoon kytkeytyy sisällöllistä erityisyyttä, jolle hallinnollisten rationaliteettien mukainen toiminta ei anna tilaa. Virallistaminen saattaisi tuhota juuri sen, mikä on kohteiden kannalta toimivinta, vaikka ulkoiset tekijät kohentuisivatkin.

Vaihtoehtoprojektit joustavat juuri siinä, missä virallinen ei voi joustaa. Ongelman omakohtaisuus tuo toimijoille erityistä motivaatiota ja pätevyyttä. Kohteita tyydyttävät toimintamuodot edellyttävät vaihtoehtovirkamiehiltäkin kohteiden elämänpiirin poikkeuksellista tuntemusta. Vaihtoehtoinen hoitoyhteisö sekoittaa työn ja elämän tavalla, jota ei voisi mahduttaa muodollisiin työsopimuksiin. Nuorten kriisipäivystys saavuttaa nuorten luottamuksen selviämispaikkana, koska se ei ilmoita omaisille eikä poliisille. Päihdeongelmaisten päiväkeskuksen keittiössä voi lämmittää roskalaatikosta löytynyttä ruokaa, koska toimintaa eivät sido terveystandardit. Kun epävirallista sosiaalivaltiota sitovat vain kohteiden intressit, se voi antaa tietoa juuri siitä, mistä virkamiehen on vaiettava.

Asunto ja työ ovat klassisesti ja laajalla poliittisella konsensuksella *yhteiskunnan takaamia perusoikeuksia*, mutta silti vaihtoehtoryhmille riittää niissä tehtävää. Vaihtoehtoryhmät etsivät siis käytännöllisiä ratkaisuja myös sellaisiin ongelmiin, joiden hoitoa varten yhteiskunnalla on lukemattomia viranomaisia. Projektit ovat puhkaisseet kuplan mahdottomuudesta järjestää erityisryhmille soveliaita asuntoja ja työpaikkoja. Ratkaisut ovat paikoitellen ainutlaatuisia, joiden onnistumisen edellytyksenä on löytää eri systeemien sisältä ennakkoluulottomia yhteyshenkilöitä.

Työtä ja asuntoja tarjoavilla projekteilla on useita yhteisiä piirteitä. Tyypillistä on, että kohderyhmät ovat jossakin mielessä syrjäytyneet tai tietoisesti hakeutuneet ulos palkkatyön ja perhe-elämän normaliteeteista. Projektien käytännölliset ratkaisut murtavat myös sisällöllisesti työn ja asumisen normaliteetteja.

Kolmanneksi lähes kaikki ratkaisut perustuvat hyvinvointivaltiollisten tukijärjestelmien, kuten kuntien os-topalvelusopimusten, työllistämistuen ja muiden sosiaalietuuksien hyödyntämiseen. Omaperäisiä vaihtoehtovirkamiesten taidonnäytteitä ovat esimerkiksi erilaiset ongelmaryhmien tukiasunto- tai yhteisöasumisprojektit sekä hankalasti työllistettävien henkilöiden työllistämisprojektit, joiden organisointi on varsinaista byrokraattis-älyllistä akrobatiaa. Sellainen on esimerkiksi Tourulan Talo Jyväskylässä: kaupungilta vuokrataan purkutalo seurakunnan erityisnuorisotyölle, johon asunnottomat nuoret muuttavat asunto- ja sosiaaliviranomaisten taloudellisella tuella. Osa nuorista toimii työvoimatoimiston ja kaupungin sopiman erityistyöllisyystuen turvin asuinyhteisön valvojina, jossa monen ensimmäisen työpaikan minimivaatimuksena on, että osaa tarvittaessa soittaa nuorisotyöntekijälle. Tuloksena ei suinkaan ole uusi monikerroksinen byrokraattinen uusi aparaatti, vaan edellytykset nuorten itsevastuullisuuden opettelulle, jolle järjestelmät takaavat riippumattomuuden ja jatkuvuuden.

Osa vaihtoehtoisten ryhmien aktiviteeteista on *klassista järjestötoimintaa*, joka edistää kohteiden kollektiivista asiaa tai kehittää omaa organisaatioita. Näitä ovat koulutus- ja tiedotustoiminta sekä yhteiskunnallinen etujen ajaminen. Ne eivät kuitenkaan ole korvattavissa yleisellä koulutus-, tiedotus- ja etujärjestötoiminnalla, vaan vastaavat viiteryhmän erityisiä tarpeita. Erityistä näkökulmaa ja pätevyyttä edellyttävää koulutusta edustavat esimerkiksi Kynnys ry:n järjestämät kurssit vammaisille siitä, kuinka toimia vammaisavustajansa työnantajana.

Tavarankierrätys ja kehitysapu ovat jo kaukana tavanomaisesti ymmärretystä sosiaalipolitiikasta, mutta niiden kytkeytyminen sosiaaliin projekteihin on silti mielenkiintoista. Ensinnäkin ne kertovat vaihtoehtoisen sosiaalityön olevan ideologisesti lähellä ympäristö- ja rauhanliikkeitä. Toisaalta esimerkiksi tavarankier-

rätys on niin tyypillistä tutkimissani liikkeissä, että sillä täytyy olla muitakin kuin ideologisia selittäjiä. Kirpputorivaatteet eivät kerro vain postmaterialistisesta elämänasenteesta vaan yksinkertaisesti vähävaraisuudesta. Tuotannosta syrjäytyneiden kansalaisten omaehtoinen toiminta hyödyntää tuotannosta ja kulutuksesta ylijäävää materiaalia (vrt. Selkin yhteisö). Ekologisesti mielekkäällä toimintatavalla on merkitystä myös osallistujien elämänsisällölle. Tavarankierrätys-, keräys- ja kunnostusprojektit ovat myös harvoja realistisia tuotantoideoita vaihtoehtoyhteisöille, jotka eivät voi osallistua markkinataloudelliseen kilpailuun. Kehitysyhteistyöhankkeet ovat usein osa nuorisoversaita tai yhdistyksillä oli kehitysmäihin suuntautuvaa kummitoimintaa. Kehitysyhteistyötä ja tavarankierrätystä voisi luonnehtia vaihtoehtotoiminnan *ideologisuuttannolliseksi ulottuvuudeksi*.

3. Millainen verkon paikkaaja?

Kokonaisuutena tarkastellen vaihtoehtoyhteisöjen monipuolinen toimintaskaala voi näyttää lähes kattavalta. Tarkemmin katsoen vaihtoehtopalvelujen verkko sisältää kuitenkin suuria aukkoja, jotka estävät haaveilemasta siitä yleistä ratkaisua sosiaalipoliittisiin tehtäviin. Siitä puuttuvat kokonaan varsinaiset toimeentuloturvan vaihtoehdot. Päinvastoin lähes kaikki yhteisöt ja projektit perustuvat vahvan valtiollisen sosiaaliturvan etuusjärjestelmiin tai sosiaalivaltion työntekijöihin. Tosin tutkimuksessa ei olekaan mukana varsinaisia tuotannollisia vaihtoehtoprojekteja.

Määrällisesti keskeisiin huolenpitotehtäviin, kuten lasten päivähoitoon tai vanhustenhuoltoon ei aineistosta löydy merkittäviä vaihtoehtoja. Kuitenkin tällaisten vaihtoehtojen tarve on selvää, koska hyvinvointivaltion avuttomuus kasvavan hoivatehtävän edessä on tosiasia. Julkisten hoitopalvelujen laadulliset ja määrälliset puutteet ovat jatkuvia keskustelun aiheita. Ongelmassa on lopulta kysymys ennen kaik-

kea suurten työvoimareservien tarpeesta, ja sitä vaihtoehtosektori ei voi hyvinvointivaltiolla tarjota ainaakaan nykyisillä palkkatyöläisyyteen perustuvilla toimeentuloehdoilla.

Vaihtoehtoinen sosiaalityö ei tämän aineiston pohjalta tuo ratkaisevaa helpotusta sellaisiin hyvinvointivaltion tehtäviin, jotka tilkitsevät normaaliväestön päivittäistä uusintamisvajetta. Päinvastoin voisi väittää, että liikkeet pyrkivätkin ylittämään rakenteita, jotka tuottavat näitä vajeita pirstomalla elämää palkkatyön, asumisen, hoidon, koulutuksen ja kulutuksen erillissysteemeiksi. Toisaalta vaihtoehtoisen sosiaalityön yksittäiset ratkaisumallit voivat antaa viitteitä nykyisenkin yhteiskunnallisen huolenpidon laadulliselle ja sisällölliselle kehittämiselle. Esimerkiksi hoitoyhteisöt ja monet vammaisten ja mielenterveyspotilaiden hankkeet kertovat itsehoitoa ja omia voimavaroja tukevista, kohteiden intresseihin sitoutuneista kokonaisvaltaisista lähestymistavoista.

Tiivistäen vaihtoehtoisen sosiaalityön panos rajautuu alueille, joihin virallinen järjestelmä ei ole koskenut, johon se on kykenemätön puuttumaan, tai jotka ovat jääneet siltä kesken. Siten se tuo esiin virallisen järjestelmän kriittisiä kohtia. Yhteisöt integroivat osallistujien elämänpiirien eri ulottuvuuksia katkeamattomaksi kokonaisuudeksi tarjoten samanaikaisesti ei-aineellista kompensatiota, konkreettista apua arjen hankaluuksiin ja paikoitellen mahdollisuutta osallistua yhteiskunnalliseen vaikuttamiseen.

Itse asiassa vaihtoehtoyhteisöissä tarkastelukulma siirtyykin pois teknisestä tarpeiden, palvelujen ja kapasiteettien kielestä. Vaihtoehtoinen sosiaalityö onkin ehkä ilmaus siitä, että koko hyvinvointivaltioellinen tapa kohdata ihmisten tarpeita on vääristynyt. Elämästä otteen saaminen on toki ensisijaisesti kiinni ulkoisista edellytyksistä. Mutta varsinkin vähäisillä ulkoisilla resursseilla varustetuilla henkilöillä on individualisoituvassa, ylikompleksisessa ja normitetussa yh-

teiskunnassa yhä vähemmän välineitä kokea elämän mielekkyyttä, osallistua toimivaan kommunikaatiopii- riin tai löytää realistisia samaistumiskohteita. Näillä ulottuvuuksilla vaihtoehtoyhteisöt eivät ole korvatta- vissa julkisilla projekteilla, vaikka yhteisöjen suora- naisilla sosiaalipalveluilla olisikin yhteiskunnallisesti marginaalinen merkitys.

V

RAJALLISENA RATKAISUNA

1. Aineelliset realiteetit

Kokoan tässä luvussa vaihtoehdoisen sosiaalityön ongelmia ja rajallisuutta, joita en tähän mennessä ole käsitellyt. Vaihtoehtoprojektien sovittautuminen raha- ja julkistalouden ulkopuolelle on tuottanut runsaasti malleja ja teoreettisia konseptioita (vrt. esim. Kyntäjä 1985, Gorz 1982). Mutta käytännön kysymysten, kuten vaihtoehtoprojektien rahoituksen ratkaiseminen on yhä työn alla. Toisaalta esimerkiksi liittotasavallassa voi jo puhua erilaisten vaihtoehdorasahastojen valikoimasta, josta varsinkin sosiaaliset ja kulttuurityön projektit voivat anoa taloudellista tukea¹. Suomessa on aika mahdotonta löytää elintilaa markkinoiden ja valtion ulkopuolelta, eivätkä suomalaiset vaihtoehdotiset projektit sinne erityisesti pyrikään. Ulkoisten toimintaehdojen saamiseksi on melkein välttämätöntä tehdä yhteistyötä virallisten järjestelmien kanssa. Mutta se käynnistää tietyn noidankehän: tarvitaan anomuksia, joita varten tarvitaan muodollista tilinpitoa, toimintasuunnitelmia ja -kertomuksia. Vaihtoehtoisinkin yhteisö joutuu sukeltamaan lupien, työsopi-

1 Tärkeimmät ehkä *Netzwerk Selbsthilfe*: yksityisiin lahjoituksiin perustuva valtakunnallinen itseapuliikkeiden ja kansalaistoiminnan rahoitusverkosto; *Öko-Fond*: vihreiden liittopäiväedustajien »liikapalkasta» keräytyvä rahasto lähinnä ekologisten ja naisprojektien tukemiseen sekä Berliinin sosiaalisenaattorin mukaan nimetty *Fink-Topf*: julkinen sosiaalisten itseapuprojektien ja työllistämiprojektien rahoitusjärjestelmä. Lisäksi useita alueellisia tai kohderyhmän mukaan rajautuvia rahoitusjärjestelmiä. (ks. Berg/Kück/Makowski 1986)

musten ja hoitosopimusten viidakkoon ja alistumaan byrokraattisen rationaliteetin säätelyyn. Aktivistit joutuvat paneutumaan asioihin, jotka ovat toiminnan idean kannalta periferisiä, mutta työläitä. On tiedettävä lainsäädännöstä, sopeutettava toimintaa yhteisön ulkopuolisiin säädöksiin, käytettävä voimavaroja muuhun kuin itse toimintaan ja odoteltava ratkaisuja turhauttavan kauan. Koska projektit ovat lopulta varsin erilaisia, kukin joutuu tavallaan mittatilaustyönä sovittamaan itseään erilaisiin potentiaalsiin rahoitusjärjestelmiin. Yhteisössä tarvitaan näin ollen erityisen osaavia jäseniä tai tukijoita. Tai tehtävät hoituivat huonosti ja aiheuttivat uusia hankaluuksia toiminnalle. Monet haastatellut ehdottivatkin vaihtoehtoyhteisöille jonkinlaista konsulttiverkostoa. Avustaminen ei siis ole

»... paikasta kiinni, vaan että on yksikin voimakastahtonen henkilö, niin tää onnistuu; että joku pystyy selittämään ja hoitamaan asiat niin että jokainen käsittää, sosiaalivirasto, asuntotoimisto ja mikkä tässä takana on. Jorkki on vienyt omalla tahdollaan läpi kaupunginhallinnossa ja työvoimassa jutut sellaisina kun on ne nähnyt». (Päihdeongelmaisten päiväkeskuksen aktivisti)

Tilojen tarve vaihtelee sen mukaan, onko kysymys keskusteluryhmästä, yleisölle tarjottavasta palvelusta, vapaa-ajantoiminnasta, työ- ja asuinyhteisöstä tai muusta vakituisesta ympärivuorokautisesta toiminnasta. Vaikka toiminnan sisältöä pidetään tärkeämpänä kuin ulkoisia elementtejä, voi sisältö kärsiä tai toiminta kokonaan lopahtaa vaihtuvien tai epäonnistuneiden toimitilojen vuoksi. Sekä liian alkeelliset että liian stereotipit karsivat potentiaalisia osallistujia. Tyyppillistä on kokoontua julkisissa harrastustiloissa tai pitää päiväkeskusta tai asuinyhteisöä purkutuomiota odottavissa taloissa. Lähes poikkeuksetta tilat on saa

tu tai vuokrattu julkisyhteisöiltä, tai muualta vuokratujen tilojen kustannuksiin saadaan tukea esimerkiksi kunnalta. Koska toimintaryhmät eivät aseta korkeita vaatimuksia, on tilojen saanti riippuvainen päättäjien tahdosta ja toimintaryhmien mielikuvituksesta. Julkisyhteisöjen omistuksesta löytyy vaatimattomia, muuhun käyttöön soveltumattomia tiloja, jotka voidaan vielä hyödyntää vaihtoehtoisissa toiminnoissa.

»Kaupunki kai katsoi, että tulis vielä enempi tuhoa, jos talo seisois tyhjillään»,

arvioitiin päättäjien perusteeksi antaa vanha puutalo päihdeongelmaisten päivätilaksi. Sen sijaan vaihtoehtoyhteisöt jäävät toiseksi kilpaillessaan keskeisellä paikalla sijaitsevista rakennuksista esimerkiksi likeyritysten tai toimistojen kanssa. Toimintaidean kannalta tilojen keskeinen sijainti on parempi ratkaisu kuin esimerkiksi sijoittuminen maalaiskylän entiseen kansakouluun. Siellä yhteisön eristyminen ja hankaluudet lähiyhteisön kanssa ovat todennäköisiä. Lähiympäristön vastustus vaihtoehtoisia hankkeita kohtaan on tavallinen alkuvaikeus. Eräässä päihdeongelmaisten päiväkeskuksessakin

»ainoat sisälle pyrkineet humalaiset on olleet ulkopuolisia lähiympäristön asukkaita, jotka eivät selvin päin rohkene tutustua taloon». (päiväkeskuksen aktivisti)

Käyttövarojen tarve on vaihtoehtoisen sosiaalityön hankkeissa yllättäen paljon epäolennaisempaa kuin sopivien toimintatilojen saaminen. Tyypillistä on erilaisten rahattomien toimintaideoiden soveltaminen: vanhentuvien elintarvikkeiden hankkiminen kauposta tai tukiasuntojen kustannusten alentaminen käyttämällä lämmitykseen ilmaista jätepuuta, jonka pilkkominen voi lisäksi olla asukkaille mieluista puuhaa.

Niin kauan kuin ei ole palkattuja työntekijöitä, ei rahoitusta edes juuri tarvita, tai siihen riittävät kunnilta saatavat toiminta-avustukset. Palkattua työvoimaa tarvitsevat projektit pyrkivät hyödyntämään työllistämistukivaroja tai kuntien ostopalvelusopimuksia. Seurakunnat ja Raha-automaattiyhdistys ovat myöntäneet varoja moniin vaihtoehtoisiin hankkeisiin. Yksittäiset liikelaitokset ja yksityishenkilöt saattavat tukea toimintaryhmiä kuljetus- ja talkooavulla sekä pienillä lahjoituksilla¹⁰.

Vakiintuneet rahoitusjärjestelmät pyrkivät ohjaamaan vastaanottajan toimintaa omaan systeemiin soveltuvaksi. Ei olekaan varmaa, takaisiko toimintaedellytysten institutionalisoituminen yhteisöjen optimaalisen toimivuuden, vai tuhoaisiko se omaehtoisuutta ja spontaanisuutta.

2. Kattavuus

Hyvinvoinnin tuotannon uudelleenjärjestelyn epäilijöitä huolestuttaa eniten itseapuryhmien, sosiaalisten verkostojen ja lähiyhteisöjen heikko kattavuus (esim. Raunio 1988, 22-23). Sosiaalipolitiikan kartalla on itseavulla suuria valkoisia läiskiä, joissa se ei toimi. Itseapu keskittyy harvoille toiminta-alueille, jotka sosiaalivaltion toimintakokonaisuuden kannalta eivät välttämättä edes ole ratkaisevia. Kyky ja valmius sitoutua pitkäaikaisesti esimerkiksi vapaaehtoiseen sairaiden tai vammaisten hoitoon on jo rajoitetumpaa (Hegner & al 1986, 163-4). Olk ja Otto (1981) arvioivat sosiaalialan itseapuryhmien kukoistuskauden alkuvaiheessa niiden auttamistoiminnan suorituskykyä kunnallisen sosiaalipolitiikan näkökulmasta. Heitä arvelutti itseapupotentiaalin alueellinen, ajallinen ja sosiaalinen epätasaisuus. Kun se kykenee käsittelemään vain kaipaavaa sosiaalisten ongelmien viipaletta, sen vaarana on

¹⁰ Rakennusliike lahjoitti eräälle toimintaryhmälle rakennustarvikkeita sen jälkeen kun oli ostanut tontin, jolla sijainneesta purkupalosta toimintaryhmän päiväkeskus häädettiin.

kadottaa näköpiiristä ongelmien yhteiskunnalliset yhteydet ja rajoittua vain yksilölliseen vastuuseen ja subjektiivisiin kokemuksiin (emt. 138). Nämä arviot ovat osin menettäneet ajankohtaisuuttaan, koska vaihtoehdotiset sosiaalisen toiminnan muodot ovat Liittotasavallassa laajentuneet yhä uusiin ongelmiin ja muuttuneet myös poliittisimmiksi. Sen sijaan voi pohtia, sopivatko arviot paremminkin Suomen 1980-luvun lopun tilanteeseen.

Vaihtohtotoimintaan osallistuminen edellyttää ominaisuuksia, joita kaikilla ei ole. Vaikka periaatteessa kaikilla on pääsy niihin, vain pieni osa osallistuu. Pienten sosiaalisten verkostojen edut kyllä tunnustetaan, mutta niillä ei ole merkitystä, jos verkostot eivät todellisuudessa ole kaikkien saavutettavissa (Deimer & al 1987, 271). Osallistuminen riippuu yhteiskunnallisesta asemasta, persoonallisuustekijöistä ja muista olosuhteista. Yleisin tutkimustulos sekä Yhdysvalloissa, Englannissa että Saksan liittotasavallassa on, että osallistuminen itseapuliikkeisiin on tyypillisesti keskiluokkaista (emt). Itseaputoimintaa pidetään etuoikeutettujen, tiettyjä koulutuksellisia resursseja omaavien kansalaisten vaikuttamiskanavana (Olk ja Otto 1981, 138, vrt. myös Rasmussen 1989, 61-62).

Oma tutkimustulokseni on vain osin samansuuntainen: suomalaisia vaihtoehtoisia toimintaryhmiä ja yhteisöjä on jopa moninkertaisestikin syrjäytyneiden keskuudessa, mutta niiden ratkaisevana käynnistäjänä tai tukihenkilönä on keskiluokan edustajia ja kaiken takana vahva hyvinvointivaltio. Suomeen ei ole muodostunut esimerkiksi keskiluokkaista terveydenhoidon tai terapian itseapuryhmien verkostoa, joka on tyypillistä mm. Yhdysvalloissa ja Liittotasavallassa (vrt. Moeller 1978). Meillä luokkaero kulkee julkisten ja yksityisten palvelujen välissä.

Sen sijaan esimerkiksi päihdeongelmaisten itseaputoiminnasta voi tunnistaa hienoista luokkakohtaista tai syrjäytymisen astetta myötäilevää valikoitumista:

kun perinteisen itseapuorganisaation A-killan osallistajat kertovat ryhmätoiminnan olevan vaihtoehto kaupakalle (Uusi-Piuhari 1987), niin uudet päihdeongelmaisten päiväkeskukset ovat käyttäjilleen kadun vaihtoehtoja.

Itseapu- ja vaihtoehtoryhmät keskittyvät kaupunkimaiseen kulttuuriympäristöön ja väestöpohjaan. Maaseudulla ollaan vasta toipumassa perinteisten verkostojen eroosiosta (vrt. Oksa 1986). Suomessa erityisesti pienillä ja keskisuurilla paikkakunnilla hankkeista kiinnostuvia on vähän ja suuremmissa kaupungeissa-kin samat ihmiset osallistuvat eri hankkeisiin. Toisaalta vaihtoehtoprojektien alueellista sijoittumista ohjaa enemmänkin sattuma, esimerkiksi aktivistien asuinpaikka.

3. Subjektien varassa

Useat vaihtoehtoiset hankkeet tyrehtyvät alkuunsa, kun idealle ei löydy toteuttajia. Vaihtoehtokentät pursuavat innovatiivisia ideoita, mutta kaikille ei löydy tekijöitä. Kärjistäen voisi verrata, että virallisessa auttamisjärjestelmässä on yleensä ihmisiä, mutta puutetta mielikuvituksesta. Kun hallinnollis-professionaaliset järjestelmät rutinoituvat itseohjautuviksi systeemeiksi, niiden jatkuvuus ei riipu enää yksittäisten henkilöiden panostuksesta. Vaihtoehtoiset sosiaalityön muodot taas syntyvät, elävät ja kuolevat subjektien aktiiviteetin myötä. Tässä mielessä vastuunkantajiin kohdistuu projekteissa jopa kovempia vaatimuksia kuin virallisten järjestelmien työntekijöihin: ilman organisoitukykyisiä, tietäviä ja innostuneita ihmisiä ei tahdu mitään.

Päinvastoin kuin useissa muissa maissa, suomalaiset vaihtoehtoisen sosiaalityön hankkeet eivät synny yleensä kollektiivisina. Tyypillisempää on paremmin-kin, että hankkeiden takana on yksi mies, nainen tai pariskunta, jonka idean (rahojen) ja työn varaan toiminta ainakin aluksi perustuu. Sekä toiminnan dyna-

miikka että ongelmat sisältyvät pitkälti subjekteihin itseensä. Subjektisidonnaisuus merkitsee paitsi välttämättömyyttä löytää tarvittava määrä ihmisiä, myös sitä, että osallistujien motivaatioperusta on lopulta keskeinen toimintaedellytys.

Verratessaan perinteistä vapaaehtoistyötä ja 1980-luvun itseaputoimintaa Sachße (1988) tunnistaa niiltä erilaiset motivaatiotaustat. Hän nimittää jälkimmäistä vapaaehtoistyön »postmoderniksi» muodoksi. Sille on tyypillistä omakohtaisuus, osallistumiseen käytettävän ajan joustavuus, itsemääräämisen vaatimus, spontaanisuus ja itsensätoteuttaminen. Uudet yhteisöllisen itseavun muodot ja sisällöt ovat paikallisia, pluralistisia ja yksilöllisiä. Sitoutuminen toimintaan ei perustu enää yhteiskunnan keskeisiin arvoihin tai ideologioihin. Itseaputoiminta ei myöskään kytkeydy perinteisiin sosiaalisiin verkostoihin, vaan ilmaisee paremminkin osallisuutta useisiin samanaikaisiin ja rinnakkaisiin verkostoihin (Sachße 1988, 5-6).

Mikäli valmius epäviralliseen sosiaaliseen toimintaan ylipäänsä on näin epävakaa, ei vaihtoehtoprojekteiltakaan voi odottaa lineaarista jatkuvuutta. Suomalaisen projektien kantavuutta tukee tosin virkamiesten ja virallisten järjestelmien sitoutuminen niihin ja monet projektit ovat toimineet jo useita vuosia. Kuihtuneet projektit ovat kärsineet nimenomaan vähäisistä osallistujista ja vetäjien rajallisesta mahdollisuudesta paneutua projektiin.

Voinkin yhtyä tekemieni havaintojen pohjalta osin Sachßen väitteisiin: keskeisenä motivaationa on suora tai epäsuora omakohtaisuus, mahdollisuus luovaan, yksilöllisesti joustavaan ja mielekkääseen toimintaan. Toisaalta kuten vaihtoehtovirkamiehet osoittivat, suomalaisessa innostumisessa on edelleen mukana Sachßen mainitsemia yhteiskunnan keskeisiä klassisia arvojärjestelmiä kuten kristillistä, humanistista tai vasemmistolaisista ideologiaa.

4. Yhteisöllisyyden haaste

Yhteiskunnalliset liikkeet ovat ensisijaisesti kollektiivista toimintaa. Itseapuryhmissä ja vaihtoehtoisissa yhteisöissä yhteinen toiminta ei ole vain keino saavuttaa tiettyjä asetettuja tavoitteita, vaan siihen sisältyy myös itseisarvoista yhteisöllisyyttä. Tutkimusaineistossani ilmenevä yhteisöllisyys ei ensisijaisesti perustu sosiaalisiin verkostoihin tai alueelliseen sosiaaliseen sidokseen, vaan on lähinnä durkheimiläistä yhteisistä intresseistä nousevaa yhteenkuuluvuutta (vrt. Anttonen, 1989b, 139). Useat haastateltavani kokivat, että osallistumista palkitsee keskeisemmin yhteenkuuluvuus samassa elämäntilanteessa olevien ihmisten kanssa. Se auttaa konkreettisisä kysymyksissä, mutta on monelle myös tärkeä elämänpiirin suppeutta murtava elementti.

Uusyhteisöllisyys vaihtoehtoisen sosiaalityön kaltaisissa yhteenliittymissä voi edesauttaa positiivisen identiteetin kehittymistä ja tarjota mielekästä tekemistä. Sosiaalialan asiakasliikkeessä voi lisäksi kokea kumppanuutta, ylittää huonommuuden tunnetta, tiedostaa uusia asioita, luoda omaa kulttuuria ja romuttaa valtakulttuurin ennakkoluuloja (Sipilä 1989b, 130, 133-4). Yhteisöllisyyden lähes eksistentiaalisten merkitysten vuoksi siihen kohdistuu tavallista suurempia odotuksia. Samanaikaisesti osallistujilla voi olla tavallista vähemmän resursseja kyetä vaatimaan yhteisöllisyyteen ja siihen liittyviin ihmissuhderakennelmiin.

Kun yhteisöt ja projektit ovat tyypillisesti alkanee keskeisten henkilöiden aktiivisuudesta, muodostuu kohteiden subjektivoitumisen koetinkiveksi perustajien (vetäjien, palkattujen työntekijöiden) ja muiden osallistujien suhde. Mitä enemmän perustajat ovat sitoutuneet taloudellisesti ja sisällöllisesti projektiin, sitä vaikeampi heidän on antautua demokraattisten toimintamallien vaatimuksille ja antaa muidenkin vaikuttaa projektin suuntaan. Ellei näin tapahdu, yhteisön

jäsenet vaihtuvat usein, sillä ketään ei kiinnosta pitkään sitoutua vapaaehtoisesti epädemokraattiseen osallistumiseen. Projektin idea ja jatkuvuus horjuvat, kun kasautuva vastuu ja tehtävät näännyttävät vetäjiä. Sisäiset hierarkiat ja riippuvuussuhteet jähmettyvät erityisesti yhteisössä, jotka eivät tietoisesti reflektoi vaihtoehtoisten päämäärien toteutumista arjessaan.

Yhden miehen hankkeet joutuvat herkästi tilanteeseen, jota Niemelä (1987) nimittää toisen sukupolven ongelmaksi. Kutsumuksellisesti sitoutuneen käynnistäjän jälkeen toimintaa voi jatkaa toinen henkilö puhtaasti palkkatyönä. Omaehtoinen ja ainutlaatuinen hanke alkaa kehittyä kohti tavanomaista sosiaalipalvelua. Paikoitellen epäviralliset yhteisöt voivat itse valita palkatutkin työntekijät omasta joukosta ja joustaa muodollisista pätevyysperusteista.

Riippuvuutta erityisen kyvykkäistä oma-aloitteellisuutta, organisointikykyä ja mielikuvistusta omaavista yhteisön jäsenistä on onnistuttu purkamaan muutamissa nuorisoverstaissa, päiväkeskuksissa ja itseapuryhmissä. Delegoimalla tehtäviä, osoittamalla luottamusta ja viemällä kaikki asiat yhteiseen päätöksentekoon otetaan kaikki jäsenet mukaan yhteisön kehityksen tuottamiin oppimisprosesseihin. Esimerkiksi viranomaisasiat olivat projekteille niin hankalia, että niissä olikin tarpeen hyödyntää kaikkien osallistujien käsityskykyä. Vastaavasti riippuvuus johtajista voi tiivistyä, jos kokemuspääoma kertyy vain heille¹¹. Subjektivoitumisen toteutumisesta on tutkimusaineistossa ääriesimerkkejä. Nuorisoverstaissa opetellaan sekä vastuunkantamista että alistumista. Joissakin päihdeongelmaisten päiväkeskuksissa vastuu ja kontrolli paikasta on kokonaan kohteiden. Toisaalta tunnistaa organisoitunutta hierarkiaa, jossa raittiuden portaita

11 Saksan liittotasavallassa vaihtoehtoprojektien kentälle on alkanut muodostua alan konsultteja ja managereja, joiden pätevyys perustuu jo parikymmenvuotiseen kokemukseen erilaisissa yhteisöissä. Tietämys on alkanut keskittyä myös erilaisille neuvonta- ja kontaktikeskuksille.

ylemmäksi noussut saa alistaa ja kontrolloida ala-askelmalta lipsuvaa. Kolmannessa päihdeongelmaiset ovat pelkiksi käyttäjiksi objektivoituja kohteita, joiden perustoimeentulokin oli sidottu päiväkeskukseen: he saavat sosiaaliviraston toimeentulotukena ruokalappuja, jotka oikeuttavat vain ateriointiin kaupungin omassa päiväkeskuksessa. Jos omaa tahtoa ei tarvita edes ruoan valintaan, kuinka sitä löytyisi viinasta irtottautumiseen?

Osallistumista vaihtoehtotoimintaan eivät säätele mitkään muodolliset normit. Niinpä osallistujat saattavat jakautua yliaktiivisiin dominoijiin ja passiivisiin syrjäänvetäytyjiin. Aktivistit voivat jakaa intoaan samanaikaisesti useampaankin projektiin. He ovat ehkä vaihtoehtokentän muotivirtausten mukana kulkevia pintaliittäjiä, jotka haluavat osallistua kaikkeen edistykselliseen. Mutta he eivät paneudu peruspuurtajien tavoin yhdenkään projektin arjen näkymättömään työhön. Peruspuurtajille puolestaan yhteisöstä voi tulla kaikkia arjen ulottuvuuksia hallitseva elämän projekti, josta ollaan jos ei aineellisesti, niin ainakin sosiaalisesti ja henkisesti riippuvaisia.

Hierarkisuutta voi muodostua myös sukupuolen mukaan. Ei ole yllättävää, että miehet ovat ideoijia ja kontaktien hoitajia ulospäin ja naiset vastaavasti peruspuurtajia. Mielestäni tämä ei kuitenkaan ollut yhtä tyypillistä kuin virallisissa järjestelmissä: sekaprojektien harvat aktiiviset naiset olivat yhteisöille tärkeitä ja naisprojekteissa miehiä ei ollutkaan.

Sukupuolen mukainen suosiminen saattoi olla esimerkiksi nuorisoverstaassa seuraavanlaista: verstaan miespuolista johtajaa miellyttivät enemmän kiltit ja näppärät tytöt kuin kapinoivat pojat. Tyttöillä ei ollut myöskään mitään moitittavaa työpaikastaan. Sen sijaan ammattikoulutuksen saaneet pojat kertoivat tekevänsä mielestään rakentavia ehdotuksia verstaan kehittämiseksi, mutta johtaja, joka ei kyseistä ammat-

tialaa tuntenut, tulkitsi ne purnaamiseksi.

Ideaalityyppisesti vaihtoehtoyhteisön toiminta-ajatuksukset perustuvat kommunikatiivisuuteen, neuvotteluihin ja yhteisiin sopimuksiin. Koska ihanteelliset tavoitteet eivät ole muodollisesti sitovia, voivat yhteisön jäsenet toimia niiden vastaisesti tai pyrkiä muuttamaan niitä. Mikään ei estä amatöörejä aktivisteja haluamasta professionaalisuudesta, erikoistumisesta, koulutuksesta, sääntöjä, muodollista statuksen määrittelyä ja virallistumista.¹²

Jos toiminnan laajentuessa ja institutionalisoituessa ei pidetä mielessä alkuperäisiä tavoitteita, voidaan päätyä organisaatioon, joka ei kohteiden vaikuttamismahdollisuuksien kannalta poikkea virallisista auttamisjärjestelmistä. Päihdeongelmaisten päiväkeskusten johtaja saattaa kuitata osallistujademokratian näin:

»Pojilta on tullut monta kertaa aloite asiakasyhdistyksen perustamisesta. Minä olen sanonut, että perustakaa vaan, mutta ei ne ole saaneet sitä aikaseksi».

Päiväkeskuksen taustayhdistyksen jäsenissä tai johtokunnassakaan ei ollut asiakkaita.

Toki myös asiakkaissa voi olla yksilöitä, jotka hallitsevat yhteisöä käyttäytymällä itsekeskeisesti, häiritsevästi tai pahimmillaan puukolla uhaten ja karkottavat muita osallistujia. Keskeisempi ongelma on kuitenkin osallistujien passiivisuus, kuten monessa muussakin yhteisöllisessä toiminnassa. Toisaalta ei ole ihme, että juuri huono-osaiset henkilöt heittäytyvät vaihtoehtoisissa yhteisöissä mieluummin passiivisen vastaanottajan rooliin, jos keskiluokkaiset sosiaalipalveluiden käyttäjätäkään eivät ole kiinnostuneet käyttäjädemok-

12 Päihdeongelmaisten tilapäismajoitukseen kesken haastatteluni pyrkinyt vanha vilustunut mies joutui yöpymään seuraavatkin yöt teltassa, koska asiasta päättävä henkilö oli lomalla.

ratia- ja vaikuttamiskokeiluista.

Kohteiden keskinäinen vuorovaikutus ja epävirallinen tuki voi olla joskus yhteisön virallisten tavoitteiden kannalta dysfunktionaalista: päihdeongelmaisten päiväkeskuksessa voi muodostua ilmapiiri, joka torjuu pitkään kuivilla pysyneet tai normaaliin palkkatyöhön lähteneet. Nuorisoverstaassa nuorten keskinäinen painostus ei ehkä salli innostumista työntekoon. Tämä on tyypillistä yhteisöissä, joissa työntekijöiden ja kohteiden vastakkainasettumista ei ole kyetty estämään kollektiivisilla toimintamalleilla.

Vaihtoehtoyhteisöjen pienuus ei takaa välttämättä demokraattisuutta, vaan päinvastoin mikrotason valta- ja riippuvuushierarkiat voivat rehottaa vapaasti. Niitä ei voida kontrolloida, koska vuorovaikutuksen normit ovat epävirallisia, eikä pienyhteisön sisältä yleensä löydy muutosvoimaa. Liian tiiviit yhteisöt voivat olla ilmapiiriltään ahdistavampia ja sietokyvyltään heikompia kuin ympäröivä yhteiskunta (vrt. Sipilä 1983). Olk ja Otto (1981, 138) epäilevät, että epäviralliset yhteenliittymät voivat kehittää sisällään uusia dogmaattisia oppeja ja normatiivista ortodoksisuutta (Olk & Otto 1981, 138). Erilaisuuden vähäinen sietokyky voi johtaa keskinäiseen elämäntavan ja ajattelutapojen moralisointiin.

Vaihtoehtoisen sosiaalityön ryhmien jäsenillä on tavallista runsaammin sosiaalisia ongelmia, mutta yhteisöjen kapasiteetti työstää ongelmia ei ole rajaton. Päinvastoin myös niissä tapahtuu vastaanotettavien ongelmien ja ongelmaisten karsintaa ja »rajojen ylläpitämistä» (Olk 1986a). Vaikka positiivisiakin näyttöjä on, todella vaikeiden moniongelmaisten jäsenten integroinnin onnistumiselle ei-ammattillisissa auttamismuodoissa on vähän takeita.

5. Toimintamallien kuopat

Ulla Habermann (1987) kuvaa vaihtoehtoisen sosiaalityön konseptioiden sisäisiä ristiriitoja, joissa unelmaan

hyvästä sosiaalityöstä yhdistyy täysin vastakkaisia pyrkimyksiä: halutaan kokonaisvaltaisuutta ja yksilöllisyyttä, liikkuvuutta ja läheisyyttä, »selvbestemmelse og medbestemmelse» (emt. 21-22). Toimintaideoiden luettelosta löytyy omaehtoisuutta, itsensä toteuttamista, hierarkian vastaisuutta ja vastajulkisuutta, mutta niiden ylikorostamista ei pelätä eikä puhuta niiden käytännön toteuttamisesta.

Kun vaihtoehtoisella toiminnalla on Suomessa niukasti historiaa ja kokemuspääomaa, kärsivät useimmat toimintaryhmät pioneeriprojektien kipuja. Tietoa erilaisista kokeiluista ja niiden konkreettisista ratkaisuista on ollut vähän saatavilla, mistä syystä uudet tienavaajat eivät voi suhteuttaa hankettaan oikein mihinkään. Selkeät ja perustellut toimintamallit puuttuvat. Vaihtoehtoisen toiminnan erityisyys on toisaalta juuri spontaanisuudessa ja intuitiivisuudessa, eikä toimintaideoiden toteuksia jakkailla etukäteen. Toiminnan etuna on joustavuus ennakoimattomissa tilanteissa, mutta ennen kuin oma linja alkaa selkiintyä, ovat tehdyt virheet voineet turhauttaa jo useat osallistujat. Antaa-mennä-strategia ja amatöörimäisyys vaihtoehtoina byrokratialle ja professionaalisuudelle ovat ymmärrettäviä, mutta onnistuvat vain hyvällä onnella. Jos tietoisesti halutaan välttää muodollisuuksia, sääntöjä ja ammattimaisuutta, on niiden vastapainoksi kehitettävä kokemuksellisen pääoman hyödyntämiskeinoja, yhteisöllistä vastuuta ja opeteltava demokraattisia toimintamalleja.

Jos organisatorisiin kysymyksiin halutaan keskittyä mahdollisimman vähän, ne alkavat tendenssimaisesti nousta yhä keskeisemmiksi. Tyypillinen selkiytymättömän toimintamallin oire on liian monien aktiviteettien kytkeminen projektiin. Se voi johtua osallistujien aidosta innostuksessa tai liian suurien lupausten antamisesta potentiaalisille käyttäjille tai rahoittajille.

Kaiken kaikkiaan toimintamallien hahmottamiseen ei ole olemassa yleispätevää ratkaisua. Yhtäällä se on

päättymätöntä reflektiota, jossa pohditaan yökaudet eri strategioiden vaikutuksia. Ollaan tietoisia sekä virallistumisen ja että yltiöautonomisuuden hankaluuksista ja etsitään päivittäin niiden välistä keskitietä (vrt. Schwendter 1981, 13). Toisaalla voi olla, että kukaan ei kyseenalaista kunnioitetun perustajan, korvaamattoman osajan tai ainoan ammattilaisen kerran viitoitamaa linjaa.

6. Rajoitusten riskit

Vaihtoehtoisen sosiaalityön ongelmat näyttävät paljastuvan sen etujen ja erityisyyksien kääntöpuoleksi: se mikä yhteisöissä on toisin kuin virallisessa, kätkee sisäänsä samalla toiminnan onnistumisen keskeisimmät riskit. Mutta toisaalta ongelmat ovat myös samoja kuin virallisissa järjestelmissä ja yleensä ihmisyhteisöjen toiminnassa. Silloin voi olettaa ongelmien olevan normaaleja ja hallittavia, eikä ratkaisevia esteitä toiminnalle. Mikäli yhteisöiltä odotetaan vain osallistujien elämänpiirin sisällöllistä kohentumista ja laadullista hyvinvointia, voi ongelmat ohittaaakin luonnollisina yhteisöllisiin prosesseihin kuuluvina piirteinä. Mutta jos toimintaryhmiltä odotetaan enemmän, esimerkiksi tiettyjen palvelujen tuottamista julkisella tuella, on niiden ongelmiin suhtauduttava vakavammin. Jos tavoitteena pidetään omaehtoista, kokonaisvaltaista ja tarveorientoitunutta sosiaalityötä kansalaisten omaehtoisten yhteenliittymien kautta, on juuri näiden ominaisuuksien toteutumisehtoja mietittävä tarkkaan.

Edellä kuvatut rajoitukset uhkaavat nimittäin juuri vaihtoehtoyhteisöjen omien ideoiden toteutumista. Virallisen järjestelmän epäkohtien välttäminen vaihtoehtoisissa toimintamuodoissa ei ole itsestään selvää, vaan aina on uhkana luisuminen takaisin virallisiin toimintamalleihin tai toisenlaisiin äärimmäisyyksiin. Jos esimerkiksi yhteisöllisen toiminnan onnistuminen edellyttää optimaalisia osallistujia, se voi nostaa huomaamatta *yhteisökelpoisuuden* vaatimuksia. Tulokse-

na voisi olla B-luokan sisäinen kastijako yhteisökel-
poisiin vammaisiin, päihdeongelmaisiiin, vanhuksiin ja
ongelmanuoriin. Yhteisöihin kykenemättömät ja yh-
teistyökelvottomat syrjäytyneet jäisivät perinteisten
laitosten ja byrokraattis-professionaalisten sosiaali-
työn muotojen varaan jotka ehkä myös syrjäyttävät
heidät.

Samana pohtiminen on tarpeen myös virallisten jär-
jestelmien vaihtoehtoreformeissa. Jos asiakkuudelle,
palvelujen käyttämiselle ja ongelman työstämiselle
muodostuu oman avun ja osallistumisen normit, jou-
tuuko vanhus tuntemaan syyllisyyttä, jos virkistysret-
ket eivät kiinnosta? Kuinka pitkälle »sosiaalivaltion
pedagoginen ote» voi mennä, jos asiakas ei olekaan
kiinnostunut oikeuksistaan? (vrt. Luhmann 1981, 32).

Vaikka vaihtoehtoisten toimintojen ja yhteisöjen
laadullinen paremmuus voi olla totta, niin se pätee
vain ideaalitapauksessa, jossa kaikki rajoittavat tekijät
ovat eliminoituneet. Se että virallisessa järjestelmässä
on epäkohtia, vaikeuttaa monella tavalla kohteiden
arkielämää. Mutta jos näiden epäkohtien vaihtoeht-
doksi syntynyt omaehtoinen projekti epäonnistuu, sil-
lä voi olla vielä rankempia henkisiä ja sosiaalisia seu-
raksia kohteille. Projektien lyhytkestoisuus ja katko-
naisuus voivat jopa lisätä kohteiden ongelmia (Sipilä
1988, 124).

VI

YHTEISTYÖOSAPUOLENA

1. Itseapukeskustelu

Hyvinvointivaltiolla ja vaihtoehtoliikkeillä on ristiriitainen riippuvuussuhde toisiinsa. Dorenburg & al (1987, 202-3) väittävät niiden tavallaan rakentavan toinen toistaan: sosiaalivaltion epäkohdat pakottavat esiin itseapuliikkeitä, jotka puolestaan painostavat sosiaalivaltiota refleктоimaan omaa toimintaansa (vrt. Olk 1986b, 133). Suomalaisetkin vaihtoehtoisen sosiaalivaltion muodot ovat syntyneet konkreettisina reaktioina julkisten järjestelmien puutteisiin, työntekijöiden rajoitettuihin innovaatiomahdollisuuksiin tai vastauksina ongelmiin, joihin virallinen järjestelmä ei ole kyennyt tarttumaan. Sosiaalivaltiolliset instituutiot vastaavat kritiikkiin omilla välineillään: poimimalla uudistuksiinsa ideoita vaihtoehtoryhmien käytännöistä tai käynnistämällä itsekriittistä keskustelua.

Itseapuliikkeiden suhde valtioon on useimmissa länsimaissa mukaillut sosiaalivaltion kriisiksi nimetyn ilmiön vaiheita. Vielä 1980-luvun alkupuolella ei-ammatilliset sosiaaliset vaihtoehtoryhmät tulkittiin sosiaalivaltion kriisin *oireiksi* (esim. Groß 1984, 99). Ne ilmaisivat tyytymättömyyttä julkisen avuntarjonnan ja professionaalisten suoritusten laatuun. Vaihtoehtoja leimasi optimistinen ruohonjuuritason kapinahenki, johon sosiaalivaltiolliset instituutiot suhtautuivat epäilevästi, ihmetellen tai torjuvasti. Olk ja Heinze (1985,

233) jäsentävät tämän itseapudiskurssin *ensimmäiseksi kierrokseksi*. *Toinen vaihe* kytkeytyy sosiaalivaltion kriisin syvenemiseen. Lisääntyvä työttömyys ja uusköyhyys, joihin liittyi konservatiivien poliittinen nousu, keikauttivat myös itseapuliikkeen asemaa. Valtion sosiaalipoliittinen linja koveni ja kansalaisten oman avun potentiaaleja ja vaihtoehtoista sosiaalityötä valjastettiin julkisten sosiaalimenojen säästämisen perusteluiksi. Vaihtoehtoliikkeiden toimintamallit nostettiin hämmentävästi erääksi sosiaalivaltion kriisin *ratkaisuksi*. Kysymys ei ollut enää niinkään kritiikistä ja muutoksesta alhaaltapäin, vaan ylhäältäpäin tulevasta hyvinvointivaltion järjestelypolitiikasta (Heinze & Olk 1985, 234). Vastaavasti itseapuliikkeiden suhde valtioon muuttui: kun kritiikki aikaisemmin hyökkäsi asiantuntijavaltaa vastaan ja tähtäsi autonomisten sarakkeiden luomiseen, kohdistui se nyt sosiaalipoliittikan leikkauksia vastaan ja vaati julkista tukea itseapuprojekteille (Bullinger 1986).

Suomalaiset vaihtoehtoprojektit ovat säästyneet tai säästäneet itsensä lähes kokonaan saksalaisen itseapudiskurssin kaltaisilta kehitysvaiheilta. Kun keskieu-rooppalaisissa projekteissa on käyty uuvuttavaa tasapainoilua autonomisen kurjistumisen ja systeemiin sopeutumisen välillä, ovat suomalaiset projektit usein jo syntyessään sosiaalivaltion helmassa. Suomalaisille toimintaryhmille on itsestään selvää hakea julkista tukea, mutta liittotasavaltaiset yhteisöt päätyvät siihen ehkä vasta pitkällisten ideologisten keskustelujen jälkeen. Suomessa alun alkaen vallinnut asetelma näyttää nousevan muuallakin kompromissiksi: vaihtoehtoprojektit ovat palaamassa valtion helmaan ja valtio huutaa itseapuliikkeitä avuksi (Dohrenburg & al, 202-3). Molemmat osapuolet joutuvat periaatteessa myöntämään tiettyyn rajaan asti keskinäisen riippuvuuden.

Mutta suhteet hallinnollisiin instituutioihin eivät ole suomalaisillekaan vaihtoehtoisille sosiaalityön projekteille silti ongelmattomia, vaikka ristiriitojen kärjisty-

mistä vältetäänkin. Paremminkin voi tulkita, että virallinen järjestelmä näyttää vaihtoehtohankkeille itse-oikeutetusti läsnä olevana koneistona, jonka kanssa on opeteltava jonkinlainen peli. Koska liikkeitä on Suomessa vasta vähän, ne eivät voi juuri tukeutua toisiinsa saati joukkovoimaan. Jäljelle jää tarkoituksenmukainen sopeutuminen yhteistyöhön sosiaalivaltion kanssa.

Ehkä voi myös tulkita, että nykyinen vaihtoehtoliikkeiden ja sosiaalivaltion välinen suhde Suomessa vastaakin keskieuropalaisen keskustelun ensimmäistä vaihetta: koska hyvinvointivaltio ei ole meillä vielä kriisiytynyt, ovat vaihtoehtoryhmät sille vasta yksittäisiä hauskoja tapauksia, joita ihmetellään ja ihastellaan, mutta liian kriittiset ja vakavaksi muuttuvat torjutaan. Liikkeille annetaan arvoa, koska ne tuovat esiin yksittäisiä koneiston toimintahäiriöitä ja ennakoivat kriisejä, mutta ne eivät saa nousta horjuttamaan virallisen järjestelmän legitimitettä. Jos hyvinvointivaltion politiikka ja taloudellinen tilanne Suomessa muuttuvat ratkaisevasti, on mahdollista päätyä samanlaisiin keskusteluihin kuin Keski-Euroopassa (vrt. Kosonen 1987).

2. Yhteistyöstrategiat

Suomalaisten vaihtoehtoisten toimintaryhmien ja virallisten järjestelmien suhteesta ei voi sanoa kovin-kaan paljon yleisellä tasolla: suhde muuttuu yhteisöjen, paikkakuntien ja tilanteiden mukaan. Henkilövaihdokset voivat muuttaa suhtautumista vastapuoleen. Viranomaisten ja päättäjien ennakkoluuloisuus yleensä hälvenee sitä mukaa kuin vaihtoehtoinen toiminta vakiintuu ja sen tarve myönnetään. Ääriesimerkissä omaehtoinen kriittinen toimintaryhmä päätyy vaikkapa keskushallinnon propagoimaksi malliprojektiksi.

Pelkistän seuraavassa taulukossa virallisen järjestelmän, lähinnä kuntien ja vaihtoehtoisten toimintaryhmien väliset yhteistyöstrategiat *irtisanoutumiseksi*,

kriittiseksi yhteistyöksi, sopeutuvaksi yhteistyöksi ja kanavoitumiseksi viralliseksi reformiksi.

Taulukko 3. Yhteistyöstrategiat

VAIHTOEHTORYHMÄ · VIRALLINEN ORGANISAATIO	
IRTISANOUTUMINEN	
<ul style="list-style-type: none"> - ei hyväksytä vastapuolta - omaehtoinen tavoitteenasettelu ja toimintatapa - ei kompromissien tarvetta - tavoittaa marginaaliryhmiä ja alakulttuureja - voi eristyä yhteiskunnan ulkopuolelle - voi jumiutua paikoilleen - ei voi tulla yleiseksi 	<ul style="list-style-type: none"> - välinpitämättömyys tai vastapuolen kriminalisointi - tukahduttamispyrkimykset - kritiikin torjunta - käytetään malliesimerkkinä hahattelusta ja tuohikulttuuri-vaihtoehtoliikkeistä
KRIITTINEN YHTEISTÖ	
<ul style="list-style-type: none"> - kritiikki, painostus, epäkohtien julkisuus - vaatimuksia omien toimintaedellytysten saamiseksi - minimaaliset kompromissit - tavanomainen osallistujakunta karsiutuu - ei yleistä tukea - tavoitteiden saavuttaminen epävarmaa 	<ul style="list-style-type: none"> - vuorovaikutusta vältetään - kritiikki vaiennetaan minimaalisella tuella - pyritään poistamaan kritiikin aiheet - esitetään vastakritiikkiä ja vaihtoehtojen mahdottomuutta
SOPEUTUVA YHTEISTYÖ	
<ul style="list-style-type: none"> - liittoutuminen vastapuolen kanssa - molemminpuolinen hyöty - normaalit vaikutuskanavat - vakiintuminen ja yleinen hyväksyntä - mielistely - omaehtoisuus katoaa osana - alistuminen kontrolliin ja ehtoihin - kritiikistä luopuminen - ei tavoita marginaaliryhmiä - vaarana virallistuminen 	<ul style="list-style-type: none"> - molemminpuolinen palvelusuhde - tuetaan vastapuolta monipuolisesti - käytetään oman edistyksellisyyden mannekiinina - jos yhteistyö kitkatonta, annetaan tuet ja toimintaruha - vastapuoli halutaan nähdä osana omaa linjaa - vastapuolta kontrolloidaan ja sille asetetaan »pehmeitä»ehtoja - integraatiopyrkimykset
VIRALLISET REFORMIT	
<ul style="list-style-type: none"> - ei erillistä vaihtoehtoista toimintaa - idea ja henkilöt siirtyvät vaihtoehtokentältä pois - vaihtoehtoja ei näennäisesti tarvita, koska virallinen toteuttaane 	<ul style="list-style-type: none"> - oma organisaatio toteuttaa vaihtoehtoista ideaa - ongelmana kuinka saada organisaatio ja henkilöstö mukaan - muodollinen muutos - kokeilut virkistävät, mutta mikä lopulta muuttuu?

Irtisanoutuminen

»Pitäis olla omatoimista, että siihen ei sotketa kaupunkia ja näitä virkaportaita. Sillon ruppee porukka karttamaan paikkaa. Jos virallinen taho sotketaan liian paljon mukaan, niin kohta ollaan hukassa. Me ei ruveta toimimaan kaupunkin eholla eikä sosiaalilaitoksen eikä minkään. Aikaisemmin on ollu puhetta, että kaupunki rahottais ja panis sosiaalilaitoksen puolelta tänne valvojaa, mutta me ei suostuttu siihen.» (Sirkkulanpuiston osallistuja)

Irtisanoutuja-projektit pysyttelevät virallisesta järjestelmästä mahdollisimman kaukana, tai sitä ei ole niille edes olemassa. Projektien osallistajat kuuluvat usein ryhmiin, joiden erityisiä tarpeita virallinen järjestelmä ei ole kyennyt ottamaan huomioon ja joille ylhäältäpäin tuleva kontrolli on erityisen vastenmielistä. Kompromissitonta omaehtoisuuttaan korostaviin toimintaryhmiin voikin tulla mukaan jäseniä sellaisista osakulttuureista, jotka eivät ole integroitavissa sosiaalivaltiolisin keinoin (Raschke & Schliehe 1987, Olk & Otto 1981). Sosiaalivaltio joutuu puolestaan turvautumaan epävirallisiin toimintaryhmiin kohdatessaan ongelmia, joissa sen omat byrokraattis-professionaaliset toimenpiteet ovat tuloksettomia, liian kalliita tai jotka edellyttävät erityistä luottamuksen saavuttamista ja paneutumista kohderyhmän osakulttuuriin. Näin on esimerkiksi erilaisten nuorisoryhmien, pakolaisten, irtolaisten, etnisten vähemmistöjen ja huumeongelmaisten kohdalla.

Irtisanoutujien kriittisyys virallista järjestelmää kohtaan ei ole välttämättä itsetarkoituksellista, vaan funktionaalista-se takaa vapauden, jota poikkeukselliset toimintamuodot edellyttävät. Sosiaalivaltio joutuukin ottamaan riskin: jotta vaihtoehtoinen sosiaalityö osakulttuurien parissa olisi mahdollisimman tuloksesta, se tarvitsee laajoja toimintavapauksia. Mutta

samanaikaisesti projekteihin voi sisältyä yhteiskunta- rauhan vastaista potentiaalia, jota valtio haluaa kontrolloida.

Irtisanoutumisstrategia perustuu useimmiten kohteiden kokemukseen siitä, että viranomaiset haluavat vain kontrolloida ja että yhteistyöstä ole hyötyä. Koko sosiaalivaltiota ei välttämättä kyseenalaisteta, vaan kritiikki rajoittuu oman toiminnan riippumattomuuden varjeluun.

Suomessa on vain harvoja tietoisesti autonomisuu- teen pyrkiviä vaihtoehtoisen sosiaalityön toimintaryhmiä lähinnä uusissa itseapuliikkeissä. Niidenkin strategia on toiminnan vakiintuessa yleensä muuttunut vi- ranomaisystävälliseen suuntaan. Niinpä julkisuut- ta hyväkseen käyttävät liikkeet — kuten asunnottomien liikkeet — ovatkin harvinaisuudessaan kiusal- lisia viranomaisille ja julkiset konfliktit pyritään välttämään etukäteen minimaalisilla myönnytyksil- lä.

Kriittinen yhteistyö

»Meillä on erikseen tää julkisivu, jota työnnetään paperina eteenpäin. . .» (nuorten toimintayhdis- tyksen aktivisti)

Kriittinen yhteistyö kiteytyy tavoitteeseen toimia niin autonomisesti kuin mahdollista ja tehdä yhteistyötä vi- rallisten järjestelmien kanssa vain välttämättömän verran. Strategiaan on ehkä päädytty, kun tiukka irti- sanoutuminen on rajoittanut välttämättömien ulkois- ten toimintaedellytysten saamista. Esimerkiksi organi- soituminen yhdistykseksi on usein keino välttää suora- nainen julkinen interventio ja taata silti materiaaliset toimintaedellytykset. Vaihtoehtoiset asuin- ja työyh- teisöt sekä uudet itseapuliikkeet ovat päätyneet taval- lisesti yhdistysmuotoisuuteen ja kriittiseen yhteistyö- hön.

Ratkaisevaa vaihtoehtoprojektille on, voidaanko

yhteistyöstä huolimatta säilyttää toiminnan sisällöllinen riippumattomuus vai ohjautuuko toiminta hallinnon odotuksia myötäileväksi. Esimerkiksi kuntien ostopalvelusopimuksen ja työllistämistuen kautta yhteisöön tulee ulkopuolisia ehtoja. Vapaaehtoisen työn luonne muuttuu, jos se virallistetaan palkkatyöksi ja yhteiselämä vammaisten ja ei-vammaisten ihmisten kanssa voi saada omituisia byrokraattisia elementtejä, kun siitä tulee kuntainliitolle myytävää sosiaalipalvelua.

Mitä epämääräisempi ja vaihtoehtoisempi hanke on, sitä tärkeämpää on saada sille tukijoita eri suunnasta. Päätöksentekijöiden henkilökohtainen vakuuttaminen hankkeen tarpeellisuudesta takaa asioiden edistymisen varmemmin kuin muodolliset vaikuttamiskanavat. Myös toiminnassa mukana olevat sosiaalivalttiollisten järjestelmien työntekijät antavat vaihtoehtoiselle toiminnalle vakuuttavuutta viranomaisten silmissä.

Painostusta ja julkista kritiikkiä käytetään vasta, jos hanke saa pitkään jyrkkää vastustusta. Virallisen järjestelmän suhtautuminen kriittisiin vaihtoehtohankkeisiin riippuu siitä, kuinka vakavaksi se arvioi hankkeessa käsiteltävän sosiaalisen ongelman. Halvesin (& al, 1987) tutkimuksessa verrattiin huumenuorten vanhempien itseapuryhmää ja seniorien suojaliitto Harmaita Panttereita. Vanhempien ryhmä sai alan viranomaisilta täyden tuen, mutta Harmaiden Panttereiden ongelmaa, vanhusten huonoa kohtelua yhteiskunnassa, ei myönnetty, eikä vanhusten etujen ajamista haluttu tukea. Harmaiden Panttereiden julkisuutta saaneet mielenosoitukset vanhainkodin edustalla ärsyttivät viranomaisia, mutta pakottivat liikkeen vaatimiin toimenpiteisiin ja toivat liikkeelle uusia kannattajia (emt.). Yhteydenpito viralliseen järjestelmään ei siis merkitse aina tuen anomista, vaan se on myös sinänsä keino vaikuttaa. Vastapuolen on pakko reagoida painostukseen ja julkiseen kritiikkiin. Kireä vastakkain-

asettelu voi osoittautua tehokkaammaksi asioissa, jotka eivät ole edenneet neuvottelemalla.

Sopeutuva yhteistyö

»Viranomaisyhteistyön avulla pyritään saamaan yhdistyksen toimintaedellytysten luomiseen laaja ammattitaitoisten henkilöiden asiantuntemus, mikä on toiminnan kehittymisen kannalta osoittautunut erittäin hyödylliseksi.» (Työterapeuttisen yhdistyksen toimintasuunnitelma)

Sopeutuvassa yhteistyössä vaihtoehtoprojekti katsoo pääsevänsä tavoitteisiinsa parhaiten läheisessä yhteistyössä virallisten organisaatioiden kanssa. Suomalaisille viranomaisillekin tämä on itsestään selvin strategia. Niinpä sopeutuvaa yhteistyötä noudatetaan kaikkein johdonmukaisemmin virkamiesvetoisissa projekteissa. Virallisen järjestelmän edustajat myöntävät vaihtoehtoisen toiminnan tarkoituksenmukaisuuden ja mottona on molemminpuolinen hyöty. Taustalla voi kuitenkin olla integrointipyrkimys tai halu pitää projekti oman organisaation kontrollissa. Toisaalta hyvin toimiva ryhmä voi myös etäännyä virallisesta holhouksesta.

Esimerkiksi Halvesin (& al, 1987) tutkimuksessa huumenuorten vanhempien itseapuryhmä mukautui aluksi yhteistyöhön perustaessaan neuvonta-asemaa, koska ryhmältä puuttui omaa asiantuntemusta. Kun vanhemmat olivat omaksuneet tietoja ammatilaisilta ja kun heillä sen lisäksi oli kokemuspääomaa, he ylittivät toimintapätevyydessään ammatillaiset. Välimatka auttamisjärjestelmiin kasvoi myös siksi, että ryhmän valistustoiminta toi esiin niiden epäkohtia (emt. 195-6).

Sopeutuvan yhteistyön heikkoutena vaihtoehtoprojektin kannalta on mahdollisuus suoraan kritiikkiin ja osittain luopuminen omista toimintaperiaatteista. Lisäksi sopeutuvassa yhteistyössä hankkeen vetäjät

voivat suuntautua yhä enemmän viranomaisiin ja vieraantua kohteiden intresseistä. Esimerkkejä on kylliksi siitä, kuinka kriittinenkin ja poikkeuksellista lähestymistapaa soveltava hanke näivettyy vähitellen erottumattomaksi lenkiksi viralliseen järjestelmään. Toisaalta on esimerkkejä taitavasta yhteistyöstrategiasta, joka voi muuttaa virallista järjestelmää alhaaltapäin. Ammattiauttajat ovat valmiita ottamaan oppia vaihtoehtoisista käytännöistä, jotka esittävät kritiikkiä varovaisesti ja tarjoavat tuoreentuntuisia ratkaisuja ammattilaisia turhauttaneisiin ongelmiin.

Kanavoituminen viralliseksi reformiksi

Viralliset vaihtoehtoreformit ovat osa hallinnon sisäistä pyrkimystä vastata sosiaalivaltion kritiikkiin. Juuri Suomelle on tyypillistä, että viralliset organisaatiot pyrkivät soveltamaan vaihtoehtoisia ideologioita toiminnassaan. Yhtäältä on ihailtava järjestelmien kykyä vastata uusiin virtauksiin. Toisaalta on todennäköistä, että virallistaminen vesittää ideat: vaihtoehtoja ei tarvita, koska valtio tekee ne jo. Mutta houkuttelevalta ei tunnu myöskään ajatus sosiaalivaltiosta, joka suhtautuisi totaalisen kielteisesti vaihtoehtoihin ideoihin tai sulkisi ne oman järjestelmänsä ulkopuolelle. Perusrivistä jätetään kysymys, voiko vaihtoehtoisten ideoiden toteuttamisesta tehdä muodollista normia. Toiveita kohteiden omaehtoisuudesta tai auttamisen kokonaisvaltaisuudesta ei tarvitse tinkiä, sillä se ei haudata siksi, että toiminta siirtyy virallisten seinien sisälle. Mutta jääkö enää missään tilaa luovuudelle, jos normaliteeteista poikkeaminenkin standardisoidaan?

Hyvinvointivaltion palkkatyöläisiä ei voida lopulta velvoittaa tietyn tyyppiseen ajatteluun. Voi myös olla, että hedelmällinenkin ruohonjuuritasolta nouseva keskustelu tyhjennetään, kun virallisen organisaation edustajat esittävät itse itseään koskevan kritiikin ja tulkitsevat kohteidensa tunteja. Sosiaalivaltiokansalaisten osallistumiselle ei jää enää merkittäviä funkti-

oita. Kriittisistä asiakkaista tulee viranomaisten toimintaa legitimoivia alibiasiakkaita ja kerran suunsa avanneista protestoijista ammattimaisia »kansalaisia» osallistumaan hallinnonuudistuksiin.

Vaihtoehtoliikkeitä imitoivissa virallisissa reformeissa ei useinkaan oteta huomioon kansalaisyhteiskunnan omaehtoisten yhteisöjen ja poliittis-hallinnollisten organisaatioiden perin erilaista toimintarationaalisuutta. Se mikä epävirallisessa yhteisössä on mahdollista, ei aina ole mahdollista virallisen järjestelmän keinoilla. Hallinnollisella systeemillä on käytettävissään vain oman systeeminsä välineet, eikä se voi aidosti motivoida kansalaisten omaehtoisia aktiviteetteja. Erilaisista hallinnon käynnistämistä kokeiluista näyttää hyötyneen hallinto itse. Arvioitaessa kokeilun tuloksia tai merkitystä todettiin tyytyväisyydellä oman organisaation sisäinen kehittyminen:

»... (yhdyskuntatyön kokeilun) paras anti on ollut oppimisprosessi, jossa on opittu keskustelemaan asioista, olemaan ja tulemaan toimeen ongelmien kanssa realistisesti.» (yhdyskuntatyöntekijä)

»Toiminnan merkitys on ollut siinä, että on oppinut uusia näkökulmia, arvostamaan muiden hallintokuntien työtä, toiminta on vaikuttanut viranomaisten ja kansalaisten ajatteluun.» (virkamies, jonka johtama hallintokunta osallistui kokeiluun)

Se että virkamiehet oppivat uudenlaisia näkökulmia ja paneutuvat työhönsä tavallista syvällisemmin, ei lopulta ole kovin merkittävä tulos suurisuuntaiselle kokeilulle, vaan vasta minimiedellytys todelliselle muutokselle asenteissa tai asiakkaan asemassa. Esimerkiksi asiakkaiden asemaa ja osallistumista selvittäneen sosiaali- ja terveysministeriön työryhmän käynnistämässä kokeiluissa haluttiin lisätä vanhempien vaiku-

tusmahdollisuuksia lastensa päivähoidon sisältöihin ja rakenteisiin. Jos kokeilujen merkityksekksi jää vaihtelun tuominen organisaation rutiineihin tai työntekijöiden oman työn kehittäminen entisissä rajoissa, ei rakenteita välttämättä kyseenalaisteta ja suhde kohteisiin säilyy lähes entisellään:

»Suurimpana kokeilun antina on ollut siihen osallistuneen henkilökunnan paneutuminen yhteistyömuotojen pohtimiseen ja suunnitteluun. Tämä asiaan syventyminen on synnyttänyt uutta näkökulmaa ja myös pyrkimystä kokeilla totutusta poikkeavaa yhteistyötä ja kehittää entisen sisältöä. Jo entuudestaan päivähoito on huomionnut lasten vanhemmat luonnollisena osana työtään. Mitään mullistavaa ja vanhaa käytäntöä suuresti muuttavia työtapoja ei ole ollut, mutta sisällön laatu ja asian tärkeys ja ymmärrys todellisesta osallistumisesta ovat kehittyneet.» (Raportti erään kaupungin päiväkodeissa suoritetusta kokeilusta)

Toinen Suomelle tyypillinen kummallisuus uudistuksessa on, että ne lähtevät ylhäältäpäin. Tai kuten Sipilä asian ilmaisee: »Skandinaavisen sosiaalivaltion rakenteellisena erehdyksenä on, että valtio toimii, mutta kansalaiset eivät» (Sipilä 1986, 115). Uudistuksen pitkäaikaisen vaikuttavuuden avainkysymys voi olla, tulevatko uudet toimintaohjeet hallinnon hierarkian portaita alaspäin, vai nouseeko uudistus ruohonjuuritason suorittavien työntekijöiden pakottamana muutoksena ylöspäin.

Virallisten vaihtoehtoreformien ainoaksi, mutta varsin painavaksi puolustukseksi jää, että niiden kautta uudet kriittiset virtaukset tulevat periaatteessa kaikkien sosiaalivaltion instituutioiden asiakkaiden hyväksi, eivätkä rajaudu yksittäisiin epävirallisiin toimintaryhmiin.

Suomalaiset vaihtoehtoisen sosiaalityön yhteisöt ja toimintaryhmät painottuvat siis strategioiden viralliseen järjestykseen sopeutuva strategia. Vaihtoehtoliikkeiden kritiikkiä reflektavia tai niiden ideoita soveltavia virallisia reformeja on lukuisia. Kriittistä yhteistyötä noudatetaan lähinnä alkuvaiheessa tai tilapäisesti kiistojen ilmetessä. Irtisanoutumisesta löytyy vain yksittäisiä lyhytaikaisia esimerkkejä.

3. Kunnat ja vaihtoehtoryhmät

Käytännössä vaihtoehdot projektit operoivat nimenomaan kuntien kanssa. Kunnallispoliittiset reformit, kuten vapaakuntakokeilu, palveluiden alueellistaminen ja kuntalaisten osallistumiskokeilut pyrkivät kaikki ainakin periaatteiden tasolla kuntalaisen ja viranomaisten suhteen uudistamiseen sekä kuntalaisten omien yhteisöjen merkityksen moninkertaistamiseen.

Kun vaihtoehdosektori ei ole Suomessa poliittisesti selkeästi identifioitavissa, ei kunnallispolitiikassa ole vaihtoehdokkeille automaattisia kannustajia ja vastustajia. Hankkeet voidaan nähdä periaatteessa minkä tahansa poliittisen suunnan intressien mukaisiksi tai vastaisiksi. Vasemmisto voi tulkita ne alistettujen solidaarisuudeksi ja yhteiskuntakriittiseksi toiminnaksi. Oikeisto taas voi samastua valtiollisen holhouksen vastustukseen ja omin avuin pärjäämisen ideologiaan. Toisaalta vasemmisto pelkää yksityistämistä ja oikeisto oikeuksiaan vaativia vähäosaisia. Jos vaihtoehdotryhmän poliittista sijaintia ei voida tunnistaa ja jos sen toimintatavatkin ovat epäilyttäviä, ei tukijoita löydy mistään. Monet projektit kokivatkin, että toiminnan sisällöllä sinänsä ei välttämättä ollut merkitystä päätöksenteossa, vaan ratkaisevaa on, millaiseksi kunnallisen valtapelin nappulaksi se hahmotetaan. Toisaalta tutkijat toteavat puoluepoliittisten rintamien ja hallintokuntien yksimielisyyden rakoilevan juuri vaihtoehdotisten toimintaryhmien arvostuksessa (Becher & al

293, myös Halves & al 1987). Niin kauan kun projektit ovat luonteelta harmittomia ja marginaalisia — ja sitä suurin osa on — ei millään poliittisella suunnalla ole intressiä vastustaa niitä yksioikoisesti, jos aiheutuvat kulut ovat kohtuullisia.

Myös vastaavissa saksalaisissa tutkimuksissa kunnallispoliitikkojen suhdetta vaihtoehtohankkeisiin kuvataan epärationaaliseksi ja sattumanvaraiseksi (esim. Becher & al emt.) Sitä ohjaavat enemmän päivänpoliittiset intressitilanteet ja mielipiteenmuokkaajien orientaatio kuin perehtyminen käsilläolevaan ongelmaan ja sen ratkaisuvaihtoehtojen asiallinen arviointi. Kunnallispolitiikan avainhenkilöt voivat vaikuttaa myös positiivisesti ja näyttää vaihtoehtoprojektille vihreää valoa (vrt. myös Kansalaistottelemattoman käsikirja 1988, 55). He ovat Suomessa verrattavissa vaihtoehtovirkkamiehiin, jotka vaikkapa edistyksellistä imagoa tavoittelevina sosiaalijohtajina tai paikallisina mielipiteenmuokkaajina voivat ajaa kunnan päätöksenteossa lävitse vaihtoehtohankkeiden tukemista.

Mikäli toimintaryhmän ongelman vakavuutta ei julkisuudessa ole myönnetty, on tuen saaminen asiallinen perustein vaikeaa. Tampereen kaupunki torjui vaihtoehdoisen sosiaalipolitiikan liikkeen tuki- ja rohkaisuaseman tarpeellisuuden vetoamalla jo vakiintuneiden sosiaalialan avustettavien järjestöjen runsauteen ja toiminnan päällekkäisyyteen. Kuopion kaupunki katsoi alkuvaiheessa, ettei Sirkkulanpuiston toimintayhdistyksen kaltaista vaihtoehtoista raittiustyötä tarvita viitaten raittiuseräjäjärjestöihin ja kaupungin raittiustoi-mistoon. Saksan liittotasavallassa Göttingenin kaupunki ei pitänyt työttömien toimintakeskusta tarpeellisenä, vaan kehotti työttömiä liittymään urheiluseuroihin tai siirtolapuutarhayhdistykseen (Matthies 1985).

Hallinnollisiin toimenpiteisiin, ammatillisiin suoriteisiin ja muodollisiin organisaatioihin pitäytyvät järjestelmät ovat avuttomia ottamaan vastaan kansalai-

silta tulevia, toimintaorientaatioltaan täysin erilaisia haasteita. Yksioikoinen vastustus saattaa olla neuvottoman virkamiehen tai organisaation ainoa itselleen perusteltavissa oleva reaktio. Vasta esimiehen tai poliittisen vaikuttajan myönteinen kannanotto voi muuttaa suhtautumista avoimemmaksi. Toisaalta on esimerkkejä siitä, kuinka kunnan viranomaiset ja poliitikot innostuvat ylenpalttisesti vasta idea-asteella olevasta vaihtoehtohankkeesta ja kilpailevat julkisuudessa keskenään kunniaa tukea sitä. Jos hanke ei runsaana virtaavasta tuesta huolimatta käynnistyäkään odotetulla tavalla, tukijat vetäytyvät vähin äänin ja jättävät vastuun turhautuneille kohteille.

VII

NÄKÖALANA

1. Kohti valtion ja omaehtoisuuden uutta suhdetta

»Sosiaali- ja hyvinvointivaltiolliseen ohjelmaan sisältyviä tavoitteita ei voida enää saavuttaa yksin valtiollisella toiminnalla, vaan se riippuu pareminkin valtiollisten tai puolivaltiollisten ja välittävien toimijoiden sekä sosiaalipalveluiden kohteiden sopivasta yhteisvaikutuksesta.» (Kaufmann, 1987, 20)

Hyvinvointivaltion palvelujärjestelmien tulevaisuuden kulmakysymykseksi on noussut niiden kyky ottaa vakavasti kansalaisyhteiskunnan omaehtoinen potentiaali. Mutta kansalaisliikkeiden tyytymättömyys ei yksin ole riittänyt horjuttamaan hyvinvointivaltiollisen projektin itseluottamusta. Vieläkin tärkeämpiä uusien strategioiden etsinnän käynnistäjiä ovat järjestelmien omat umpikujat.

Hyvinvointivaltion »utopistiset energiat» ovat ehtymässä, eivätkä sen lupaukset sosiaalisesta tasa-arvosta kuulosta uskottavilta (Habermas 1985). Työyhteiskunnan jatkuvan kukoistuksen varaan rakennettu ohjelma on neuvoton jälkiteollisessa modernisaatiovaiheessa. Sitä tarvitaan yhä enemmän, mutta sillä on yhä vähemmän välineitä vastata kysyntään. Hyvinvointivaltion toiminta-alueet kasvavat, vaikka se ei ole pystynyt täyttämään aikaisempiakaan lupauksia.

Edessä on Luhmannin (1981, 8) kuvaama noidankehä: kun systeemin toiminnan tuloksiksi ei voida osoittaa annettujen lupauksen täyttämistä, aletaan tuloksina pitää sitä, että sen organisaatio laajenee. Koska auttamisjärjestelmillä on periaatteessa rajaton tehtävä, ne eivät voi koskaan onnistua niissä täydellisesti.

Kun koko väestö on päässyt hyvinvointivaltiollisten järjestelmien yhteyteen ja tullut niistä riippuvaiseksi, joutuvat järjestelmät pakosta orientoitumaan enemmistön tarpeiden mukaan. Keskiluokkaistuva enemmistö on jo oppinut ajamaan intressejään suomalaisessa sosiaalivaltiossa. Toissijaiseksi jäävät ne, jotka eivät kykene esittämään oikeita vaatimuksia, ja jotka eivät ole poliittisesti painovoimaisia.

Hyvinvointivaltion ristiriidat konkretisoituvat amatillisessa sosiaalityössä. Sosiaalityö ei voi muuttaa niitä yhteiskunnallisia reunaehtoja, jotka sekä tuottavat ja ylläpitävät sosiaalisia ongelmia että estävät niiden lopullisen ratkaisemisen. Sosiaalityön kautta valtiollisilla systeemeillä on pääsy syvälle sellaisille elämissen alueille, jotka periaatteessa ovat julkiselta vallalta suljetut. Samalla sosiaalityön olisi kuitenkin suojeltava ja tuettava kohteidensa omaehtoista selviytymistä. Ristiriita on sisäänrakennettuna jo sosiaalityön historiallisessa olemuksessa: se on huolehtivan äidillisyyden ja ideologisen sosiaalisen muutostyön sovittamista virkarutiinien ja byrokraattisesti säädelyjen toimenpiteiden rytmiin (vrt. myös Hänninen 1989 ja Satka 1988).

Sosiaalityön ristiriidat voi tiivistää ensinnäkin sen tehtävänasettelun ja välineiden *määrällisen* vastaavuuden mahdottomuuteen: tuskin koskaan on mahdollista kouluttaa, kustantaa ja motivoida sellaista sosiaalityöntekijöiden määrää, että lupaus sosiaalisten ongelmien ratkaisemisesta edes yksilöiden ja perheiden tasolla tulisi lunastetuksi. Toiseksi sosiaalityön tehtävät ja välineet eivät vastaa *laadullisesti* toisiaan. Sosiaalisten ongelmien taustalla olevat tekijät ovat suurimmak-

si osaksi sosiaalityön toimenpidevalikoiman ulottu-
mattomissa. Kolmantena on sosiaalityön *toiminnalli-*
nen umpikuja: mitä enemmän ja tehokkaammin se toi-
mii, sitä enemmän sitä tarvitaan.

Johtopäätöksenä ei kuitenkaan voi olla sosiaalityön
lopettaminen, sillä sosiaalityö on välttämätön seuraus
rakenteellisesti syntyneestä yhteiskunnallisen huolen-
pidon tarpeesta, joka on vain syvenemässä. Sen sijaan
sosiaalityön — kuten koko hyvinvointivaltiollisen jär-
jestelmän — on arvioitava uudelleen toimintansa ja ta-
voitteidensa vastaavuutta. Juuri tässä tilanteessa pro-
fessionaalis-byrokrattiset järjestelmät ovat alkaneet
tähyillä kansalaisten epävirallisten aktiviteettien suun-
taan. Yhteistyöstä niiden kanssa on tulossa eräs refor-
mistinen valttikortti, jolla umpikujaan ajettu hyvin-
vointivaltio pyrkii lunastamaan itselleen tulevaisuutta.

2. Ammatillisen sosiaalityön näköalana

Hyvinvointivaltion ja kansalaistoiminnan uusille työn-
jakomalleille on yhteistä vaatimus hyvinvointivaltiol-
listen järjestelmien rajoittamisesta. Useimmista »sopi-
van yhteisvaikutuksen» malleista voikin tunnistaa
pohja-ajatuksen, joka tiivistyy ekologisen sosiaalipo-
liitiikan mallissa (ks. esim. Opielka 1985a 74-82 ja
1985b, 282). Se perustuu kahteen käsitteeseen: sosiaa-
livaltiolliseen perusturvaan (Subsistenzsicherung) ja
kansalaisten itseorganisointumiseen (Selbstorganisa-
tion). Perusturva tai toimeentulotakuu ei viittaa pel-
kästään palkkatyöstä irrotettuun taloudelliseen toi-
meentuloon. Hyvinvointivaltion tulee ohjelman mu-
kaan taata toimeentulon lisäksi peruspalvelut, infrast-
ruktuuri sekä oikeudelliset vapausalueet. Valtion toi-
minnan rajaaminen taloudellisen ja oikeudellisen pe-
rusturvan takaamiseen yhtäältä vähentäisi kansalaisiin
kohdistuvaa hallitsemista ja toisaalta edesauttaisi kan-
salaisyhteiskunnan omaehtoisuuden kehittämistä.¹³

13 Vaikka toimeentulotakuu kohentaisi olennaisesti nimenomaan naisten miehestä riippu-
matonta selviytymistä, on ekososiaalipolitiikan mallin sosiaalipalveluita koskeva osa saanut

Rajoitusvaatimukset pakottavat myös ammatillisen sosiaalityön uudelleenarviointiin. Esimerkiksi Blanke ja Sachße (1987, 14-17) hahmottavat sosiaalityön kasvavan ylikuormituksen hätäjarruksi omien rajojen tarkistamista: on luovuttava mahdollottoman yrittämisestä ja keskityttävä tekemään kunnolla se, mihin on objektiiviset mahdollisuudet ja jonka tuloksellisuus on todennäköistä. Koska »valtio voi kyllä hyväillä, mutta ei rakastaa» (Blanke & Sachße, 1978), ei kansalaisille tule antaa katteettomia lupauksia. Pelkkä hyvä tarkoitus ei riitä oikeuttamaan puuttumista kohteiden elämään, vaan toiminnan tulee perustua tiukkaan analyysiin siitä, onko aiottu tulos todella saavutettavissa käytettävissä olevilla välineillä.

Kirjoittavat epäilevät, että sosiaalityössä ei olekaan maksimaalisesti hyödynnetty niitä välineitä, joiden vaikuttavuus on todennäköistä. He viittaavat mahdollisuuksiin ehkäistä ja laukaista sosiaalisia ongelmalanteita myös yksilötasolla jo olemassa olevan lainsäädännön ja taloudellisen tuen keinoin. On esimerkiksi katteetonta odottaa, että sosiaalityöntekijä voisi olla kaikkien yksinäisten ystävä tai peukaloida ihmisten elämänsisältöjä mielekkäiksi. Sen sijaan hän voi sosiaalivaltion resursseja käyttämällä luoda edellytyksiä sille, että ihmisten on helpompi kohdata toisiaan ja säilyttää autonomia ihmissuhteissaan.

Sosiaalityöntekijän on lähes mahdoton taltuttaa häiriintynyttä perhettä ja taata sille normaliteetin jatkuvuus, mutta sosiaalivaltion välineillä voidaan tukea elinolosuhteita, joissa perheet voivat käyttää omia voimavarojaan ja rauhassa päätyä itsevastuulliseen ratkaisuun. Esimerkiksi kunnan asunto tai taloudellisen helvetin laukaiseminen ovat keinoja, joiden vaikuttavuudelle on periaatteessa takeita. Samoin tilojen antaminen kansalaisten omaehtoiselle tukitoiminnalle

arvostelua tai täydentäviä vastaehdotuksia nimenomaan naisilta (ks. esim. Anttonen 1988b, 16, Gerhard 1988, Schreyer 1987, Riedmüller 1988). Itseapu kun on useimmissa yhteiskunnissa lopulta naisen apua.

voi olla tuloksellisempaa kuin sosiaalivaltiollinen yhdyskuntatyö, jonka suurin ongelma on asukkaiden passiivisuus. Puuttamalla asuntotuotantoon, yhdyskuntasuunnitteluun ja liikennejärjestelyihin sosiaalityö saattaisi vaikuttaa paljon syvällisemmin ja kestävämmiin perheiden elinolosuhteiden kohentamiseen kuin yksittäisen sosiaalityöntekijän jälkikäteen korjauksella työpäivillä (Blanke & Sachße 1987, 320).

Ekologiseen orientaatioon sekä auttamisjärjestelmien ja kohteiden elämismailman väliseen ristiriitaan liittyvät myös Olkin (1986a, 150, 182) rajanvedot. Hänen mukaansa virallisten organisaatioiden työntekijät joutuvat joka tapauksessa toimimaan oman systeeminä rationaalisuudella, jolloin sitoutuminen asiakkaan elämismailman ehtoihin on periaatteessa yhteensopimattonta. Siksi sosiaalityön organisaatioiden ja ammattikäytäntöjen tulee jatkuvasti reflektoida toimintansa rajoja (emt. 240). Ammatillisen sosiaalityön perspektiivi on Olkin teeseissä kahtalainen: yhtäältä professionaalisen katseen näkökenttä laajenee, kun koko sosiaalinen verkosto ja sosioekologinen elämäntilanne otetaan huomioon. Toisaalta sosiaalityön professionaalinen toiminta supistuu, kun tunnustetaan toiminnan rakenteelliset rajoitukset. Sosiaalityön vastuu- ja pätevyysalueiden uudelleenarvioinnin tuloksena ammatillinen sosiaalityö näkisi itsensä ensisijaisesti yhteiskunnallisten edellytysten luojana, elämismailman suojelejana ja kansalaisten omaehtoisen elämän esteiden poistajana.

Kolmantena sosiaalityön perspektiivinä on avautuminen yhteistyöhön ei-institutionaalisten hyvinvoinnin tuottajien ja vaihtoehtoisen sosiaalityön kanssa. Itseapuliikkeiden ja kohteiden organisoitumisen lisääntyminen ei siis merkitse, että ammattilaisista voitaisiin luopua. Päinvastoin ammattilaisten uutena tehtävänä on maallikkojen aktivointi, koulutus ja neuvonta sekä yhteyksien luominen viranomaisiin ja instituutioihin (Hegner 1986, 167-169). Omaehtoisuuden ja itseorga-

nisoitumisen kukoistus aiheuttaa myös kustannuksia. Kun avuntarvitsijoiden on autettava enemmän itseään, julkisten järjestelmien on annettava heille entistä enemmän teknistä ja organisatorista apua, tiloja sekä suoraa taloudellista tukea. Kaiken edellytyksenä on viranomaisten ja epävirallisten yhteenliittymien yhteistyömuotojen radikaali muuttuminen nykyisestä vastakkainasettelusta (Hegner, emt. 167-169).

Suomessa sosiaalityön utopistiset energiat pulppusivat sosiaalivaltion suurina rakennusvuosina ennen kaikkea sosiaalityöntekijöiden lisäämisestä ja koulutustason nostamisesta. Mutta säilytetyt heikot työehdot eivät ole houkutteleetkaan niitä, joiden varaan lupaukset paremmasta sosiaalityöstä perustuvat. Juuri suomalaisen sosiaalivaltion tilanteessa, jossa sosiaalityöntekijöitä ei tunnu olevan riittävästi, olisi ehkä paikallaan reflektoida heidän tehtävänantoaan. Olisi harkittava, mitkä tehtävät ovat sisällöltään ja merkittävyydeltään sellaisia, että sosiaalityöntekijä voi käyttää ja harjaannuttaa niissä laajan yhteiskuntatieteellisen koulutuksensa antamaa pätevyyttä. Olisi myös kysyttävä, ovatko työehdot esimerkiksi toimintavapauden suhteen koulutusta ja vastuuta vastaavalla tasolla. Toisaalta voisi arvioida, mitä rutiiniluontoisia ja osin turhia tehtäviä voisi hoitaa toisin. Lopulta on kysyttävä myös, onko sosiaalityöhön siirtynyt ja institutionaalisoitunut ulottuvuuksia, jotka eivät siihen kuulu, vaan jotka voitaisiin jättää kohteiden omalle vastuulle.

Edellä mainituista malleista nousee alustavat ääri- viivat vaihtoehdoisen ja virallisen sosiaalityön rajanvedolle: mahdollisimman paljon kansalaisten omaehtoisuutta ja vain välttämättömän verran sosiaalityön professionaalisia interventioita. Missä virallisen sosiaalityön keinot loppuvat, käyvät tehottomiksi tai tuhoisiksi, on epävirallisilla yhteisöillä mahdollisuus (tai pakko) toimia. Omaehtoiset toimintaryhmät ovat paikallaan ongelmissa, joiden ratkaiseminen riippuu asianosaisen aktiivisuudesta. Samoin on tehtävissä, joissa

tarvitaan yksilöllistä, erityisolosuhteet huomioon ottavaa menettelyä. Lisäksi itseapuryhmä voi toimia paremmin silloin, kun tarvitaan nopeaa ja yksinkertaista organisaatiota (Hegner & al 1986, 167). Kokonaisuutena epävirallisen toiminnan merkitys myönnetään henkisen hyvinvoinnin, ihmissuhteiden ja elämän mielekkyyksysymysten kohdalla, joihin hyvinvointivaltio ei voi puuttua.

Kuitenkin osa suomalaisista vaihtoehtoprojekteista kohdistuu myös elämisen perusedellytyksiin liittyviin materiaalsiin ongelmiin. Sosiaalivaltiollinen systeemi on laajentanut näiden ongelmien nimissä omaa organisaatiotaan jo vuosikymmenien ajan. Ehkä sosiaalivaltion laajentumisprosessia olisikin paikallaan tutkia »aukipurkamalla» (vrt. Olk 1986b, 132) ja kysyä, miksi on osin epäonnistuttu jopa perusturvan takaamisessa ja huono-osaisuuden kohtuullisessa kompensaatiossa. Miksi siis kansalaiset näkevät tarpeelliseksi organisoida itse auttamistoimintaa sinne, missä sosiaalivaltio on puuhannut jo pitkään?

Muutammat onnistuneet vaihtoehtoprojektit eroavat virallisesta auttamistoiminnasta siinä, että ne ottavat alusta alkaen lähtökohdakseen kohteiden oman elämänpiirin toimintaehdot ja etsivät yhdessä kohteiden kanssa näihin ehtoihin ja tarpeisiin soveltuvia ratkaisuja. Ne pyrkivät maksimoimaan kohteen oman vastuun tilanteestaan, mutta samanaikaisesti luomaan mittatilaustyönä maksimaaliset edellytykset selvitä vastuusta. Ne eivät siis lähde ensisijaisesti auttamisjärjestelmän omasta toimintalogiikasta ja pätevydestä, vaan pyrkivät ottamaan siihen välimatkaa. Esimerkiksi Tuulenkylyn päiväkotit vastaa yksinkertaisella tavalla tässä kuvattujen mallien työnjakoa: monista normaliteeteista poikkeava asuinyhteisön päiväkotit on perheiden itsehallinnossa, mutta se rahoitetaan pääasiallisesti julkisin varoin (ks. Oravainen-Salmi 1989). Hankalasti työllistettävien ja kouluhäirikkönuorten innostuminen työnteosta nuorisoverstaassa voi johtua

siitä, että toiminnan ehdot ovat erilaiset kuin kouluopetuksessa tai tarjotuissa tavallisissa työllistämistöissä. Samoin päihdeongelman motivoiminen elämäntavan muutokseen voi olla mahdotonta tuntematta perusteellisesti niitä tekijöitä, jotka ohjaavat hänen elämäntapaansa. Auttamisjärjestelmän toimintarationaaliuteetti ja kohteen omat käsitykset elämän prioriteeteista eivät välttämättä tavoita toisiaan esimerkiksi vammaisten tavanomaisissa palveluissa, jolloin sopeutumisvalmennukset ovat tuloksettomia.

Virallisen auttamisjärjestelmän ja kansalaisten omaehtoisen kollektiivisen toiminnan optimaalista yhteisvaikutusta, välttämätöntä keskinäistä koskemattomuutta tai tehtävälueiden rajanvetoa ei siis todellakaan voi määritellä viivottimella. Sopivan yhteisvaikutuksen laihaksi ohjeeksi voi antaa vain professionaalisen itsereflektion. Siinä auttamisjärjestelmien ja auttajien pätevyys perustuukin kykyyn olla tekemättä sellaista, jonka asiakas voi tehdä itse paremmin. Tai kykyyn arvioida, millä tavalla tietyn ongelman kohteet voivat tukea toisiaan ja vaikuttaa yhteiskunnallisesti olosuhteisiinsa. Ammatillista pätevyyttä ei mitatakaan kyvyssä kerätä mahdollisimman paljon asiakkaita tai kehittää organisaatiota, vaan pätevyudessa purkaa järjestelmiä ja käytäntöjä, jotka ehkä ovat muodostuneet kohteiden autonomisen toimintakyvyn esteeksi.

Kansalaisen omaehtoinen ja kriittinen sosiaalityö on sinänsä epäluottamuksen tai pettymyksen osoitusta virallisia auttamisjärjestelmiä kohtaan. Mutta nimenomaan suomalainen, lopulta pitkälle hyvinvointivalti-
on työntekijöiden varassa toimiva versio on myös osittain järjestelmän omien työntekijöiden keino väistää umpikujaa. Uudenlainen herkkyys kohteiden tarpeita ja elämismailman toimintaehtoja kohtaan nousee usein juuri työntekijän itsereflektiosta ja sen havaitsemisesta, missä oma organisaatio on tehnyt vääriä ratkaisuja. Siten vaihtoehtoista sosiaalityötä voi tarkas-

tella myös uudistusliikkeenä, joka palauttaa ammatilliseenkin sosiaalityöhön välttämätöntä kriittisyyttä.

3. Mahdollisuuksien kiteytys

Tähänastisesta suomalaisesta hyvinvointivaltiotutkimuksesta on puuttunut palanen, joka arvioisi empiiriseen tutkimukseen pohjautuen kansalaisten omaehtoisen toiminnan mahdollisuuksia ja mahdottomuuksia sosiaalialalla. Tutkimukseni täyttää tätä tyhjiötä osittain, mutta jättää ulkopuolelle vielä suuren osan epävirallisen sektorin hyvinvointituotantoa, naisten usein näkymättömäksi jäävää vapaaehtoistoimintaa sekä kotitalouksien ja perinteisten lähiyhteisöjen panosta. Olen rajoittunut tarkastelemaan uudenlaista yhteisöllistä ja kriittistä auttamistoimintaa.

Suomalainen vaihtoehtoinen sosiaalityö on yhtäältä liikkeiden omaa toimintaa sosiaalialalla, toisaalta virallisen järjestelmän keinoja integroida ja soveltaa uusia tuulia itseensä. Vaihtoehtoisen sosiaalityön tarkastelu liikkeenä edellyttää odotusten suhteuttamista suomalaisiin niukan vastakulttuurin olosuhteisiin: massiivista yhtenäistä liikettä ei ole, vaan yksittäisiä toimintaryhmiä ja yhteisöjä yhdistävät ehkä vain tutkijan tulkitsemat yhteiset teemat. Liikkeiden profiiliin äärihaloilta löytyy yhtäältä tuhoontuomittuja vähäressurssisten ihmisten maailmanparannushankkeita. Toisaalla vaihtoehtoisuus on vain hienoista lipsumista tavanomaisesta sosiaalivaltiollisesta toiminnasta. Suurin osa on tässä välissä.

Vaihtoehtoisen sosiaalityön protesti on lopultakin melko reformistista. Se on yksittäisten epäkohtien parannusohjelmaa, uusien palvelujen tai sosiaaliturvan muotojen vaatimista tai asennekasvatusta. Se ei vaadi sosiaalivaltion toimintaperiaatteiden tai käytäntöjen vallankumousta vaan pyrkii kohdittain junailemaan itseään niiden ohitse. Tätä voi puolustaa ainoana järkevänä reaalipolitiikkana. Suomalaiset vaihtoehdot eivät lähdekään lyömään päätään autonomian tai sys-

teeminmullistamisen seinään, kuten esimerkiksi monet fundamentaaliset vaihtoehtoliikkeet Keski-Euroopassa ovat tehneet. Mutta taustalla ei ole pelkästään suomalaisten toimintaryhmien opportunisti, vaan ehkä paremminkin se, ettei koko kysymystä edes aseteta. Julkisen ja epäjulkisen, virallisen ja epävirallisen välinen raja on Suomessa niin epäselvä ja joustava, että vain harvoilla vaihtoehtoisilla projekteilla on syytä varoa sen yli astumista.

Vaisukin hyvinvointivaltion ja sen toimintatapojen kritiikki on silti kuulemisen arvoista. Se viestii marginaaliryhmien, huono-osaisten ja poikkeavien piilotettua hätää ja selviytymisvaikeuksia. Siten se asettaa vakavia kysymyksiä vallitsevien hyvinvointivaltiollisten turva- ja auttamisjärjestelmien käytäntöjen tarkoituksenmukaisuudelle. Mutta se ei kerro vain perinteisen huono-osaisuuden säilymisestä, vaan myös lukemattomista spesifeistä elämäntilanteista ja uudenlaisista tarpeista, joita hyvinvointivaltion tasausjyrä ja massamuotoinen normaalikompensaatio eivät tavoita. Ihmisten elämä ja ongelmat ovat lopulta kirjavampia kuin kehittyneinkään hyvinvointivaltio pystyy kattamaan.

Hyvinvointivaltiollisen sosiaalipolitiikan tasolla vaihtoehtoisiin toimintaryhmiin ja kokeiluihin ei kokonaisuutena voida kohdistaa suuria odotuksia. Lähes kaikki tutkimusaineistooni kootut tapaukset perustuivat hyvinvointivaltiollisten turvajärjestelmien hyödyntämiseen. Mielenkiintoista onkin, että pyrittäessä täyttämään uusintamisvajeita vaihtoehtoisella sektorilla vaihtoehtoisin välinein ja menetelmin, turvaudutaan siinäkin lopulta hyvinvointivaltioon. Siis samoin kuin perhe klassisessa sosiaalipoliittisessa mielessä on uusintamistehtävässään riippuvainen julkisista palveluista ja sosiaaliturvasta (ks. Anttonen 1989, 42), myös perheen heikentymisen seurauksena syntyneet uudet yhteisölliset uusintamisen muodot tarvitsevat hyvin-

vointivaltiollista turvaverkkoa.

Perinteisiin yhteisöihin suunnatut hyvinvointivaltio-olliset suorituspainet tai optimistiset odotukset kohtaavat Suomessa kutistuneen ydinperheen palkkatyön rytmittämän arjen. Kun monessa maassa vapaaehtoisuutta toivovien katseet kääntyvät kotirouviin ja osaikatyötä tekeviin naisiin, ei Suomella ole tällaisia käyttämättömiä reservejä. Palkaton hyvinvoinnin tuottaminen ei voi Suomessa suuresti lisääntyä, elleivät myös miehet osallistu siihen joukoittain (vrt. Anttonen 1988a, 175-176). Naisten suhde yhteisöllistämiseen onkin ristiriitainen: yhtäältä sitä pelätään yrityksenä lisätä naisten huolehtimistaakkaa, toisaalta naiset kehittävät utopioita arkea helpottavista yhteisöllisyyden muodoista (emt. 164, 189).

Suomalaisen arki onkin jo ajankäytön suhteen edelleen varsin joustamatonta palkkatyön ja asunto-orjuuden säätelemää putkea, josta poikkeaminen lennättää yksilön toiseen vaihtoehdottomuuteen. Vaihtohtoisen sosiaalityön kaltaiseen toimintaan tarvitaan kuitenkin ennen kaikkea aikaa.

Perinteiset yhteisöllisyyttä ja solidaarisuutta ylläpitäneet suuret yhteiset ideologiat kuten kristillisyys ja työväenaate liikuttavat vieläkin vapaaehtoispanosta, mutta yhä marginaalisemmalla merkityksellä. Ideologioiden tilalle ei ole juurikaan syntynyt uusia samastumiskohteita, jotka sitoisivat työmarkkinoiden ja asuntopolitiikan heittelemiä yksilöitä yhteisvastuullisuuteen.

Vaihtohtoisen sosiaalityön kasvualustana Keski-Euroopassa on suhteellisen laaja, identiteettiä luova lukemattomien kansalaisliikkeiden vastakulttuuri. Kärjistäen voi väittää, että koska Suomessa ei ole valtionvastaisia ja koko yhteiskunnallista järjestystä uhkaavia vaihtohtoliikkeitä, ei suomalainen hyvinvointivaltio voi odottaa myöskään liikkeiden laajaa ilmaisen sosiaalityön, keskinäisen solidaarisuuden ja aina valmiin toimintapotentiaalin avuliasta verkostoa.

Liikkeiden uhka ja hyöty ovat vain saman asian kääntöpuolia.

Tutkimus ei anna siis tukea sille, että suomalainen »sopiva yhteisvaikutus» voisi merkitä laajojen tehtäväalueiden siirtämistä vaihtoehtoiselle tai epäviralliselle sektorille. Sosiaalivaltiollisten järjestelmien tai työmarkkinoiden ulkopuoliset elinmahdollisuudet ovat yhä kapeampia yksittäisiä utopioita. Sen sijaan tutkimustulokseksi voisi tulkita toisin päin siten, että suomalaiset julkiset sosiaalivaltiolliset järjestelmät mahdollistavat periaatteessa sellaisen myös alhaaltapäin nousevan yhteisöllisen sosiaalipolitiikan, joka suostuu ainakin minimaaliseen yhteistyöhön.

Vaikka vaihtoehtoisen sosiaalityön profiili liikkeenä ja kritiikkinä on matala, ei se ole osallistujilleen vähämerkityksistä, vaan ehkä olennainen selviytymisväline, ensimmäinen kokemus positiivisesta yhteisöllisestä toiminnasta tai elämänmielekkyyttä uudistava tehtävä. Parhaimmillaan vaihtoehtoinen sosiaalityö tilkitsee hyvinvointivaltion verkon reikiä alueilla, joilla byrokraattis-professionaaliset menetelmät eivät pure tai joihin niiden ei pitäisikään ulottua. Se tukee erilaisten vähemmistöjen elämäntapaa ja suojaa vallitsevien normaliteettien paineilta. Nimenomaan Suomessa on tilaa vaihtoehtoisen sosiaalityön kaltaisille kriittisille liikkeille, jotka yhä uudelleen nostavat julkisuuteen yhteiskunnallisten systeemien epäkohtia, järjestelmien dysfunktioita ja vinoutumistendenssejä. Vaihtoehtoprojektit voi nähdä »reaaliutopioina», jotka kaikesta vajavaisuudesta huolimatta toimivat ruohonjuuritason demokratian, vieraantumattoman työn, ekologisen tasapainon ja alistettujen emansipaation opettelu- ja sosialisointiverstaina (vrt. myös Jungk 1981 ja 1988). Ehkäpä myös sosiaalivaltio tarvitsee aluetta, joka vapaana sosiaalivaltiollisista rajoituksista tuottaa visioita paremmasta sosiaalityöstä, sosiaalisia innovaatioita ja toisin elämisen kokeiluja. Mutta vaihtoehtoisen sosiaalityön utopistiset energiat ovat juuri

niin rajallisia kuten Sipilä (1989b, 244) kuvaa: ne ratkaisevat joitakin ongelmia ja tuovat tukun uusia.

4. Kohti uutta sosiaalipoliittista liittoutumista?

Vaihtoehtoisen sosiaalityön eri projektien erityinen saavutus on tavassa sovittaa kohteiden elinympäristöjen tuntemusta julkisten järjestelmien tarjoamiin, mutta usein käyttämättömiin mahdollisuuksiin. Hyvinvointivaltion rutinoitunut koneisto ei sellaisenaan tavoita tai ole kiinnostunut kasautuvasta huono-osaisuudesta, vaan on ensijaisesti keskittynyt takaamaan työyhteiskunnan kitkatonta toimintaa. Toisaalta voi vaihtoehtoisessa sosiaalityössä saada esimakua jälkiteollisen yhteiskunnan elämänmielekkyyden ja uudenlaisen yhteisöllisyyden tarpeeseen kytkeytyvistä ongelmista. — Ne ovat abstraktisuudessaan, yksilöllisyydessään ja hienojakoisuudessaan niin uudenlaisia, että kömpelöliikkeinen hyvinvointivaltio ei havaitse niitä jyrätessään edelleen pääsääntöisesti normaalipalveluita ja normaaliturvaa keskivertoperheelliselle ja -palkkatyöläiselle.

Vaihtoehtoinen sosiaalityö antaa siis viitteitä kahdensuuntaisista, keskenään erilaisista sosiaalisista ongelmista — vanhoista ja uusista. Mutta siitä voi tulkita myös uudenlaista kahden yhteiskunnallisen ryhmän kohtaamista. Pieninä alkuina vaihtoehtoinen sosiaalityö yhdistää uuden keskiluokan sosiaalivaltiokriittisiä, osallistumista ja pehmeitä arvoja vaativia sekä toisaalta syrjäytyneiden, marginaaliryhmien ja vajaakykyisten sosiaalipoliittisia intressejä.

Yksittäisissä projekteissa keskiluokkaiset vaihtoehtovirkamiehet ovat liittoutuneet alistettujen intressiryhmien kanssa ja mobilisoivat heidän ehdoillaan toimivaa sosiaalipolitiikkaa (vrt. Vähätalo 1986). Osin siitä voi tunnistaa myös uusfilantropisia piirteitä, mutta vaihtoehtovirkamiehillä tai yhteisöasujilla on myös omia intressejä, jotka ovat samansuuntaisia alaluokan toiveiden kanssa.

Vastaavastihan suomalaisessa konsensuspolitiikassa ovat yhdistyneet yhtäältä kapean yläluokan ja työnantajapiirien sekä toisaalta perinteisen organisoituneen työväenluokan sosiaalipoliittiset, työyhteiskuntaan kytkeytyneet intressit. Tämä liittoutuma ei ole osoittanut erityistä kiinnostusta hajanaisen alaluokan tarpeista eikä ymmärrä myöskään uuden keskiluokan sosiaalipoliittisia vaatimuksia.

Uuden kulturellis-autonomisen keskiluokan (Vähätalo 1986, 92-96) ja vailla valtaresursseja olevan alaluokan sosiaalipoliittiset intressiyhteydet rajoittuvat toistaiseksi vaihtoehtoisen sosiaalityön kaltaisiin kekeiluihin. Yhteys ei kiinnosta koko uutta keskiluokaa, vaan lähinnä niitä, joilla on hyvinvointivaltion sosiaalityöläisinä näköalapaikka myös alaluokan suuntaan. Onko siis tapahtumassa työyhteiskunnan sosiaalipoliittisen vastakkainasettelun muutos tai ainakin pientä postmodernia pirstoutumista? Vaihtoehtoinen sosiaalityö Suomessa ei siis kuvaa yksinomaan luokkaspesifiä alistettujen kapinaa eikä myöskään pelkkää keskiluokan uusyhteisöllistä romantiikkaa. Päinvastoin sitä voi tulkita näiden välisen kuilun hienoiseksi ylittymiseksi ja siten pieneksi vastavirraksi kovenevassa yhteiskunnallisessa kahtiajaossa.

Kirjallisuus

Abrahamson, Peter: Hyvinvointivaltiosta hyvinvointiyhteiskuntaan. Esitelmä pohjoismaisessa sosiaalipoliittisessa tutkijaseminaarissa, 18.10.1984 Hässelbyssä. Julkaistu sosiaali- ja terveysministeriön tutkimusosaston julkaisusarjassa Ajankohtaista, julkaisu 6/1985

Abrahamson, Peter: Velfaerdstat og sociale bevaegelser i senkapitalismen. Teoksessa: Hoegsbro & Abrahamson 1989

Aho, Simo: Epävirallinen talous — mitä se on? Teoksessa: Kyntäjä (toim.) 1985

Alapuro, Risto: De intellektuella, staten och nationen. Lehdessä: Historisk Tidskrift för Finland 3/1987

Alestalo, Matti: Hyvinvointivaltio Suomessa 1980-luvulla. Lehdessä: Suomen Akatemia tiedottaa 5/1989

Anttonen, Anneli: Asumisen yhteisöideaalit 1800-luvulta nykypäivään. Yhteiskuntasuunnittelu 3/1983

Anttonen, Anneli: Valtiollisesta yhteisölliseen sosiaalipolitiikkaan? Yhteiskuntapolitiikan lisensiaattityö. Jyväskylän yliopisto 1988 (a). (Julkaissut Sosiaaliturvan Keskusliitto, Helsinki 1989)

Anttonen, Anneli: Yhteisöllisen sosiaalipolitiikan aikaan? Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1988 (b)

Anttonen, Anneli: Hyvinvointivaltion feministinen ymmärtäminen. Teoksessa: Sosiaalipolitiikka 1989 (a)

Anttonen, Anneli: Towards a Finnish Welfare Society. Paper to be presented at the International rese-

arch project: »Shifts in the Welfare Mix — Social Innovation in Welfare Policies. A case of the Elderly», Fiesole, Italy 7-10 June 1989. Julkaistu teoksessa: Tampereen yliopisto, Sosiaalipolitiikan laitos: Working Papers 1989 (b)

Asiakkaiden asema ja osallistuminen sosiaalihuollossa työryhmän muistio. Sosiaali- ja terveystieteiden ministeriö, Työryhmämuistio 3/1986

Balbo, Laura: Family, Women and the state: notes toward a typology of family roles and public intervention. Teoksessa: Meier, Charles (ed.): Changing Boundaries of the Political. 1987

Barabas, Friedrich & al (Hrsg.): Jahrbuch der Sozialarbeit 1978, Reinbeck 1978

Bauer, Rudolph: Die Selbsthilfe wird überdacht. Lehdessä: Sozialmagazin 5/1988 (a)

Bauer, Rudolph: Verbesserung durch Laien? Zur Kritik der Privatisierung Sozialer Dienstleistungen. Leviathan 4/1988 (b)

Becher, B /Grieger, P/Jakubowski, A/Renn, U: Sozialpolitische Aktionsgruppen: Bedingungsfaktoren ihrer Beziehungen zu kommunaler Politik und Verwaltung. Teoksessa: Kaufmann (Hrsg.) 1987

Beck, Ullrich: Risikogesellschaft. Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt a.M. 1986

Berg, Manfred/ Küick, Marlene/ Makowski, Michael (Hrsg.): Alternative Finanzierungskonzepte. Bestandaufnahme, Konflikte, Modelle, Perspektiven. Berlin 1986

Blanke, Thomas & Sachße, Christoph: Sosiaalityön teoriasta. Teoksessa: Eräsaari, Leena (toim.) 1988

Blanke, Thomas & Sachße, Christoph: Wertwandel in der Sozialarbeit — Verfassungstheoretische Überlegungen zur Kritik des Sozialisationsstaates. Teoksessa: Olk/Otto, Neuwied/Darmstadt 1987

Bullinger, Hermann: »Know-how» über alternative Sozialarbeit. Oder »Wie schaffe ich mir meinen Arbeitsplatz selbst?» Seminarpapiere an der Gesamt-

hochschule Kassel, Fachbereich Sozialwesen, Wintersemester 1985-1986

Deimer, K/Jaufmann, D/Pfaff, M: Komparative Evaluation sozialpolitische Trägersysteme und Leistungsformen: Ein Zwischenfazit. Teoksessa: Kaufmann (Hrsg.) 1987

Dohrenburg, Hermann /Reis, Claus /Steinert, Heinz: Grenzen der Verrechtlichung sozialer Beziehungen — Sozialpolitik, Sozialarbeit und gesellschaftliche Alternativen. Teoksessa: Olk & Otto (Hrsg.) 1987

Enzenberger, Hans-Magnus: Ach, Europa! Frankfurt am Main 1987

Erikson, Lars D. (toim.): Pakkoauttajat. Tammi. Helsinki 1987

Eräsaari, Leena (toim.): Kaksi tekstiä sosiaalityöstä. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan laitoksen työpapereita 49. 1987

Eräsaari, Risto: Sosiaalivaltio ja sosiaalipolitiikan itseymmärrys. Sosiaalipoliittisen yhdistyksen tutkimuksia 43. Helsinki 1984

Eräsaari, Risto: Julkisen hyvinvoinnin yksityinen huolenpito. Sosiologia-lehti 4/1988 (a)

Eräsaari, Risto: Yhteiskunnalliset yhteisöt. Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1988 (b)

European Centre for Social Welfare Training and Research: Report of European Expert Meeting on Established Social Services vs. New Social Initiatives — Conflict, Change and Cooperation. Frankfurt am Main, Oct. 29 — Nov. 3. 1984

Evers, Adalbert & Opielka, Michael: Was heißt hier eigentlich sozial? Teoksessa: Opielka (Hrsg.) 1985

Evers, Adalbert: Intermediate Bodies. Their Role in Coproducing Social Services. A Paper presented at the International Seminar on »The Position and Participation of Clients as a Key Question in Advancing Social Policy«. Helsinki. August 29th-September 3rd

1987. (Julkaistu teoksessa: The National Board of Social Welfare in Finland. Helsinki 1989)

Extra sozialarbeit -lehti: »Alternativ, geht fast nix schief» 5/1985

Flamm, Franz: Sozialwesen und soziale Arbeit in der Bundesrepublik Deutschland. Frankfurt am Main 1981

Galper, J: Social Work Practice. A Radical Perspective, 1980

Gerdmann, Gerd & Müller, Klaus: Quo vadis, Sozialarbeit? Weinheim /Basel 1981

Gaertner, Alain & Riessman, Frank: Self Help in Human Services, San Francisco 1979

Gorz, André: Eläköön työttömyys. Helsinki 1982

Groß, Peter: Reißt das soziale Netz? Wachstumsgrenzen der Sozialpolitik und mögliche Alternativen. Teoksessa: Opielka & al (Hrsg.) 1984

Grönfors, Martti: Kvalitatiiviset kenttätymenetelmät. Juva 1982

Habermann, Ulla: Kontrapunkt — om nogle af modsætningerne i debatten om det private og der offentlige sociale arbejde. Lehdessä: Nordisk Socialt Arbeid 1/1987

Habermas, Jürgen: Theorie des kommunikativen Handelns. II. Frankfurt 1981

Hakkarainen, Pirkko: Frivilligt arbete i Finland. Julkaisematon paperi Pohjoismaisessa sosiaalikorkeakoulujen konferenssissa Tampereella 14-18.8.1989

Halves, E/Trojan, A/Wetendorf, H-W: Handlungsfelder und Entwicklungen von Selbsthilfegruppen: Vergleichende Analyse des »Elternkreises Drogenabhängiger« und der »Grauen Panther — Hamburg«. Teoksessa: Kaufmann (Hrsg.) 1987

Hegner, Friedhalt: Sozialarbeit im Spannungsfeld zwischen Selbsthilfe und Sozialstaat. Teoksessa: Oppl & Tomaschek (Hrsg.) 1986

Heikkilä, Matti: Euroopassa etsitään vaihtoehtoja viralliselle sosiaaliturvalle. Helsingin Sanomien ala-

kerta 29.11.1984

Heinonen, Jari: Sosiaalityö sosiaalivaltion mikrostruktuurin menetelmänä. sosiaalityön tehtävien ja käsitteen kriittistä tarkastelua suomalaisen aineiston valossa. Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 70, Tampere 1984

Heinonen, Jari: Vaihtoehdoisen sosiaalityön iduista ja mahdollisuuksista. Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1985 (a)

Heinonen, Jari: Työyhteiskunnan kriisi ja sosiaalivaltio: Sosiologinen ja sosiaalipoliittinen tulkinta. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitos. Tutkimuksia 73/1985 (b)

Heinonen, Jari: Sosiaalivaltiokansalaisen vaikuttaminen ja mobilisaatio: mahdollisuudet ja edellytykset. Sosiaalihallituksen julkaisuja 1/1986

Heinze, Rolf. G. /Olk, Thomas / Hilbert, Josef: Der neue Sozialstaat. Analyse und Reformperspektiven. Freiburg im Breisgau 1988

Heinze, Rolf. G. / Hombach, Bodo / Scherf, Hennig (Hrsg.): Sozialstaat 2000. Auf dem Weg zu neuen Grundlagen der sozialen Sicherung. Bonn 1988

Helmi ry (Helsingin Mielenterveysyhdistys): Toimintakertomus vuodelta 1986

Hirsch, Joachim: Der Sicherheitsstaat. Frankfurt 1980. Suom. Turvallisuusvaltio. Jyväskylä 1983

Hänninen, Jorma: Näkökulmia suomalaiseen sosiaalityökeskusteluun ja sen konteksteihin. Yhteiskuntapolitiikan lisensiaattitutkielman julkaisematon käsikirjoitus. Jyväskylän yliopisto 1989

Inglehardt, R: The Silent Revolution; Changing Values and Political Styles among Western Publics. Princeton 1977

Informationsdienst Sozialarbeit: Alternativbewegung, Ökologie und Sozialarbeit. Offenbach 1981

Jaakola, Jouko: Vapaaehtoisen sosiaalihuoltotyön kehityspiirteitä Suomessa. Julkaisematon seminaarisitelmä. 1988

Jallinoja, Riitta: Suomalaisen naisliikkeen taistelu-
kaudet. Juva 1983

Jokinen, Arja & Juhila, Kirsi: Vaihtoehtoinen sosi-
aalipolitiikka. Mitä se on ja miksi se on syntynyt?
Tampereen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos. Ra-
portteja 1/1984

Julkunen, Raija: Viimeiseen naiseen hyvinvointi-
valtion puolesta? Esitelmä Sosiaalipolitiikan päivillä
Helsingissä 6.10. 1989 (julkaisematon)

Julkunen, Raija & Rantalaiho, Liisa (toim): Hyvin-
vointivaltion sukupuolijärjestelmä. Tutkimussuunni-
telma. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan lai-
toksen työpapereita 56/1989

Jungk, Robert: Zukunftswerkstätten. Wege zur
Wiederbelebung der Demokratie. Offenbach 1981

Jungk, Robert: Projekt Ermutigung. Streitschrift
wider die Resignation. Berlin 1988

Jääntti, Eeva & Sulva, Helena: Vaihtoehtoisten
asuin- ja työyhteisöjen työllistävä merkitys. Työvoi-
maministeriön suunnitteluosasto. Työvoimapolitiittisia
selvityksiä 63/ 1985

Järvikoski, Timo: Uudet liikehdinnät, uusi termi-
nologia? Teoksessa: Toivonen (toim.) 1982

Kananen, Pentti: Asunnottoman yksinäisen miehen
asumisen ja avuntarpeen ongelma. Sosiaalihallituksen
julkaisuja 1984

Karisto, Antti & Takala, Pentti: Sosiaalivaltion
kriisi. Aineistoa suomalaisen sosiaalipolitiikan ajan-
kohtaisista ongelmista. Helsinki 1985

Karlsson, Alice: Parantava yhteisö kierrättää lump-
puja. Suomi-lehti 4-5/1987

Kaufmann, Franz-Xaver (Hrsg.): Staat, intermedi-
äre Instanzen und Selbsthilfe. Bedingungsanalysen so-
zialpolitischer Intervention. München 1987.

Kaufmann, Franz-Xaver: Zur Einführung: Ein sozi-
alpolitisches Schwerpunktprogramm der DFG – und
was daraus wurde. Teoksessa: Kaufmann (Hrsg.) 1987

Keränen, Tiina & Mäkitalo, Maija-Riitta: Suoma-

laisen osallistumiskäytännön yhteiskuntateoreettinen tulkinta. Tampereen yliopisto. Aluetieteen laitos. Sarja A:7, 1987

Kickbusch: Von der Zerbrechlichkeit der Sonne. Einige Gedanken zu Selbsthilfegruppen. Teoksessa Kickbusch/Trojan, Frankfurt 1981

Kickbusch, Ilona & Trojan, Alf: Gemeinsam sind wir stärker. Selbsthilfegruppen und Gesundheit. Frankfurt 1981

Kohteiden Kapina -lehdet 1 ja 2. Vaihtoehtoisen sosiaalipolitiikan Helsingin ja Tampereen toimintaryhmät, Helsinki 1984 ja 1985

Koistinen, Pertti / Salin, Ossi / Tikka, Timo: Puh pah pelistä pois. Joensuun Yliopisto, Karjalan tutkimuslaitoksen julkaisuja 82/1987

Komiteamietintö: Sosiaalihuollon periaatekomitean mietintö I. Komiteamietinto 1971: A 25, Helsinki 1971

Komiteamietintö: Sosiaalityön koulutuskomitean mietintö. Komiteamietintö 1972 A 7, Helsinki 1972

Komiteamietintö: Vapaaehtoistyön toimikunnan mietintö 1978: 62. Helsinki 1978

Komiteamietintö: Nuorisovuoden komitean väli-mietintö. Opetusministeriö 1985

Kosonen, Pekka: Hyvinvointivaltion haasteet ja pohjoismaiset mallit. Mänttä 1987

Kosonen, Pekka: Kapitalismin ja hyvinvointivaltion näköalat. Helsinki 1988

Kostiainen, Tuula (toim.) Kokonaisvaltainen sosiaalityö ja sosiaalityön kritiikki. Osat A ja B. Tampereen yliopisto, sosiaalipolitiikan laitos, Opetusmoniste 6/1985

Kurki, Veli-Matti: Äijälän Vammaisten Tuki ry. esimerkkinä vaihtoehtoisesta vammaishuollosta. Jyväskylän yliopiston erityispedagogiikan laitoksen julkaisematon pro-seminarityö. 1984

Kuronen, Marjo: Psykepotilaiden yhdistystoiminta. Tampereen yliopiston sosiaalipolitiikan laitoksen

raportteja 3/ 1986

Kuru, Pekka: Laitilan tehostettu nuorisohuoltoko-
keilu 1985-1987. Loppuraportti. Laitilan kaupungin
sosiaalilautakunta 1987

Kynnys ry: Vaivaisen ääni. Vaasa 1983

Kyntäjä, Timo (toim.): Talouden kahtiajako. My-
kät pakot ja vapauden visiot. Tutkijaliiton julkaisusar-
ja 37. Jyväskylä 1985

Könkkölä, Kalle: Kohteiden Kapina. Teema sa-
mannimisestä lehdestä. Kohteiden Kapina -lehti 1984

Lahtinen, Ilpo (toim.): Kansalaispalkka. Ken elää
sen syömänkin pitää. Helsinki 1988

Lehtonen, Heikki: Perhe, yhteisöt ja kansalaisyh-
teiskunta hyvinvointivaltioprojektin pelastajina? Sosi-
aalinen Aikakauskirja 3/1988

Liffman, M: Power for the Poor. The Family Cen-
tre Project in Self-Help. London 1978

Linnansalo, Arja: Vaivainen vaihtoehto. Jyväskylä
1989

Luhmann, Niklas: Politische Theorie im Wohl-
fahrtsstaat. München/Wien 1981

Luhmann, Niklas: Soziale Systeme. Grundriß einer
allgemeinen Theorie. Frankfurt a.M. 1985

Luhmann, Niklas: Ökologische Kommunikation.
Kann die moderne Gesellschaft sich auf ökologische
Gefährdungen einstellen? Opladen 1988

Lätti, Mervi: Vesiliikkeiden toiminta ja luontokäsi-
tykset. Jyväskylän yliopiston yhteiskuntapolitiikan lai-
toksen tutkimuksia 51, 1988

Matthies, Aila-Leena: Vaihtoehtoinen sosiaalityö.
Sosiaalityön kritiikkiä ja vaihtoehtoisen sosiaalityön
projekteja Saksan liittotasavallassa. Jyväskylän yli-
opisto, yhteiskuntapolitiikan laitoksen tutkimuksia 35/
1984

Matthies, Aila-Leena: Itseapuliike. Tapaustutki-
mus työttömien paikallisesta liikkeestä Saksan liittota-
savallassa. Julkaisematon sosiologian laudatur-
tutkielma. Jyväskylä 1985

Murto, Lasse: Asunnottomien alkoholistien elinolosuhteet ja elämäntapa sekä yhteiskunnan toimenpiteet. Alkoholitutkimussäätiön julkaisuja n:o 30, Helsinki 1978

Müller, Wolfgang C: Wie Helfen zum Beruf wurde. Weinheim/Basel. Band I, 1982 , Band II 1988

Mäntysaari, Mikko: Sosiaalityön todellisuus sosiaalitoimistoissa. Kontrollin elementit sosiaalitoimistojen asiakkaiden taloudellisessa avustamisessa. Sosiaalipolitiikan lisensiaattitutkimus. Tampereen yliopisto. Julkaisematon käsikirjoitus 1987

Moeller, Michael Lucas: Selbsthilfegruppen. Reinbek 1978

The National Board of Social Welfare in Finland: Clients or Co-producers? The Changing Role of Citizens in Social Services. Helsinki 1989

Niemelä, Jorma: Vapaaehtoinen järjestötoiminta päihdehuollossa. Helsinki 1980

Niemelä, Jorma: Harrastustoimintakeskusten tavoitteet ja periaatteet. Luento Harrastustoimintakeskuseminaarissa Lahdessa 16.1.1987

Nätkin, Ritva: Intressi, luokka ja sukupuoli: Naisten ja hyvinvointivaltion suhteiden tarkastelua. Sosiaalipolitiikka 1989

Oksa, Jukka: Syrjäseutu ja yhteiskuntapolitiikka. Sosiaalipolitiikan vuosikirja 1986

Olk, Thomas: Abschied vom Experten. Sozialarbeit auf dem Weg zu einer alternativen Professionalität. Weinheim/München 1986(a)

Olk, Thomas: Die professionelle Zukunft sozialer Arbeit. Zur Veränderung des beruflichen Selbstverständnisses in einem schwierigen Arbeitsfeld. Teoksessä Oppl & al (Hrsg.) 1986 (b)

Olk, Thomas & **Otto**, Hans-Uwe: Wertewandel und Sozialarbeit — Entwicklungsperspektiven kommunaler Sozialarbeitspolitik. Lehdessä: Neue Praxis 2/1981

Olk, Thomas & **Otto**, Hans-Uwe (Hrsg.): Gesellschaftliche Perspektiven der Sozialarbeit 4. Lokale

Sozialpolitik und Selbsthilfe. Neuwied/ Darmstadt 1985

Olk, Thomas & Otto, Hans-Uwe (Hrsg.): Soziale Dienste im Wandel. I Helfen im Sozialstaat. Neuwied/ Darmstadt 1987

Opielka, Michael: Von der Krise zur Zukunft des Sozialstaats. Chancen einer ökologischen Sozialpolitik. Teoksessa: Opielka & al (Hrsg.) 1984

Opielka, Michael: Ökosoziale Zukünfte — Anmerkungen für eine ökologische Wende in der Sozialpolitik und Sozialarbeit. Teoksessa: Olk & Otto (hrsg.) 1985(a)

Opielka, Michael (Hrsg.): Die ökosoziale Frage. Entwürfe zum Sozialstaat. Frankfurt am Main 1985 (b)

Opielka, Michael & Ostner, Ilona (Hrsg.): Umbau des Sozialstaats. Essen 1987

Opielka, Michael /Schmollinger, Martin / Fohmann-Ritter, Angelika (Hrsg.): Die Zukunft des Sozialstaats, Stuttgart 1984

Oppl, Hubert & Tomaschek, Arnold (Hrsg.): Soziale Arbeit 2000, Bd I-II, Freiburg 1986

Ortmann, Friedrich & Sachße, Christoph (Hrsg.): Arbeitsmarkt, Sozialpolitik, Selbsthilfe. Kassel 1985

Pankoke, Eckart: Entwicklungen kommunaler Sozialpolitik. Soziale Frage, soziale Bewegung und soziale Politik im kommunalen Raum. Teoksessa: Ortmann/Sachße (Hrsg.), Kassel 1985

Pankoke, Eckart: Sozialarbeit im Schatten der Modernisierungskrisen. Teoksessa: Oppl/Tomaschek (Hrsg.) Bd II, Freiburg 1986

Piirainen, Veikko: Vaivaishoidosta sosiaaliturvaan. Hämeenlinna 1974

Pulma, Panu: Kerjuuluvasta perhekuntoutukseen. Teoksessa: Pulma, Panu & Turpeinen, Oiva: Suomen lastensuojelun historia. Kouvola 1987

Pösö, Tarja: Naisesta naisvanki? Tutkimus naisten rikollisuudesta. Tampereen yliopisto. Sosiaalipoliti-

kan laitos. Tutkimuksia 83/1986

Raschke, Joachim: Politik und Wertwandel in den westlichen Demokratien. Lehressä Politik und Zeitgeschichte B 36/1980

Raschke, P & **Schliehe**, F: Ambivalenzen sozialpädagogischer Intervention am Beispiel der Drogenberatung. Teoksessa: Kaufmann (Hrsg.) 1987

Rasmussen, Finn Dam: De utstoedte og de sociale bevaegelser — et diskussionsoplaeg. Teoksessa: Høegbro & Abrahamson (red.) 1989

Rauschenbach, Thomas & **Treptow**, Rainer: Sozialpädagogische Reflexivität und gesellschaftliche Rationalität. Teoksessa: Müller & al 1984

Rauhala, Urho: Vaihtoehdoisen sosiaalipolitiikan suhde nykysosiaalipolitiikkaan. Teoksessa: Rauhala & Gröhn 1985

Rauhala, Urho & **Gröhn**, Kari: Näkökulmia vaihtoehtoiseen sosiaalipolitiikkaan. Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimusosasto. Julkaisuja 9/1985

Raunio, Kyösti: Onnistuuko sosiaalipolitiikan yhteisöllistäminen? Sosiaalinen Aikakauskirja 3/1988

Roos, Jeja-Pekka: Sosiaalipolitiikka ja keskiluokka. Sosiaalipolitiikka 1985

Rostila, Ilmari: Syrjäytyminen, osallistuminen ja asiakkuus sosiaalihuollossa. Teoksessa: Sosiaalityön asiantuntijatryöryhmä 1987

Räisänen, Heikki: Nuorten työpajojen vaihtoehtoiset toimintamallit ja työmarkkina-asema. Työvoimaministeriö. Suunnitteluosasto. Työvoimapolitiittisia tutkimuksia 79. 1988

Saarinen, Aino: Vapautta naisille! Puheenvuoroja naisten historiasta, naisliikkeistä ja teoriasta. Helsinki 1985

Sachße, Christoph: Mütterlichkeit als Beruf. Sozialarbeit, Sozialreform und Frauenbewegung 1871-1929. Frankfurt am Main 1986

Sachße, Christoph: Ehrenamt, Selbsthilfe und Professionalität. Eine historische Skizze. Julkaisematon

asiantuntijalausunto. Tübingen 1988

Satka, Mirja: Onko sosiaalityöllä vaihtoehtoja? Teoksessa: Kostianen (toim.) 1985

Satka, Mirja: Effects of Ideology and Values on the Development of Social Work. Sosiaalityön vuosikirja 1987-1988

Satka, Mirja: Dokumentit — avain sosiaalityön sa-
lattuun historiaan. Sosiaalipolitiikan vuosikirja 1989

Schwendter, Rolf: Alternativen in der Sozialarbeit.
Teoksessa: Informationsdienst Sozialarbeit 1981

Schwendter, Rolf: Zum Doppelcharakter der
Selbsthilfebewegung in der Bundesrepublik Deutsch-
land. Teoksessa: Olk & Otto (Hrsg.) 1985

Siisiäinen, Martti: Vapaaehtoisten yhteenliittymien
merkitys yhteiskunnassa. Julkaisematon seminaariesi-
telmä 1988

Sipilä, Jorma: Oma apu sosiaalihuollon pelastukse-
na? Lehdessä: Sosiologia 3/1983

Sipilä, Jorma: Kahdeksan teesiä. Kohteiden Kapina
-lehti 1984

Sipilä, Jorma: Sosiaalipolitiikan tulevaisuus. Hel-
sinki 1985a

Sipilä, Jorma: AA, uskonto ja nainen. Sosiaalitur-
va-lehti 6/1985b

Sipilä, Jorma: Onko sosiaalivaltiolle vaihtoehtoja?
Sosiaalipolitiikka 1986

Sipilä, Jorma: Sosiaalihuollon asiakkaan oikeuksista
ja osallistumisesta. Teoksessa: Sosiaalityön asian-
tuntijatyöryhmä 1987

Sipilä, Jorma: Habermasin huomautukset sosiaali-
politiikasta. Sosiaalipolitiikka 1988

Sipilä, Jorma: The Role of Social Movements in
Social Welfare. Teoksessa: Working Papers. Tampe-
reen yliopisto. Sosiaalipolitiikan laitos 1989 (a)

Sipilä, Jorma: Sosiaalityön jäljillä. Helsinki 1989 (b)

Sosiaalihuollitus: »Takaisin kotiin». Kuttulan per-
heyhteisöstä. Sosiaalihuollituksen julkaisuja 11/1987

Sosiaalihuoltolaki 1984

Sosiaalityön asiantuntijatyöryhmä: Seitsemän es-
seitä sosiaalityöstä. Sosiaalihuollon julkaisuja 16/
1987

Spåre, Päivi: Mielisairaus on yhteiskunnan ilma-
puntari. Kauppa ja Koti -lehti 6/1987

Staub-Bernasconi, Silvia: Soziale Arbeit und Öko-
logie 100 Jahre vor der ökologischen Wende. Lehdes-
sä: Neue Praxis 4/1989

Steinert, Heinz: »Alternativ«-Bewegung und Sozia-
larbeit. Oder wie »Der Staat« die Probleme enteignet
und warum man ihn trotzdem nicht einfach rechtslie-
gen lassen kann. Teoksessa: Informationsdienst Sozia-
larbeit 1981

Suhonen, Pertti: Privaatista kollektiiviseen ja takai-
sin. Teoksessa: Suhonen (toim.) 1989

Suhonen, Pertti (toim.): Suomi muutoksen yhteis-
kunta. Juva 1989

Sulkunen, Irma: Naisten järjestäytyminen ja kaksi-
jakoinen kansalaisuus. Teoksessa: Alapuro, Risto &
al (toim.): Kansa liikkeessä. Helsinki 1987

Toivonen, Timo: Yhteiskuntateoreettisia esseitä.
Annales Universitatis Turkuensis. C:34, 1982

Tuovinen, Jari: Vaihtoehtoinen sosiaalipolitiikka
lähtee yksilöllisyyden kunnioittamisesta. Anneli Ves-
terisen haastattelu Terveiden Elämäntapojen edistä-
minen (TEE-) lehdessä 5/1985

Työvoimaministeriö. Työvoimaosasto. Yleiskirje 7
abc. Kunnallisen työllistämistuen soveltamisohjeet.
Helsinki 28.4.1986

Uudistuva sosiaalihuolto. Sosiaalihuollon Keskus-
liitto. Helsinki 1967

Uusi-Piuhari, Pirjo: Jyväskylän A-kilta päihdehuol-
lon itseapuliikkeenä. Jyväskylän yliopiston yhteiskun-
tapolitiikan laitoksen julkaisematon pro gradu -tutki-
mus 1987

Villmar, Fritz & Runge, Brigitte: Soziale Selbsthilfe
als alternative Sozialpolitik. Lehdessä: Neue Praxis 2/
1987

Välimäki, Pauli: Vaihtoehtoinen elämäntapa. Kokemuksia ja unelmia. Rauma 1984

Vähätalo, Kari: Työelämä ja yhteiskunnan muutosprosessit — paineet sosiaalipolitiikan eriytymiseen. Sosiaalipolitiikan vuosikirja 1986

Weijola, Varpu: Kolmas sektori työn ja työllisyyden näkökulmasta. Työvoimaministeriö. Suunnitteluosasto. Työvoimapolitiittisia tutkimuksia 52. Helsinki 1985

Ylä-Rautio, Katariina: Arkadian nuorisoklinikka — kriisikeskuksesta itseparannusjärjestelmään. Keski-Suomen opiston nuorisotyönlinja I julkaisematon tutkielma. Suolahti 1982